

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI

GIDA REJİMİ TEORİSİ KAPSAMINDA
TÜRKİYE'NİN TARIMSAL DIŞ TİCARET ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Tolga ÇELİK

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Fevzi ENGİN

BOLU 2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Tolga ÇELİK'e ait "Gıda Rejimi Teorisi Kapsamında Türkiye'nin Tarımsal Dış Ticaret Analizi" adlı çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliğiyle/ ~~oy çokluğuyla~~ kabul edilmiştir.

01.11.2018

Unvan, Adı, Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Fevzi ENGİN

.....

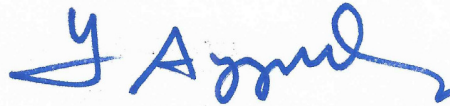
Üye : Doç. Dr. Aytekin GÜVEN

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Orhan ŞİMŞEK

.....

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum, “**Gıda Rejimi Teorisi Kapsamında Türkiye’nin Tarımsal Dış Ticaret Analizi**” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvurulan kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Tolga ÇELİK

01.11.2018

ÖN SÖZ

Tez çalışmam boyunca benimle ilgilenen, sabırla konu belirleme sürecimde bana katlanan, insani duruşu ve eleştirel bakış açısıyla beni aydınlatan ve yol gösteren, akademik duruşuyla örnek aldığım, öğrencisi olmaktan gurur duyduğum ve her zaman duyacağım Prof. Dr. Bahadır AYDIN'a,

Her ihtiyaç duyduğumda bilgi ve birikimlerini benimle paylaşan, zamanlarını bana ayıran Doç. Dr. Aytekin GÜVEN'e, Dr. Öğr. Üyesi Fevzi ENGİN'e ve Dr. Arş. Gör. M. Mustafa AYDIN'a,

Kendisini hep bir abi olarak düşündüğüm, tanıştığımız andan itibaren tecrübesi, bilgisi, yardımseverliği ile tez sürecimde en büyük destekçim olan, Abim, Dr. Öğr. Üyesi Orhan ŞİMŞEK'e,

Üniversite hayatım boyunca bana sabırla katlanan kardeşlerim Pevrül Erdi ALTIN ve Merve TAN'a ve tez düzenlemelerimde satır satır okuyarak bana yardımcı olan Ersel ERTÜRK'e,

Her zaman desteklerini hissettiğim, beni bu günlere getiren ve daima yanımda olan Annem ve Babama,

Teşekkür ederim.

Tolga ÇELİK

01.11.2018

ÖZET

GIDA REJİMİ TEORİSİ KAPSAMINDA TÜRKİYE’NİN TARIMSAL DIŞ TİCARET ANALİZİ

Tolga ÇELİK

Yüksek Lisans Tezi

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fevzi ENGİN

Ekim 2018, 158 +xv Sayfa

Bu çalışmada, uluslararası işbölümü ve uzmanlaşma kapsamında gıda rejimi teorisi kavramsal ve dönemsel olarak incelenmiş, rejim kapsamında Türkiye tarımsal dış ticaretinde meydana gelen değişim ve dönüşüm değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında, önce gıda rejimi teorisi kavramsal olarak tanımlanmış ve rejim dönemleri ile birlikte dünyada meydana gelen tarımsal üretim ve ticaretindeki değişim ele alınmıştır. Daha sonra, aynı dönemler itibarıyla Türkiye’deki tarım uygulamaları ve gıda rejiminin Türkiye’deki tarımsal dönüşüm üzerine etkileri incelenmiştir. Son olarak da Türkiye’de meydana gelen tarımsal dönüşümün neden olduğu üretim aksaklıkları tespit edilmiş ve giderilmesi yönünde tarımsal planlamanın gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Gıda Rejimi, Türkiye, Tarım, Planlama, Tarımsal Dış Ticaret.

ABSTRACT

TURKEY'S AGRICULTURAL FOREIGN TRADE ANALYSIS WITHIN FOOD REGIME THEORY

Tolga ÇELİK

Master Thesis

Department of Economics

Advisor: Assist. Prof. Dr. Fevzi ENGİN

October 2018, 158 + xv Pages

In this study, the food regime theory is examined conceptually and periodically within the scope of international division of labor and specialization and within the regime, the changes and transformations in Turkey's agricultural foreign trade has been evaluated. Within the scope of the study, firstly the food regime theory is conceptually defined and the changes in the agricultural production and trade occurring in the world together with the regime periods are discussed. Then, in the same period as Turkey agricultural practices and the impact of food regime on Turkey's agricultural transformation were examined. Finally, the production failures have been identified caused by agricultural transformation occurring in Turkey and emphasized the necessity to agricultural planning for eliminate production failures.

Keywords: Food Regime, Turkey, Agriculture, Planning, Agricultural Foreign Trade.

*Öğrencisi olmaktan her zaman gurur ve onur duyacağım Hocama,
Bahadır Aydın'a...*

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI	ii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
1. KÜRESEL GIDA REJİMİ TEORİSİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ	4
1.1. Gıda Rejimi Tanımı ve Birinci Gıda Rejimi (1870-1935)	5
1.2. İkinci Gıda Rejimi (1947-1973)	8
1.3. Üçüncü Gıda Rejimi (1995’den Günümüze).....	13
II. BÖLÜM	
2. GIDA REJİMİ TEORİSİ KAPSAMINDA TÜRKİYE TARIMINDA DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM	21
2.1. Birinci Gıda Rejimi ve Türkiye Tarımında Değişim ve Dönüşüm	21
2.2. İkinci Gıda Rejimi ve Türkiye Tarımında Değişim ve Dönüşüm	30
2.3. Üçüncü Gıda Rejimi ve Türkiye Tarımında Değişim ve Dönüşüm	37

III. BÖLÜM

3. TARIMSAL DIŞ TİCARET VE GIDA REJİMİ TEORİSİ KAPSAMINDA DIŞ TİCARET VERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	47
3.1. Tarımsal Dış Ticarete Dair Kavramsal Tanımlama.....	51
3.1.1. ISIC Rev.3 (International Standart Industrial Classification of all Economics Activities, Revision 3- Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Endüstri Sınıflaması Uluslararası Standardı)	51
3.1.2. SITC Rev.3 (Standart International Trade Classification, Revisions 3- Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması)	55
3.1.2.1. Tarımsal Hammadde Dış Ticareti	59
3.1.2.2. Gıda Maddeleri Dış Ticareti.....	64
3.1.3. Harmonize Sistem (HS)	81
3.2. Gıda Rejimi Teorisi Kapsamında Dış Ticaret Verilerinin Değerlendirilmesi	101

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	103
KAYNAKÇA.....	105
EKLER	110
EK 1: ISIC Rev.3 Sınıflamasına Göre Tarımsal Dış Ticaret (1000 dolar).....	111
EK 2: SITC Rev.3 Sınıflamasına Göre Tarımsal Dış Ticaret (1000 dolar).....	115
EK 3: Fasıllara Göre Tarımsal Dış Ticaret (1000 Dolar)	130

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1: Gıda Rejiminin Temel Bileşenleri.....	20
Tablo 3.1: ISIC Rev.3'e Göre Toplam Dış Ticaret ve Tarım (1000 ABD Doları).....	48
Tablo 3.2: Tarımsal Dış Ticaretin Oransal Payları (ISIC Rev.3)	49
Tablo 3.3: ISIC Rev.3'e Göre Tarımsal Dış Ticarete yer alan başlıklar	51
Tablo 3.4: SITC Rev.3'e Göre Tarımsal Dış Ticaret Grupları ve Alt Başlıkları.....	56
Tablo 3.5: SITC Rev.3'e Göre Tarımsal Dış Ticaret (1000 Dolar)	57
Tablo 3.6: Tarımsal Hammaddeler Başlığı Altında Bulunan Alt Başlıklar.....	60
Tablo 3.7: SITC Rev.3'e Göre Gıda Maddeleri Alt Başlıkları	65
Tablo 3.8: TÜİK Fasıllara Göre Tarımsal Dış Ticaret Sınıflaması	82

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1: Toplam Dış Ticarete Tarımın Payı (%)	49
Şekil 3.2: ISIC Rev.3'e Göre Tarımsal Dış Ticaret (Sadece Tarım ve Hayvancılık)	52
Şekil 3.3: ISIC Rev.3'e Göre Tarımsal Dış Ticaret (5 Başlığın Toplamı)	53
Şekil 3.4: SITC Rev.3'e Göre Tarımsal Dış Ticaret	53
Şekil 3.5: ISIC Rev.3'e Göre Ormancılık ve Tomrukçuluk, Balıkçılık, Gıda Ürünleri ve İçecekler ile Tütün Ürünleri Dış Ticareti.....	54
Şekil 3.6: ISIC Rev.3'e Göre Gıda Ürünleri ve İçecekler Dış Ticareti.....	54
Şekil 3.7: Gıda Maddeleri ve Tarımsal Hammaddelerin İhracat İçindeki Payları (%)	58
Şekil 3.8: Gıda Maddeleri ve Tarımsal Hammaddelerin İthalat İçindeki Payları (%)	58
Şekil 3.9: SITC Rev.3'e Göre Tarımsal Dış Ticarete Ana Gruplar	59
Şekil 3.10: Tarımsal Hammadde İhracatında Alt Grupların Payları (%).....	60
Şekil 3.11: SITC Rev.3'e Göre Tarımsal Hammadde Dış Ticareti.....	61
Şekil 3.12: SITC Rev.3'e Göre Dokuma Elyafı ve Bunların Artıkları Dış Ticareti	61
Şekil 3.13: SITC Rev.3'e Göre Başka Yerde Belirtilmeyen Hayvansal ve Bitkisel Menşeli Hammaddeler Dış Ticareti	62
Şekil 3.14: Tarımsal Hammadde İthalatında Alt Grupların Payları (%).....	62
Şekil 3.15: SITC Rev.3'e Göre Kâğıt Hamuru ve Kullanılmış Kâğıt Dış Ticareti.....	63
Şekil 3.16: SITC Rev.3'e Göre Ham Kauçuk Dış Ticareti	63
Şekil 3.17: SITC Rev.3'e Göre İşlenmemiş Kösele, Deri ve Kürk Dış Ticareti.....	64
Şekil 3.18: Gıda Maddeler İhracatında Alt Grupların Payları (%).....	66
Şekil 3.19: SITC Rev.3'e Göre Gıda Maddeleri İthalatında Alt Grupların Payları (%)	67
Şekil 3.20: SITC Rev.3'e Göre Gıda Maddeleri Dış Ticareti	69
Şekil 3.21: SITC Rev.3'e Göre Canlı Hayvan Dış Ticareti	70
Şekil 3.22: SITC Rev.3'e Göre Hububat ve Hububat Ürünleri Dış Ticareti.....	71
Şekil 3.23: SITC Rev.3'e Göre Meyve ve Sebze Dış Ticareti	71
Şekil 3.24: SITC Rev.3'e Göre Tütün ve Tütün Mamulleri Dış Ticareti.....	72
Şekil 3.25: SITC Rev.3'e Göre Şeker, Şeker Ürünleri ve Bal Dış Ticareti	73

Şekil 3.26: SITC Rev.3'e Göre Hayvanlar için Gıda Maddeleri Dış Ticareti.....	74
Şekil 3.27: SITC Rev.3'e Göre Çeşitli Yenilebilir Ürünler Dış Ticareti	75
Şekil 3.28: SITC Rev.3'e Göre Hayvansal Sıvı ve Katı Yağlar Dış Ticareti.....	76
Şekil 3.29: SITC Rev.3'e Göre Bitkisel Sıvı Yağlar ve Fraksiyonları Dış Ticareti.....	76
Şekil 3.30: SITC Rev.3'e Göre İşlem Görmüş Bitkisel ve Hayvansal Katı/Sıvı Yağlar, Mumlar Dış Ticareti.....	77
Şekil 3.31: SITC Rev.3'e Göre Yağlı Tohumlar, Yağ Veren Meyveler Dış Ticareti	77
Şekil 3.32: SITC Rev.3'e Göre Süt, Süt Ürünleri ve Yumurta Dış Ticareti	78
Şekil 3.33: SITC Rev.3'e Göre Et ve Et Ürünleri Dış Ticareti	79
Şekil 3.34: Meyve Sebze Dışarıda Tutulduğunda Gıda Maddeleri Dış Ticareti.....	79
Şekil 3.35: Toplam Gıda Maddeleri Dış Ticareti	80
Şekil 3.36: Toplam Tarımsal Hammadde Dış Ticareti.....	80
Şekil 3.37: AB-15 ile Gıda Maddeleri Dış Ticareti.....	83
Şekil 3.38: AB-25 ile Gıda Maddeleri Dış Ticareti.....	83
Şekil 3.39: AB-15 ile Canlı Hayvanlar Dış Ticareti	84
Şekil 3.40: AB-25 ile Canlı Hayvanlar Dış Ticareti	84
Şekil 3.41: AB-15 ile Yenilebilir Sebzeler ve Bazı Kök ve Yumrular Dış Ticareti	85
Şekil 3.42: AB-25 ile Yenilebilir Sebzeler ve Bazı Kök ve Yumrular Dış Ticareti	85
Şekil 3.43: AB-15 ile Yenilen Meyveler, Kabuklu Yemişler vb. Dış Ticareti	85
Şekil 3.44: AB-25 ile Yenilen Meyveler, Kabuklu Yemişler vb. Dış Ticareti	86
Şekil 3.45: AB-15 ile Hububat Dış Ticareti	86
Şekil 3.46: AB-25 ile Hububat Dış Ticareti	87
Şekil 3.47: AB-15 ile Yağlı Tohum ve Meyveler, Muhtelif Tane, Tohum ve Meyveler, Sanayide ve Tıpta Kullanılan Bitkiler, Saman ve Kaba Yem Dış Ticareti.....	87
Şekil 3.48: AB-25 ile Yağlı Tohum ve Meyveler, Muhtelif Tane, Tohum ve Meyveler, Sanayide ve Tıpta Kullanılan Bitkiler, Saman ve Kaba Yem Dış Ticareti.....	87
Şekil 3.49: AB-15 Hayvansal ve Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Yemeklik Katı Yağlar, Hayvansal ve Bitkisel Mumlar Dış Ticareti	88
Şekil 3.50: AB-25 ile Hayvansal ve Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Yemeklik Katı Yağlar, Hayvansal ve Bitkisel Mumlar Dış Ticareti	88
Şekil 3.51: AB-15 ile Sebzeler, Meyveler, Sert Kabuklu Meyveler ve Bitkilerin Diğer Kısımlarından Elde Edilen Müstahzarlar Dış Ticareti.....	89

Şekil 3.52: AB-25 ile Sebzeler, Meyveler, Sert Kabuklu Meyveler ve Bitkilerin Diğer Kısımlarından Elde Edilen Müstahzarlar Dış Ticareti.....	89
Şekil 3.53: AB-15 ile Tütün ve Tütün Yerine Geçen İşlenmiş Maddeler Dış Ticareti	90
Şekil 3.54: AB-25 ile Tütün ve Tütün Yerine Geçen İşlenmiş Maddeler Dış Ticareti	90
Şekil 3.55: AB-15 ile Şeker ve Şeker Mamulleri Dış Ticareti	91
Şekil 3.56: AB-25 ile Şeker ve Şeker Mamulleri Dış Ticareti	91
Şekil 3.57: AB-15 Tarımsal Hammadde Dış Ticareti	92
Şekil 3.58: AB-25 ile Tarımsal Hammadde Dış Ticareti	92
Şekil 3.59: AB-15 ile Ham Postlar, Deriler (Kürkler Hariç) ve Köseleler Dış Ticareti	93
Şekil 3.60: AB-25 ile Ham Postlar, Deriler (Kürkler Hariç) ve Köseleler Dış Ticareti	93
Şekil 3.61: AB-15 ile Deri-Saraciye Eşyası, Eyer-Koşum Takımları, Seyahat Eşyası, El Çantaları vb Mahfazalar, Hayvan Bağırsağından Mamul Eşya Dış Ticareti.....	94
Şekil 3.62: AB-25 ile Deri-Saraciye Eşyası, Eyer-Koşum Takımları, Seyahat Eşyası, El Çantaları vb Mahfazalar, Hayvan Bağırsağından Mamul Eşya Dış Ticareti.....	94
Şekil 3.63: AB-15 ile Pamuk, Pamuk İpliği ve Pamuklu Mensucat Dış Ticareti	95
Şekil 3.64: AB-25 Pamuk, Pamuk İpliği ve Pamuklu Mensucat Dış Ticareti	95
Şekil 3.65: AB-15 ile Kâğıt ve Karton, Kağıt Hamurundan, Kağıttan veya Kartondan Eşya Dış Ticareti.....	96
Şekil 3.66: AB-25 ile Kağıt ve Karton, Kağıt Hamurundan, Kağıttan veya Kartondan Eşya Dış Ticareti.....	96
Şekil 3.67: AB-15 ile Dokumaya Elverişli Diğer Bitkisel Lifler, Kağıt İpliği ve Kağıt İpliğinden Dış Ticareti	97
Şekil 3.68: AB-25 ile Dokumaya Elverişli Diğer Bitkisel Lifler, Kağıt İpliği ve Kağıt İpliğinden Dış Ticareti	97
Şekil 3.69: AB-15 ile Gıda ve Tarımsal Hammadde Dış Ticaret Dengesi.....	98
Şekil 3.70: AB-25 ile Gıda ve Tarımsal Hammadde Dış Ticaret Dengesi.....	98
Şekil 3.71: Gıda Maddeleri Dış Ticaretinde Türkiye'nin Dünya ve AB Dış Ticaret Dengesi	99
Şekil 3.72: Tarımsal Hammadde Dış Ticaretinde Türkiye'nin Dünya ve AB Dış Ticaret Dengesi	100

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AT	: Avrupa Topluluğu
ADM	: Archer Daniels Midland
ARIP	: Agricultural Reform Implementation Project
Bkz	: Bakınız
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
DGD	: Doğrudan Gelir Desteği
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EFTA	: European Free Trade Association
EBK	: Et-Balık Kurumu
FAO	: Food and Agriculture Organisation of the United Nations
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
HS	: Harmonize Sistem
IMF	: International Monetary Fund
IUF	: International Union of Food, Agricultural, Hotel, Restaurant, Catering, Tobacco and Allied Workers' Associations
ISIC Rev.3	: International Standart Industrial Classification of all Economics Activities, Revision 3
İTÜ	: İşlenmiş Tarım Ürünleri
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
MCSA	: Manchester Cotton Supply Association
OECD	: The Organisation for Economic Co-operation and Development
OTP	: Ortak Tarım Politikası

PL480	: Public Law 480
SAL	: Structural Adjustment Loans
SECAL	: Sectoral Adjustment Loans
SEK	: Süt Endüstrisi Kurumu
SITC Rev.3	: Standart International Trade Classification, Revisions 3
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TİGEM	: Tarım İşleri Genel Müdürlüğü
TŞFAŞ	: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TZDK	: Türkiye Ziraî Donatım Kurumu
USDA	: United States Department of Agriculture
Vd.	: Ve diğerleri
YEMSAN	: Yem Sanayii

GİRİŞ

Gıda, insani gelişim açısından arz ettiği önem kadar kültürel, sosyal ve stratejik boyutlarıyla da tarih boyunca dikkate değer olmuştur. Ancak insanlık için bu kadar önemli olan bir şey, ülkelerin, ekonomilerin, sanayinin ve dünya nüfusunun da gelişmesiyle sadece gıda olarak algılanmamış, güçlünün güçsüz üzerinde baskı kurmasının da bir aracı olarak kullanılmış ve kullanılmaya da devam edilmektedir. Bu bağlamda Harriet Friedmann tarafından ortaya atılan “Gıda Rejimi Teorisi”; dönemsel olarak hegemon olan gücün, bölgesel ya da küresel anlamda tarımsal üretim ve ticareti kontrol etmesi olarak tanımlanmaktadır. Teoriye göre, kapitalizmin krizleri ile değişen ve kriz sonrası yıkılanın yerine tekrar ortaya çıkan hegemon güç tarafından şekillendirilen, formülasyonunun Harriet Friedmann ve Philip McMichael tarafından yapılan üç gıda rejimi dönemi bulunmaktadır. Bu tezin amacını da küresel çapta ortaya çıkan gıda rejimine Türkiye tarımının ve tarımsal dış ticaretinin hangi uygulamalar neticesinde adapte olup olmadığı analizi oluşturmaktadır.

Tezin birinci bölümde gıda rejimi teorisinin kavramsal çerçevesi belirlenecektir. Bu kapsamda, rejim dönemlerinin ortaya çıkış nedenleri ve sonuçları ile dönemin ekopolitiğini belirleyen hegemon güç veya güçlerin analizi yapılmıştır. İlk olarak ele alınan birinci gıda rejimi 1870-1930 yılları arasında İngiliz hegemonyası altında gelişim göstermiştir. İngilizlerin, Amerikan kolonilerindeki ve sömürgelerindeki tarımsal üretimi ve tarımsal ticareti yönetmesi ile ortaya çıkan birinci gıda rejimi, 1929 Büyük Bunalımı ile son bulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede ve daha sonrasında yükselen Amerikan gücü küresel ticareti yeniden şekillendirmiştir. Dünyanın yeni hegemonik gücü olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin 1950'li ve 1970'li yıllarda uyguladığı dış ticaret politikaları ile şekillenen ikinci gıda rejimi, az gelişmiş ülkelerde ithalat bağımlılığı olarak gelişim göstermiştir. Bu bağımlılık, ABD tarafından domine edilen IMF (International Monetary Fund – Uluslararası Para Fonu) ve Dünya

Bankası aracılığıyla borçlanma ilişkisi olarak devam etmiştir. Birinci gıda rejiminde tarımsal üretim aile şirketleri ile sağlanırken, ikinci gıda rejiminden sonra ulus-ötesi şirketler ortaya çıkmıştır. İkinci gıda rejimi, 1970’li yıllarda ortaya çıkan petrol ve gıda krizleri ile son bulmuştur. Dünyada 1980 neoliberal dönüşüm ile temelleri atılan üçüncü gıda rejiminin başlangıcı Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)’nün kurulması olarak kabul edilmektedir. Üçüncü gıda rejimi, ulus-ötesi şirketlerin ve bu şirketlerin destekçisi olan emperyalist gelişmiş ülkeler ile uluslararası kurum ve kuruluşların kontrolünde gelişim göstermiştir. Yeniden şekillenen uluslararası işbölümü, gelişmiş ülkelerde katma değeri yüksek sanayi mallarının üretimini hedeflerken, azgelişmiş ülkelerde ise daha çok emek yoğun ve katma değeri düşük sanayinin gelişmesini hedeflemiştir. Hâlâ devam ettiği düşünülen üçüncü gıda rejimi, azgelişmiş ülke topraklarında gelişimini sürdürmekte ve bağımlılık yapısının giderek geri dönülemez bir hâl almasına neden olmaktadır.

Gelişim süreçleri açısından gıda rejimi incelendikten sonra ikinci bölümde de birinci bölümde incelenen aynı dönemler itibariyle Türkiye tarımında ve tarımsal dış ticaretinde nasıl bir değişimin meydana geldiği incelenecektir. Birinci gıda rejimi döneminde (1870-1930) Batı Anadolu topraklarında İngiliz tüccarların pamuk yetiştirmek için geldiği görülmüştür. Amerikan iç savaşı zamanında pamuk kıtlığı çeken İngiltere çareyi Batı Anadolu ve Akdeniz topraklarında bulmuştur. Bu dönüşüm daha sonra İngilizlerin pamuğa olan küresel talebinin düşmesiyle tarımsal ürün değişikliğine uğramış ve farklı tarımsal ürünlerle olan ilişkiler devam etmiştir. Birinci gıda rejiminde Türkiye ilk defa kapitalist üretim ilişkisi ile tanışmış, ancak bu ilişki Batı Anadolu ve Akdeniz bölgesi ile sınırlı kalmıştır. Diğer bölgelerde feodal ve yarı-feodal tarımsal yapılar varlığını sürdürmeye devam etmiştir. İkinci gıda rejimi dönemine (1950’ler ve 1970’ler) Türkiye, Amerika’nın Marshall Yardımı ile adapte olmuştur. Yardım kapsamında Türkiye’den devletin tarımsal yönetiminin değiştirilmesi ve IMF ile Dünya Bankası programlarına adapte olması istenmiştir. Bu bağlamda dönüştürülmeye başlanan Türkiye tarımı, küresel olarak oluşturulmaya çalışılan işbölümüne de uygun hale getirilmeye çalışılmış ve ikinci gıda rejimi döneminde bu büyük oranda başarılıdır. 1980 sonrası neoliberal dönemde son rötuşları gerçekleştirilen Türkiye tarımı, ithalata bağımlı hale gelmiş ve üçüncü gıda rejimine (1995’den Günümüze) girilirken son konumunu netleştirmiştir. Üçüncü gıda rejimi döneminde Türkiye; IMF,

Dünya Bankası, DTÖ ve Avrupa Birliği (AB)'nin istekleri doğrultusunda hareket etmiştir. Türkiye'nin tarımsal üretim üzerindeki müdahale alanı kısıtlanmış ve tarım sektörü piyasa yapısına terk edilmiştir. Küresel ticarete eklemlenme çabası ile hareket eden Türkiye'nin politika yapıcıları, bütün dönüşümleri sağlamış ve üçüncü gıda rejimi kapsamında oluşturulmaya çalışılan uluslararası işbölümüne tam olarak adapte olmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri kullanılarak Türkiye'nin tarımsal dış ticaretinin analizi yapılmıştır. Bu analiz Türkiye'nin dış ticarete tarımsal hammadde ithalatçısı, işlenmiş gıda maddelerinde ise ihracatçı konumunda olduğunu göstermektedir. Uluslararası işbölümüne uygun olarak dönüşüm sağlayan Türkiye'nin tarımsal dış ticareti, hammadde ithaline ve ihracatta da gıda maddelerine bağımlı olarak şekillenmiştir. İthalat bağımlılığı sadece tarımsal hammadde ile sınırlı kalmamış, zirai hastalıklarla mücadelede önemli olan tarımsal ilaç, gübre ve tohumda da kendini göstermiştir. Devletin tarımdan el çektirilmesiyle boşalan alana özel sektörün gelmesi, üretim maliyetlerinin artmasına neden olmuş ve tarımda ortaya çıkan zarar gün geçtikçe telafi edilmez bir hal almıştır.

Tüm bu değerlendirmeler göz önüne alındığında dördüncü bölüm olan sonuç bölümünde, giderek daha büyük bir yük halini alan ithal bağımlılığının giderilmesi yönünde atılması gereken adımlara değinilecektir.

I. BÖLÜM

1. KÜRESEL GIDA REJİMİ TEORİSİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Kavramsal olarak gıda rejimi, tarihsel bağlamda ekonomik ve siyasi güç öğelerine bağlı bulunarak ortaya çıkan hegemon gücün tarımsal üretim ve bu üretimin ticaret sürecini yönetmesi şeklinde tanımlanabilir. Friedmann (1978) tarafından genel çerçevesi ortaya konan gıda rejimi teorisi, McMichael (2009)'ın çalışması ile son halini almıştır. Bu bağlamda, I. Gıda Rejimi'nin, 1870-1935 arası dönemde buğday üretiminde yaşanan dönüşüm ile hayat bulduğu düşünülmektedir (Friedmann 1978: 564). İngiltere hegemonyası altında şekillenen I. Gıda Rejimi, İngiltere'nin altın standardına ve serbest dış ticaret olgularına dayanarak sömürgelerinden ucuz gıda ve tarımsal hammadde temin etmesi çerçevesinde şekillenmiştir. Bu durum sömürge devletlerde ihracata bağımlı bir tarımsal üretim sürecinin doğmasına neden olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada meydana gelen tarımsal ürün fiyatlarındaki düşme, bağımlı olan çiftçileri etkilemiş ve 1929'da ortaya çıkan Büyük Buhran ile I. Gıda Rejimi son bulmuştur.

I. Gıda Rejiminden farklı olarak II. Gıda Rejimi, ticarete konu olan tarımsal hammaddelerin yardım adı altında el değiştirmesi olarak göze çarpmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hegemon güç olan ABD, fazla üretime dayalı oluşan tarımsal fazlasını yerli üreticisine zarar vermeden değerlendirmenin yolunu Marshall Yardımı ile savaş sonrası Avrupa devletlerine ucuz gıda maddesi olarak satmakta bulmuştur. 1947-1953 yılları arasında iyi bir plan gibi duran bu yardım politikası Avrupa'nın dışa bağımlılığını azaltmak istemesiyle sona ermiştir. Savaş sonrası dönemde hemen hemen kendine yeter tarımsal üretim yapan Üçüncü Dünya ülkeleri de ABD'nin ucuz tarımsal gıda satışından faydalanma uğruna kendi tarımsal üretimlerinden vazgeçmişlerdir. İthalata olan bu bağımlılık Soğuk Savaş'ın bitmesiyle patlak veren 1973 Gıda Krizi ve Petrol Krizi ile birlikte Üçüncü Dünya ülkelerini borç krizi sarmalına sokmuştur. II.

Gıda rejiminin ardından ulustan ulus-ötesine evrilen tarım şirketleri ve borçla idare edilen azgelişmiş ülkeler Üçüncü Dünya ülkeleri kalmıştır. Borç krizinden dolayı uluslararası kuruluşlardan kredi alan azgelişmiş devletler krizden çıkış için verilen reçeteler kapsamında tarım şirketlerinin pazarı ve üretim alanları haline gelmiştir

Dünya Ticaret Örgütü ile başladığı düşünülen III. Gıda Rejimi, IMF ve Dünya Bankası'nın borç krizi içinde olan ülkelere sunduğu çözüm reçetelerinde serbest dış ticaret ve tarımsal kalkınma direktifleri ile çok uluslu şirketlerin önündeki engellerin kaldırılması yoluyla vücut bulmuştur. 2000'lere kadar tarımsal üretimi gıda temelli olarak yöneten Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ), petrol krizinden aldıkları dersler ve biyokimya alanında yaşanan gelişmelerle birlikte 2000'lerden sonra tarımsal üretimi biyo-yakıt üretmek için kullanmaktadırlar. Bu kapsamda mısır, palmiye yağı, kanola vb. tarımsal-ticari ürünlerin üretimlerini teşvik etmişlerdir. Tahıl üretmek için kullanılan tarım alanları bu teşvikler doğrultusunda azalmakta ve yerini tarımsal yakıt üretmek için kullanılan tarımsal ürünlerin yetiştirilmesine bırakmaktadırlar. Bu durum, gıda olarak üretilen tarımsal ürünlerin azalmasına ve dünyada tarımsal ürün fiyatlarının artmasına neden olurken kıtlık yaşayan toplumların durumlarını daha kötü hale getirmektedir.

Tarihsel açıdan gıda rejimlerinin oluşum ve değişim süreçleri incelendiğinde şu gerçek ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ülkeler, üretiminin kendi topraklarında ekolojik bozulmalara yol açacağını düşündükleri ürünleri azgelişmiş ülke topraklarını kullanarak üretmekte-ürettirmektedirler. Bunu da ÇUŞ'lar aracılığıyla ve kendilerine bağımlı kıldıkları yerel hükümetlerden aldıkları destekler ile yapmaktadırlar.

1.1. Gıda Rejimi Tanımı ve Birinci Gıda Rejimi (1870-1935)

“Ondokuzuncu yüzyıl uygarlığı dört kurum üzerinde duruyordu. Bunlardan ilki, bir yüzyıl boyunca Büyük Devletler arasında uzun ve yıpratıcı bir savaş çıkmasını önleyen güç dengesi sistemiydi.

İkincisi, dünya ekonomisinin eşi görülmemiş bir biçimde örgütlenmesini sağlayan uluslararası altın standardıydı. Üçüncüsü, görülmemiş bir maddi refaha yol açan “kendi kurallarına göre işleyen piyasa” idi. Dördüncüsü ise liberal devletti. Bir tür sınıflamaya göre, ikisi ulusal, ikisi uluslararası kurumlar idi.

Birlikte uygarlık tarihimizin ana hatlarını belirlediler (Polanyi 2014: 35).”

19.yy'ın ikinci yarısında, İngiliz merkezli dünya pazarı, proleterleşen bir Avrupa için ucuz gıda tedarik etme konusunda sömürge bölgelerindeki endüstriyel tarımın gelişmesini teşvik etmiştir (McMicheal 2005: 274). Ucuz gıda, ücretli emeğin ücretinin düşük tutulmasında ve halkın ekonomik şartlar karşısında ayaklanmasını önlemek için bir araç olarak kullanılmıştır. Gıdanın ucuz oluşu ücretlerde doğal bir baskı mekanizması oluşturmakta ve sermayenin karlılık oranının azalmasını engellemektedir.

Gıda rejimi konsepti, sadece kapitalist gıda ilişkileri tarihindeki yapılandırılmış anları ve geçişleri değil, aynı zamanda kapitalizmin kendisinin de tarihini çözmek için bir anahtardır. Bu, yalnızca gıdaya ilişkin değil, gıda üretimi ve kapitalizmin de yeniden üretimi ile ilgilidir (McMichael 2009: 1). Küresel gıda rejimi, gıdanın uluslararası rolü ve ekonomisiyle alakalı olup, hegemon güç dengelerince, ulusal lobilerce, sınıflarca-çiftçi, işçi, köylü- ve sermaye dengelerinin değişmesiyle kendini zamanın koşullarına uygun olarak ortaya çıkarmaktadır (Friedmann 1993: 31).

Kriz dönemlerinden sonra değişen hegemonik güçler ve uluslararası ekonomik kurullarla birlikte kendini yeniden oluşturan gıda rejiminin; tarımsal işbölümü, üretim, tüketim ve beslenme kalıplarında köklü bir değişim getirdiği düşünülmektedir (Friedmann 2005: 230). Gıda rejimi genel olarak; tarımsal ilişkilerdeki sermaye yapısının, zamansal ve mekânsal bağlamda, birikim ve de işgücünün üretim ve yeniden üretilmesindeki temelin anlaşılmasıdır (McMicheal 2009:1). Gıda rejimi, dünya ölçeğinde gıda üretiminin ve tüketiminin belli kurullarla yönetildiği düşüncesi etrafında şekillenen bir kavramdır (Friedmann 1993: 31).

İngiliz hegemonyasındaki birinci gıda rejimi, metropolitan devletlerin ve işletmelerin tahıl, et, şeker, kahve vb. gibi gıda maddelerinin seri üretimi yoluyla emek maliyetlerini azaltmaya yönelik bir imparatorluk konjonktürünü temsil etmektedir. Gıda rejimi, emperyal jeopolitika yoluyla siyasallaştırılmış değer ilişkilerini temsil ve sanayi sermayesinin birikim bölgelerinde ücret maliyetlerini düşürmeye hizmet etmektedir (McMichael 2009: 4-5).

Sömürge-diasporik¹ gıda rejimi olarak da adlandırılan birinci gıda rejimi dönemi, temel geçimlik malın ilk fiyat belirleme pazarı olan bir dünya buğday pazarı şeklinde ortaya çıkmıştır. Avrupa'daki hükümetler sorunlu olarak gördüğü vatandaşları göç ettirmiş ve aç kalan vatandaşları yatıştırmak için ise ucuz gıda mallarının ithalatını arttırmakla ilgilenmiştir. Çiftçiler, gelişen sermaye ve büyümekte olan şehirlerin toplumsal istikrarı karşısında lehine olan çıkarlarını feda etmişlerdir (Friedmann 2005: 237).

İngiliz sömürgeciliği, ihraç pazarlarına bağımlı yeni bir çiftçi sınıfı yaratmıştır. Aslında, sömürge-diasporik gıda rejiminin yeniliği, aile işçiliğine dayanan ticari çiftlikler yaratmış olmasıdır. Köylülerin aksine Avrupalı diasporacılar, tüketim malları ile aletleri satın almak ve ürünlerini satmak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle İngilizlerin talep ettiği ürünleri üretmek ve ihraç etmek zorunda bırakılmışlardır (Friedmann 2005: 238). ABD'de 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan tarımda makineleşme üretimin daha hızlı yapılmasını sağlarken, aynı zamanda dünya pazarının ihtiyaç duyduğu daha fazla hammadde için daha geniş toprakların da tarımsal üretime dahil edilmesini sağlıyordu. 1885'ten sonra buğday üretimi giderek artan oranda ovalarda yoğunlaşmaya başlamıştır (Friedmann 1978: 564-565). Yaşanan kimyasal ve mekanik alandaki gelişmelerin desteklediği tarımsal üretim, Amerika'da fazlaya dayalı bir ekonomik üretim modelinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Friedmann ve McMichael 1989: 102).

1870-1935 arası dönemde buğday üretiminde yaşanan dönüşüm sonucu, aile çiftlikleri, küçük ve kapitalist üreticinin yerini almıştır (Friedmann 1978: 564). Savaş sonrasında dünya tahıl pazarında oluşan aşırı fazla dünya tahıl fiyatlarını düşürmüş ve ihracata bağımlı olan Amerikan üreticilerinin gelirlerinin düşmesine yol açmıştır. İhracat gelirlerine bağlı gelişen aşırı tüketim ve sonrasında gelirde yaşanan azalma tüm dünyayı 1929 Bunalımına sürükleyen aşamalardan biri olmuş ve sonucunda birinci gıda rejimi son bulmuştur. Birinci gıda rejiminden miras olarak kalan olgular ise; ulus-devlet modeli, ulusal şirketler ve serbest ya da kendi kendine işleyen piyasa modeli olmuştur.

¹ Herhangi bir ulusun yurdundan ayrılmış kolu, kopuntu. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5acb7447976c57.22981063 09.03.2018 tarihinde ulaşıldı.

Bu olgular ikinci gıda rejiminin de kurallarının belirlenmesinde önemli roller oynamıştır.

1.2. İkinci Gıda Rejimi (1947-1973)

Birinci gıda rejimi, genel bir serbest ticaret söylemi ve altın standardının fiili işleyişi çerçevesinde şekillendirilmiştir. İkinci gıda rejimi ise daha üstü örtülü bir şekilde gerçekleşmiştir. İkinci gıda rejiminde tarım, sınırları aşan malların çoğu için ticari olarak değil, ABD'nin yardım taslağı çerçevesinde biçimlenmiştir (Friedmann 2005: 234). İkinci Paylaşım Savaşı'ndan sonra oluşturulmaya çalışılan küresel ticaret, merkez-çevre eksenini etrafında biçimlendirilmiş olup, kapitalist ekonominin ilk aşamasında yaratılan işbölümünü de yeniden yapılandırmıştır.

ABD'ye yapılan ithalat akımının önüne geçmek için merkantil uygulamalara ihtiyaç duyulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında egemen ekonomik güç olan ABD, kendi ulusal tarım destekleme programlarıyla uyumlu uluslararası programlar konusunda ısrar etmiştir. 1945-1949 yılları arasında alınan "ithalat kontrolleri" ve "ihracatı sübvansiyonlarla korumaya" yönelik kararlar iç tarım politikasının gerekli bir tamamlayıcısı olmuştur. İthalat kontrolleri, sübvansiyon ve yerli tarımı koruma politikaları sonucu ABD elinde oluşan fazla ürünü çiftçisine zarar vermeden satmanın yolunu yardım politikasında bulmuştur. Savaş sonrası ABD, Avrupa ve Üçüncü Dünya'ya gıda yardımı ile elindeki fazlayı eritmeye başlamıştır (Friedmann 1993: 33-35). "Bu çerçevede başlatılan Marshall Yardımları, 1954'e kadar Avrupa'nın yeniden inşasına hizmet etmiştir. Bu tarihten sonra ise, ABD'nin az gelişmiş ülkelere yönelik sübvansiyonlu tahıl ihracatı, PL480 (Public Law 480) adıyla bilinen "Barış İçin Gıda" yardımları şeklinde sürdürülmüştür². İkinci Dünya Savaşı bittiğinde, kendine yeterli olan ülkeler, giderek buğday ithalatına bağımlı hale gelmişlerdir (Çaşkurlu 2012a: 64)."

² "Türkiye yardım kapsamında 1948'den 1951 yılı sonuna kadar 157 milyon \$ doğrudan, 148,5 milyon \$ da dolaylı yardım almıştır. Ancak tarıma ayrılan doğrudan yardım miktarı 46.398 bin \$'dır. Ayrıca plan kapsamında yurda 6752 traktör getirilmiştir." Bkz. Türkiye'de Kırsal Alan Yönetimi/Kayıkçı 2009: 53.

ABD'den ithal edilen sübvansiyonlu buğday, Üçüncü Dünyayı kucaklamış ancak bu durum kronik bir ithal bağımlılığını da beraberinde getirmiştir. Gıda yardımı pek çok geleneksel köylü bölgesinde tarımı yapılamaz hale getirmiş (Friedmann 2005: 244) ve sonuç olarak üretim yapamayan çiftçiyi toprağından ederek şehre sürmüştür.

McMicheal (2005: 275)'in Farshad Araghi (2003)'den aktardığına göre; ikinci gıda rejimi “sermayenin gıda rejimi” olarak değil, “dünya kapitalizminin son derece reformist bir döneminin yardım temelli bir gıda düzeni” olarak ortaya çıkmıştır.

Friedmann (1990: 16)'a göre; “Amerikan tahıl fazlasının yanı sıra savaş sonrası dünya gıda düzeninin bir diğer üç unsuru daha vardır:

1. ABD'nin dünyadaki siyasi lider rolü ve ABD dolarının uluslararası para birimi haline gelmesi,
2. Asya ve Afrika'nın dekolonizasyon süreci;
3. Doğu Avrupa ile SSCB'yi uluslararası piyasalardan dışlayan Soğuk Savaş” (Aktaran: Yenil ve Yenil 1993: 97).

1947-1972 arasındaki ikinci gıda rejimi, ticari-endüstriyel gıda rejimi olarak da adlandırılabilir. 1947'de Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade – GATT), sübvansiyonlu ihracatı da beraberinde getirdi. Sübvansiyonlu ihracat, ticari-endüstriyel gıda rejiminin önemli bir kurumu olmuştur. İhracat sübvansiyonları bir süre devam ettikten sonra “gıda yardımı” halini almıştır. Geniş bir kurumsal yenilik olarak ekonomik yardım, Bretton-Woods para sistemi altındaki doların benzersiz rolüne dayanmaktadır. PL480'in 1954'te “az gelişmiş ülkelere (sömürülen devletlerin yeni adı)” gıda yardımı olarak uygulanışı ikinci gıda rejiminin temelini oluşturmuştur (Friedmann 2005: 243).

“Kitlesele üretim ve tüketim, görünüşte ulusal ekonomi ile içsel olarak örgütlenmiş olmasına rağmen, girdiler ve piyasalar uluslararası alanda örgütlenmiş durumdaydı. Tarım, 1950 ve 1960'larda gelişmiş kapitalist ülkeler ile şirketler arasında ve sınırlar ötesinde entegre olmuştur. Bu entegrasyon, Amerika'daki soya ve bir diğer endüstriyel yem tahılı olan mısır üreticilerini, Avrupa'daki ve Japonya'daki hayvan

üreticilerine bağlayan yem sanayine dayandırmıştır (Friedmann 1991: 80-91; Aktaran: Yenel ve Yenel: 98).”

Avrupa Topluluğu'nun (AT) başlangıçtaki altı³ üyesi, 1957 yılında kabul ettikleri Ortak Tarım Politikası (OTP) ile tarım ürünleri fiyatlarını ve çiftçilerinin gelirlerini koruma altına almışlardır (Haney ve Alması 1991: 102; Aktaran: Yenel ve Yenel 1993: 98). O dönemde Avrupa'da tarım politikalarının oluşmasında stratejik kaygıların, gıda kıtlığının ve döviz yokluğundan dolayı gıda üretiminin artırılması isteğinin önemli katkıları olmuştur (Goodman ve Redclift 1991: 120; Aktaran: Yenel ve Yenel 1993: 99).

“ABD ve Avrupa'da tarım destekleme politikalarının etkileri şöyle sıralanabilir (Yenal ve Yenel 1993: 99):

1. Amerika ve Avrupa'nın tahıllarının dünya pazarlarına düşük fiyatlarla sunulması,
2. Üçüncü Dünya'da, Amerika ve Avrupa tahıl ithalatına giderek artan bağımlılık,
3. ABD ve Avrupa'nın 1960'lardan itibaren uluslararası piyasalardaki paylarını büyütme için aralarında artan rekabet,
4. Tarım sektöründe az gelişmiş ülkelerde toprak yoğunlaşması,
5. Çeşitli tarım sanayi sektörleri arasında ve ulusal sınırlar ötesinde entegrasyon ve yoğunlaşma”.

Dünyanın dört bir yanındaki hükümetler, ABD'nin ticari-tarım politikalarının yerel olarak uygun görülen sürümlerini benimsemişlerdir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda uluslararası kalkınma ajansları tarafından teşvik edilmişlerdir. Yeşil Devrim⁴ denilen Üçüncü Dünya sanayileşmesinde, tahıl üretiminde meydana gelen artış ithalatın daha ucuz olmasından dolayı köylülerin kırsal kesimden tasfiyesine neden olmuştur (Friedmann 2005: 245).

³ Federal Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg.

⁴ “Tanım olarak yeşil devrim, in-organik gübre ve diğer kimyasal girdiler ile yüksek çeşitliliğe sahip mahsul elde edilmesini ya da geliştirilmesini ifade etmektedir.” Bkz. Tarımda Kapitalist Gelişim Sürecinin Türkiye Tarımsal Yapılarına ve Dış Ticaretine Etkileri/Biber 2011: 79.

1970'lerin başında gıda rejimi Üçüncü Dünya ülkelerini yakalayan iki tarafı keskin bir bıçak gibiydi. Bıçağın bir tarafı gıda ithalatı bağımlılığını, diğer tarafı ise tropikal bitkilerin ihracından elde edilen gelirin azalmasını ifade etmekteydi. Üçüncü Dünya devletleri ulusal ekonomilerini geliştirmeye çalışırken, tarım stratejileri dünya gıda pazarlarının fırsatları ve sınırları tarafından şekillendirilmekteydi. ABD kaynaklı Yeşil Devrim'e rağmen, Üçüncü Dünya bir bütün olarak dünya buğday pazarına olan talebin ana kaynağını oluşturmaktadır. İthalat politikaları, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda gıda alanında çoğunlukla kendine yeterli olan ülkelerde yirmi yıl içinde gıda bağımlılığı yaratmıştır (Friedmann 1993: 37-38).

Ticari-endüstriyel gıda rejiminde, artan oranda uzmanlaşmış ve entegre bir tarım ürünleri sektörü fikri hâkim hale gelmeye başlamıştır. Tarımsal gıda şirketlerinin büyümesi ve ulus-ötesi erişimi ile birlikte çiftçiler mekanize bir şekilde uzmanlaşmış hale gelmişlerdir. Birçok bölgede ekolojik sürdürülebilirlik açısından tartışmasız önemli olan karma bitki ve hayvancılık işlemleri yerini uzmanlaşmayla birlikte monokültürel tarımsal alanlara ve fabrika hayvancılığı oluşumlarına bırakmıştır (Friedmann 2005: 245-246).

Meydana gelen dört değişiklik ikinci gıda rejimini sarsmaya başlamıştır (Friedmann 2005: 247):

1. Soğuk Savaşın sona ermesiyle Güney olarak adlandırılan Üçüncü Dünya ülkelerinin temel gıdalar için artan ithalat ve azalan ihracat fiyatları arasında sıkışması,
2. Emtia zincirlerinin yeniden düzenlenmesinden kaynaklı "çiftlik lobilerinin" kurumsal olarak güçlenmesi,
3. Ulus-ötesi şirketlerin, ticari kısıtlamalar ve yerel sübvansiyonlar nedeniyle kendilerini baskılanmış hissetmeleri ve ticareti serbestleştirme hamlesini desteklemeleri,
4. Soğuk Savaş blokları arasında Détente-Yumuşama anlaşması sonucunda ortaya çıkan "1973 Gıda Krizi".

1973-1974'teki krizin temeli, ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki büyük tahıl anlaşması olmuştur. 1972-1973 yılları arasında Sovyetler Birliği bütün dünya buğday ticaretine konu olan buğdayın 3'te 1'ine karşılık gelen 30 milyon tonluk bir alım yapmıştır. Bu satın alım dünya fiyatlarını yükseltmiş, ani bir gıda krizi patlak vermiş ve yardımlar kesilmiştir. Bağımlı Üçüncü Dünya için en kötüsü ise gıda krizinin petrol kriziyle birlikte meydana gelmesi olmuştur. Çözüm geçici, zarif ama tehlike ile birlikte gelmiştir. Bir borçlandırma politikası yoluyla uluslararası bankalar petrol zengini devletlerin gelirlerini gıda ithalatını finanse etmek için kaynak arayan devletlere fon sağlamak amacıyla kullanmışlardır (Friedmann 1993: 38-39).

“Borç krizi sonrasında tarımsal gıda sistemlerinin uluslararasılaşması, yeni uluslararası finans ilişkileri tarafından doğrudan dayatılmadıysa da çok büyük ölçüde teşvik edilmiştir (McMichael ve Myhre 1991: 92; Aktaran: Yenal ve Yenal 1993: 107).”Uluslararası bankaların etkisi altına girmiş olan Üçüncü Dünya ülkeleri, IMF ve Dünya Bankası'nın krize karşı sundukları yapısal uyum anlaşmaları ile tarımsal üretimlerini ihracata yönelik olacak biçimde değiştirmek zorunda bırakılmışlardır (McMichael ve Myhre 1991: 98; Aktaran: Yenal ve Yenal 1993: 107).

Gıda rejiminin iki dayanağı da çözülmüş olup, Üçüncü Dünya ülkeleri ve eski Sosyalist Blok ülkeleri GATT'taki çok taraflı ticaret görüşmelerine katılmışlardır. Bu durum, Atlantik gıda şirketlerinin ve ABD-Üçüncü Dünya tahıl ticaretinin zayıfladığına işaret etmektedir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda Güney Amerika'daki pamuk üretiminin yerini soya almış, eski Sovyetlere istikrar gelmesi ihtimaline dayanılarak tarımsal gıda ve hayvani yem ihtiyacı olacağı düşüncesi bu durumun olgunlaşmasını sağlamıştır (Friedmann 1993: 48).

Tarımsal gıda şirketleri; yatırım planlaması, tarımsal hammadde temini ve iç pazara giriş izni verilmesi halinde, istikrarlı üretim ve tüketim koşullarını düzenlemek için bir ajan gibi çalışmaktadırlar. Bu düzenlemelerin GATT'la birlikte asıl amacı, ulus-ötesi sermayeyi güçlendirmek olmuştur. Bu güçlenme sadece emtia ve hizmet ticaretinde değil, aynı zamanda, fikri mülkiyet, biyoteknoloji kullanımı, genetik

kaynaklar üzerinde kontrol ve bölgesel korunmayı da kapsamaktadır. Ulus-ötesi şirketler, devletler üstü bir yapıya geçiş yapmışlardır (Friedmann 1993: 51-52).

Küresel ekonominin tarımsal ihracata bağımlı olması çevre ülkelerde ithalata bağımlılık anlamına geldi. Gıda yardımı ve ucuz ithal tahıla olan bağımlılık az gelişmiş ülkelerdeki yerli çiftçilerin gelişmesinin önünde engel olmuş ve tarımın yerel sanayiye destekleme niteliğinin önünde bir set oluşmasına da etki göstermiştir. Melez tohum, kimyasal ilaç ve tarımda makineleşme anlamına gelen Yeşil Devrim, yerel tahıl üretimini arttırmakla birlikte melez tohuma, kimyasal ilaca ve tarım makinelerinde dışa karşı bir bağımlılık yaratmıştır (Yenal ve Yenal 1993: 100).

Şirketler, tüketici sınıfını da “ayrıcalıklı ve ayrıcalıksız” tüketici sınıf olarak ikiye ayırmıştır. Gelir durumu baz alınarak yapılan bu ayırım, gıda maddesi üretiminde de “kimyasal madde kullanılan ve kullanılmayan” olarak iki çeşit ürün ortaya çıkarmıştır (Friedmann 1993: 54). Üretici ve tüketici sınıfları, ulus ötesi şirketlerin doğmasıyla kökten değişmiştir. Şirketler artık tarıma değil, gıda endüstrisi ve hizmete odaklanmaktadır. Buna emek sürecinin yeniden yapılandırılması ve ürün standardizasyonu hizmet etmiştir. Çiftçi örgütlerinin ve çiftçi sayısının azalması, işçilerin pazarlık güçlerini tarımsal şirketler karşısında kaybetmelerine neden olmuştur (Friedmann 1993: 53).

1.3. Üçüncü Gıda Rejimi (1995’den Günümüze)

Piyasa arzı, insani ihtiyaçların karşılanmasından ziyade, şirketlerin, daha fazla kâr arzusu ve daha az maliyet isteklerine göre şekillenmektedir.

Büyük çiftlik sahipleri, güçlü hükümetlerin iç ve dış satım desteklemelerine olan bağımlılığı bitirme çabalarını önlemeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. İkinci gıda rejiminin temel dayanağı olan büyük çiftlikler artık ayrılmaya başlamışlardır. Rejimin başarısı nedeniyle çiftçilerin sayısı nüfusun küçük bir yüzdesine kadar düşmüş, fiyat

destekleri daha büyük çiftlikleri ödüllendirmiş ve tarımın sanayileşmesi çiftçileri büyük tarımsal girdilere ve gıda işletmelerine tabii hale getirmiştir (Friedmann 2005: 249).

Üçüncü gıda rejiminin ilk aşamasında (1980'ler ve 1990'lar), küçük üreticilere karşı yerel fiyattan daha düşük bir dünya fiyatına sahip ucuz gıda sağlanmıştır. İkinci aşamada (2000'ler) ise bunun tam tersi görülmüştür. Artan dünya gıda fiyatları tüketicileri, özellikle de ücretli tüketicileri çaresiz bırakmıştır. Bu ters ilişki yaşanan gıda krizine katkıda bulunmuştur. Ticareti yapılan gıdanın yapay olarak ucuzlaştırılması küçük tarımsal üreticiyi zayıflatmış, arazide şirketleşmenin önündeki engelleri ortadan kaldırmış ve savunmasız tarımsal emeği doğurmuştur (McMichael 2009: 5).

Kurumsal gıda rejimi ya da üçüncü gıda rejimi, neo-liberal politikalar çerçevesinde tarım, kimya endüstrisi ve biyoteknoloji arasındaki stratejik ittifaklar da dâhil olmak üzere tarım-ticaret işbirliğini teşvik etmiştir (McMichael 2009: 6-7). Neo-liberal projeye dâhil olan hükümetler, yabancı kaynaklı şirketlere daha fazla imtiyaz vermiş ve sübvansiyonlar için sorumluluklar üstlenmişlerdir.

1980 sonrasında oluşan neoliberal düzende tarım sektörü üzerinde yapılmak istenenler, dış ticarete rekabeti engelleyen iç desteklerin kısıtlanması, tarımsal ürün fiyatlarının düşürülmesi ve geleneksel üretimden şirketleşen bir üretim modeline geçiş şeklinde kendini göstermiştir (Günaydın 2006: 158).

1 Ocak 1994 tarihinde yürürlüğe giren Tarım Sözleşmesi (Agreement on Agriculture), tarımda serbest ticareti ortaya koyan ve daha çok ABD ile AB'nin ihtiyaçlarına çare olan bir düzenleme olmuştur. 1986 yılında başlayan Uruguay Turu görüşmeleri ABD'nin ve AB'nin pazar paylaşımından dolayı yedi yıl sürmüştür. O tarihe kadar birbirlerinin pazarları olarak nitelenebilecek olan bölgelere (AB Güney Amerika'ya, ABD Kuzey Afrika'ya), sübvansiyonlu satış yaparak dış pazar kapma yarışına giren bu iki ülke/ülke grubu; sürecin kendileri açısından avantajlı olduğuna kanaat getirene kadar uzun süren bir uzlaşma süreci yaşamışlardır. Uzun çekişmeler sonucunda kabul edilen Tarım Sözleşmesi genel olarak; ülkelerin tarıma verdikleri iç desteklerin azaltılması, sübvansiyonlu ihracat düzeyinin düşürülmesi, iç pazarları koruyucu uygulamalardan indirgenmesi, sağlık ve bitki sağlığı önlemlerinin dünya

genelinde ortaklaştırılması ana başlıkları altında şekillenmiştir. Bu düzenlemeler, az gelişmiş ülkelerin tarımlarında bağımlı bir yapının oluşmasına ve ihracatta rekabet üstünlüğü olan ülkelerin dünya pazarlarındaki etkinliklerini arttırmıştır (Günaydın 2006: 162).

Ayrıca, DTÖ protokolleri, kurallı ticari yatırım araçlarından fikri mülkiyet haklarına kadar, Güney tarımının özelleştirilmiş “dünya çiftliğine” entegrasyonunu düzenlemiştir. Tarım Sözleşmesi, Güneyli devletlere tarım sektörünü serbestleştirmesi yönünde gereken yapay fiyat desteklerini telkin ederken, Kuzeyli devletler “kutu sistemi”⁵ kisvesi altında sübvansiyonlarını korumuşlardır (McMichael 2009: 7).

Az gelişmiş ülkelerdeki köylüler, binlerce yılın birikimiyle gerçekleştirdikleri üretimden, geçmiş yıldaki hasattan sakladıkları tohumdan ve topraklarından koparılmışlardır. Çiftçilere yönelik girdi desteğinin azalması ve zamanla bazı desteklerin yok olması, hasattan beklenen gelirin elde edilememesi ve iç ticaret hadlerinin çiftçiler lehine gelişim göstermesi bu süreci hızlandırmıştır. Tarımda kapitalistleşmenin önünü açan bu uygulamalar yerel hükümetler tarafından da desteklenmiş, köylü ya toprağından tamamen koparak şehre sürüklenmiş ya da kendi toprağında ücretli işçi olarak -korumasız, örgütsüz- çalışmak zorunda bırakılmıştır (Çaşkurlu 2012a: 66). DTÖ kurallarıyla birlikte az gelişmiş ülkelerin tarım sektörleri sadece ihracatta değil, aynı zamanda üretimi gerçekleştirilebilmesi içinde Batılı sermayeye de bağımlı hale gelmiştir.

⁵ “Ticareti bozucu etkileri açısından DTÖ Tarım anlaşmasında destek türleri 3 farklı kategoride düzenlenmiştir.

Kırmızı kutu: Ticareti bozucu nitelikte olan ve belirli limitler getirilmiş olan iç destek türüdür. Primler, müdahale alımları, girdi destekleri bu kategoride yer almaktadır.

Ülkemiz, "iç destekler" konusunda, 1986-88 referans döneminde ürün bazında verdiği ticareti bozucu desteklerinin toplam üretim değerinin %10'unu aşmadığı gerekçesiyle indirim taahhüdünde bulunmamıştır. Ülkemiz açısından ticareti bozucu nitelikte olan kırmızı kutu destekler için toplam üretim değerinin %10'una tekabül eden *de minimis* seviyesi bağlayıcı olmaktadır.

Mavi Kutu: Üretimi sınırlayan veya azaltan programlar kapsamındaki indirimden muaf doğrudan ödemelerdir. Çayda budama tazminatı gibi destekler bu kategoride yer almaktadır.

Yeşil Kutu: Ticaret ve üretim üzerinde bozucu etkisi olmayan ya da çok az bozucu etkiye sahip, indirim taahhüdünden muaf desteklerdir. Sertifikalı tohum kullanım desteği, ar-ge desteği gibi destekler bu kategoride yer almaktadır.

DTÖ Tarım Anlaşması uyarınca üye ülkelerin tarım politikalarındaki değişiklikleri ve tarımsal ürünlere verdiği destekleri DTÖ Sekreteriyasına bildirme yükümlülüğü bulunmaktadır.” bkz: Dünya Ticaret Örgütü/Tarım Bakanlığı/ <https://www.tarim.gov.tr/ABDGM/Menu/18/Dunya-Ticaret-Orgutu> 07.02.2018 tarihinde ulaşılmıştır.

“Tarımda ticaretin serbestleştirilmesi ve piyasaların deregülasyonu, küçük üreticilerin tarımsal faaliyetlerine devam edebilmelerini güçleştirmiş, az gelişmiş ülkeleri ithalata bağımlı hale getirmiştir (Çaşkurlu 2012b: 168).” İthalata olan bu bağımlılık dünya fiyatlarında meydana gelen artışlardan en çok etkilenmelerin de yine az gelişmiş ülkelerde yaşanmasına neden olmuştur. Fiyatlardaki artışlar yerli üreticileri topraklarından koparmış ya da ÇUŞ’ların denetimi altında onları çalışmaya zorlamıştır.

Genel anlamı itibariyle gıda güvenliği, gıdaların amaçları doğrultusunda ve tüketicilere zarar vermemesi şeklinde tanımlanabilmektedir. Ancak neo-liberal “gıda güvenliği”, karşılaştırmalı üstünlüğün etkileri nedeniyle özelleştirilmiş bir küresel ticaret anlamına gelmektedir. Ulus-ötesi gıda şirketleri, talebi karşılamak için gıda maddesinin global hareketini yönetmektedir (McMichael 2003; Aktaran: McMichael 2009: 8).

2001-2006 yılları arasında, ABD fabrikalarında etanol üretmek için kullanılan mısır miktarı üçe katlanarak 18 milyon tondan 55 milyon tona yükselmiştir. 2006-2007 arasında etanol üretmek için talep edilen mısır, dünya hububatı için küresel talebin yıllık artışının iki katından daha fazla olmuştur. ABD dünya mısır üretiminin yaklaşık %40’ını oluşturmaktadır (Gimenez ve Kenfield 2008: 3). Etanol üretmek için sürekli gelişen mısır talebi diğer taneli tahılların üretim alanlarına daha fazla mısır ekilmesine neden olmuş ve bu tahılları üretim dışına itmiştir. Bu dışlanmanın başını çeken soya fasulyesi ve buğday ekim alanlarının daralması sonucu küresel üretimleri düşmüş ve dünya hububat fiyatları yükselmiştir.

ABD mısır etanolü, FAO’ya göre dünya mısır fiyatındaki artışın üçte birini ve IMF’e göre %70’ini açıklıyor. Dünya Bankası, tarım politikalarındaki dalgalanmanın %65’inden ABD politikasının sorumlu olduğunu ve Eski USDA (United States Department of Agriculture) Baş Ekonomisti ise fiyat artışının %60’ını açıkladığını ifade ediyor. Dünya Bankası ise, biyoyakıt olarak kullanılan bitkilerin fiyatlarının son iki yıldaki diğer gıda fiyatlarına kıyasla daha hızlı arttığını söylüyor; hububat fiyatları %144, yağlı tohumlar %157 ve diğer gıda fiyatları sadece %11 arttı. ABD mısır etanol üretiminin bir sonucu olarak dünya tarım fiyatlarının patlamasından açıkça sorumludur.

ABD'deki mısır etanol programına ek olarak, biyodizel için soya fasulyesi de fiyatlardaki yükselişe katkı yapmaktadır (Berthelot 2008: 27). “FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) Dünya Gıda Fiyat Endeksi, dünya gıda fiyatlarının 2001 yılından bu yana önce yavaş, ama özellikle 2003'ten itibaren hızla artmaya başladığını ortaya koymaktadır (Çaşkurlu 2012b: 163).”

2007-2008 yılları arasında çıkan sözde “Gıda Krizi” endüstriyel kapitalizmin fosil yakıt bağımlılığından kaynaklı tarımsal ürün destekli biyoyakıtla yönelmesinden kaynaklanmıştır (McMicheal 2009: 2). Aralık 2007'de Başkan George W. Bush tarafından imzalanan “Enerji Bağımsızlığı ve Güvenlik Yasası” ile 2022 yılına kadar, şu anda mevcut olan tarımsal-yakıt üretiminin 5 katına denk gelen 36 milyon galonluk üretim yasallaştırılmıştır (Gimenez ve Kenfield 2008: 1).

Biyoyakıt endüstrisinin, yenilenebilir yağ ve mısır için şiddetli bir talep yaratması, bu bitkilerden elde edilen hammaddelerin ve gıda besinlerinin maliyetini çarpıcı bir şekilde yükseltmiştir. Böylece erişte, bisküvi ve dondurma üretiminde yaygın olarak kullanılan palmiye yağı enerji piyasalarına o kadar entegre olmuş durumdadır ki, fiyatı, ham petrol fiyatı ile birlikte hareket eder olmuştur (International Union of Food, Agricultural, Hotel, Restaurant, Catering, Tobacco and Allied Workers' Associations (IUF) 2007: 4).

ABD tarımsal-yakıt pazarının taleplerini temin etmek için Kolombiya Hükümeti, 2,5 ila 15 milyon dönümlük alanda palmiye bitkisi yetiştirmektedir. Dünyanın en büyük etanol ihracatçısı konumunda bulunan Brezilya ise, 2025 yılına kadar dünyadaki benzinin %10'unu karşılayabilmek için şeker kamışı ekim alanını 5 kat arttırmayı planlamaktadır (Gimenez ve Kenfield 2008: 5).

Dünya tahıl ihracatının %75-90'ının dört çok uluslu şirket tarafından yürütüldüğü bilinmektedir: Archer Daniels Midland (ADM), Bunge, Cargill ve Luis Dreyfus (Lawrance 2011: 1). Hem ulusal hem de uluslararası anlaşmalarla, siyasi ve hukuki üstünlükler elde eden ÇUŞ'lar, yerli üreticiye girdi (tohum, gübre, zirai ilaç)

satışında oligopolcü yapısından, üreticiden mahsul satın alma zamanında ise oligopsoncu (çok satıcı, az alıcı) yapısından faydalanmaktadır.

“Sözleşmeli çiftçilik modeli çerçevesinde şirket, küçük üreticiye hem girdi ve üretime ilişkin kararları dayatmakta, hem de daha sonra ürüne sahip çıkmaktadır. Sözleşmeli üretim modeli, üretici emeğin özgür olmadığı bir emek türüdür. Çünkü üretici karar alma mekanizmasına katılamaz. Dahası, üretim fazlası ve büyük fiyat düşüşü risklerini üstlenen üreticinin kendisidir (Watts 1990: 155; Aktaran: Yenal ve Yenal 1993: 106-107).”

III. Gıda Rejimi, küresel ihtisaslaşmaya uygun olarak az gelişmiş ülkelerde yeni bir işgücü yaratmakta ve gelişmiş ekonomilerin üretim maliyeti ve işçi sorumluluklarını üzerinden attığı bir yapı sergilemektedir.

“Kuzey, II. Gıda Rejiminde gıda yardımı adı altında dumping yaparken, III. Gıda Rejiminde tarımsal üretimi örtük biçimde sübvansiyonla desteklenmekte ve sübvansiyon edilmiş üretimiyle uluslararası rekabet gücü kazanmaktadır. Ancak, II. Gıda Rejiminde ABD’nin ve AB’nin verdiği sübvansiyonlar küçük üreticiye gitmekteyken, III. Gıda Rejiminde tarımda yaşanan yoğunlaşma ve şirketleşmeyle birlikte bu sübvansiyonlardan yararlananlar değişmiştir (Çaşkurlu 2012b: 179).” Artık destekler şirketlere aktarılmaktadır.

Genel olarak bakıldığında; Avrupalı fabrika işçilerinin ücretlerini baskılamak için sömürge devletlerden gıda maddesi ithalatı ile başlayan ilk gıda rejimi süreci Britanya İmparatorluğu’nun hegemonyasında Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar sürmüştür. Bu süreçte Avrupa’dan alınan kimyasal ve mekanik ara girdilerle ABD tarımında fazlaya dayalı tarımsal üretim gelişmiştir. Birinci Dünya Savaşı’ndan hegemon güç olarak çıkan ABD, elinde bulunan fazla tahılı ve hâkim parasal gücünü kullanarak dünya tahıl piyasasını manipüle etmiştir.

ABD’nin İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yerel çiftçinin gelirini azaltmayacak şekilde elinde bulunan fazla tahılı satma planlarıyla şekillenen İkinci Gıda Rejimi-

Yardım Rejimi, çözümünü savaştan bitap bir halde çıkan Avrupa devletlerini beslemekte bulmuştur. Pek uzun sürmeyen bu yardım politikası Avrupa'nın toparlanması ve kendi tarımsal politikasını yürürlüğe koymasıyla son bulmuştur. Yeni pazar arayışı içinde Üçüncü Dünya'ya açılan ABD tahılı az gelişmiş devletleri tahıl ithalatına bağımlı hale getirerek yerel çiftçiliğin altını oymuştur. Ancak Soğuk Savaş sonunda Sovyetlerin piyasadan büyük miktarda ABD tahılı satın alması İkinci Gıda Rejimini bitirmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan tarımsal lobiler-şirketler bu noktadan sonra dünya tahıl pazarını uluslararası kurallarla yönetmiş bunun için de yerel hükümetlerden destek almışlardır.

DTÖ ile başladığı düşünülen Üçüncü Gıda Rejimi ya da Kurumsal Gıda Rejimi, gıdanın besin olarak tüketilmesinden çok tarımsal yakıt olarak kullanılması yönünde adımlar atmıştır. Gıda maddelerindeki bu kullanım değişikliği dünya tahıl üretimini ve fiyatlarını altüst etmiştir. Fakirleşen ülkeler daha fazla fakir hale gelmiş, zengin hegemon güçler ulusötesi şirketlere sağladıkları ayrıcalıklarla daha da zengin hale gelmişlerdir. Gimenez ve Kenfield (2008: 3)'in aktardığına göre; sanayileşmiş ülkelerde orta gelirli tüketiciler gelirlerinin %10-20'si gibi bir miktarını gıdaya harcarken, Güneyli pek çok tüketici gelirinin %50-80'i gibi bir oranını gıdaya harcamaktadır.

Tablo 1.1'de Smith vd. (2010: 146) tarafından şematize edilen gıda rejimlerinin temel çerçevesi ana hatları ile incelenmiştir. McMichael'ın formülasyonu etrafında şekillenen şema, gıda rejimlerinin bütünlüğünü ortaya koymaktadır.

Tablo1.1: Gıda rejiminin temel bileşenleri

Gıda Rejiminin Temel Bileşenleri			
	I. Gıda Rejimi	II. Gıda Rejimi	III. Gıda Rejimi
Tarihsel Periyod	1970-1935	1950ler-1990ler	1990ler- Günümüz
Rejim Adı	Kolonyal-Diasporik	Merkantil- Endüstriyel	Kurumsal- Ekolojik
Karar Vericiler	İngiltere	Amerika	Bretton-Woods kuruluşları, Hükümetler ve ÇUŞ'lar
Rejim İlkeleri	Sömürgecilik; yükselen ulus devlet sistemi	Devlet sisteminin eski sömürgelere yayılması; tarım ve gıda sektörünün ulusötesi yeniden yapılandırılması; üretken tarım.	Üretici güçler ve tüketici eğilimleri arasındaki çelişkiler; ulusal tarımsal gıda semayelerinin parçalanması; tarımda şirketleşmenin gücünü arttırmak ve finansallatırmak
Gıda Ürünleri Çeşitleri	Aile için temel gıda maddeleri; mevsimsel, markasız ve/veya farklılaşmamış ürünler	Temel ve işlenmiş gıda maddeleri; markalı ve standartlaştırılmış ürünler	Taze ve işlenmiş gıdaların genişlemesi; fiyat, çeşitlilik, perakende sadakati ile farklılaştırılmış ürün üretimi ve tüketici yapısı; markalı ürünler ve süpermarketleşme
Çevre	Az ilgi	Kar maksimizasyonu için faydalanılacak	Sürdürülebilir ve organik tarım; tarımsal üretim ve çevresel etkilerinin eleştirilmesi; iklim değişikliği; endüstriyel tarımsal üretim ve ekoloji arasında gerilim
Devlet ve Düzenleme	Aile çiftçiliğinin teşvik edilmesi; korumacılık, arazi yerleşimi ve altyapı için yardım tesisi	Üretken tarım; gıda üretimi için destek; gıda yardımı ve ucuz gıda politikaları	Küresel ticaretin teşviki; şirketleşmenin önünün açılması; daha az çiftçi koruması ve tarım sektörünün piyasa ilişkilerine terk edilmesi; özel düzenlemenin yükselişi; çiftlik ödemelerinin üretimden ayrıştırılması

Kaynak: Smith vd. (2010: 146).

II. BÖLÜM

2. GIDA REJİMİ TEORİSİ KAPSAMINDA TÜRKİYE TARIMINDA DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM

Bu bölümde, gıda rejimi ve Türkiye'nin tarımsal dış ticareti ele alınacaktır. Gıda rejiminin dönüm noktaları ve ortaya çıkışındaki ana temalar ile Türkiye'de aynı dönemler içinde meydana gelen olay ve uygulamalar karşılaştırılacaktır. Dolayısıyla asıl amacımız, Türkiye'nin tarımsal dış ticaretindeki değişimlerin dönemler, uygulamalar ve olaylar açısından gıda rejimi ile ilişkisinin varlığını tespit etmeye çalışmaktır.

2.1. Birinci Gıda Rejimi ve Türkiye Tarımında Değişim ve Dönüşüm

Birinci gıda rejimi, kısaca özetlemek gerekirse, 1870-1930 yılları arasında İngiltere'nin sömürgelerindeki tarımsal üretimi ve dış ticareti nasıl şekillendirdiği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda Amerikan iç savaşına kadar geçen sürede İngiltere, Amerika'nın tahıl ve pamuk üretimi ile dış ticaretinde söz sahibi olmuştur. Amerikan iç savaşı ile birlikte hammadde tedarikinde sıkıntılar yaşamaya başlayan İngiltere, pamuklu fabrikalarına hammadde tedarik edebilmek için yeni üretim alanları bulma arayışına girmişlerdir. Manchester Pamuk Alım Birliği (Manchester Cotton Supply Association- MCSA), Lancashire pamuk fabrikalarının hammadde ihtiyacının karşılanması için ajanlarını devreye sokmuş ve üretim için elverişli toprakların arayışına koyulmuşlardır. Bu arayış 1860-1870'li yıllarda Türkiye'nin Batı Anadolu topraklarında ve daha sonra Akdeniz bölgesinde verimli toprakların bulunuşu ile son bulmuştur. 1838 Baltalimanı Antlaşması'nın da getirdiği ticari serbesti ile İngiliz tüccarlar Anadolu topraklarında var olmaya başlamışlardır.

1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşması bir başka açıdan da önem taşımaktadır. Sözleşme ile birlikte, kapitalist üretim ilişkilerinin ülkeye girmesi için gerekli şartlar sağlanmış ve bu giriş önce ticaret kesimiyle gerçekleşerek zaman içinde üretim biçimlerine kadar nüfuz etmiştir.

1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşması, yüzyıllar süren Osmanlı hükümlerinin bir ticari bağımlılığa dönüşmesi açısından önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. İngiliz sermayesi için, ki kapitülasyonlardan sonra Avrupa ülkelerine verilen en önemli taviz olma özelliğini taşıyan anlaşma, şüphesiz büyük bir adımdır. Anlaşmanın maddeleri incelendiğinde aslında Osmanlı İmparatorluğu için nasıl bir anlam taşıdığı daha net anlaşılmaktadır (Çavdar 1982: 15):

- Anlaşma ile birlikte İngiliz tüccarlara sağlanan hak ve imtiyazlar sonsuza kadar, kesintisiz bir biçimde geçerlilik kazanmıştır,
- İngiliz tüccarları Osmanlının ürünlerinden herhangi birini iç tüketim için satın alması halinde, Osmanlı vatandaşı olan tüccarlarla aynı vergi ve rüsumlara tabii olacaktır,
- Herhangi bir Osmanlı ürünü, ihraç edilmek amacıyla satın alınırsa her türlü vergiden muaf olunduğu gibi gemiye yükleneceği yere kadar taşınacaktır.

İngiltere'nin sanayi ihtiyaçlarını karşılamak için üretimini teşvik ettiği ürünlere en güzel örnek pamuk olarak gösterilebilir. Amerikan İç Savaşı'na kadar ham pamuk ihtiyacının çoğunluğunu Amerikan üretim bölgelerinden sağlayan İngiltere, savaşın patlak vermesiyle birlikte hammadde tedarikinde sorunlar yaşamaya başlamıştır. İngiltere'de yaşanan bu kıtlık sonucunda pamuğun fiyatı daha önce görülmemiş bir şekilde artış göstermiştir. Artan fiyatlar üretimde ve ürünlerin pazarda satışında sıkıntılar doğurarak karların azalmasına neden olmuştur. Lancashire pamuklu fabrikalarının, varlıklarını sürdürebilmek için ucuz ve bol pamuğun ihtişamına ve yeni pazarlara ihtiyaçları vardı. İngiliz burjuvazisi bu ihtişamı tekrar yakalamak için ajanlarını görevlendirmiş ve deneme bölgelerinden biri de Batı Anadolu olmuştur (Kurmuş 1974: 78; Kasaba 1993: 76-77).

Lancashire'lı pamuklu fabrikalarının yöneticilerinin kurduğu MCSA, deneme amaçlı Liverpool'dan 60 torba Amerikan tipi pamuk tohumunun ücretsiz dağıtılması için Batı Anadolu'ya göndermiştir. O yıl ki hasadın çoğu çekirgelere yem olmasına rağmen varılan sonuç MCSA yetkililerini sevindirici yönde olmuştur. Çünkü Amerikan pamuğuna alternatif pamuk üretim alanı bulunmuştur. 1859 yılında elde edilen pamuğun 7,5 milyon libreye yükseldiği ve bir sonraki ekim için daha büyük miktarda tohum ihtiyacı olduğu İngiltere'ye bildirilmiştir (Kurmuş 1974: 80).

Amerika'dan ithal edilen pamuğun kısa süreli de olsa ikamesini bulduğu için hiçbir çabadan kaçınmayan MCSA, daha iyi bir kampanya yürütülmesi ve üretimin nasıl arttırılacağına araştırılması için bir uzmanı Türkiye'ye göndermiştir. Uzman raporunda pamuk üretiminde karşılaşılan sıkıntıları; aşar vergisi, üreticinin üretim hakkında bilgi eksikliğinin bulunması ve en önemlisi de hammaddenin nakliye sorunu olarak tespit etmiştir (Kurmuş 1974: 81).

Bu şartlar altında dışarıda İngiltere ve içeride de tüccarların baskıları sebebiyle Osmanlı Devleti 1862 yılının sonlarına doğru bir fermanla pamuk üreticilerine ayrıcalık ve kolaylıklar sağladığını duyurmuştur (Kurmuş 1974: 82-83; Güran 2013: 56):

- Pamuk üretmek isteyen kimseler ekili olmayan miri topraklara bedava sahip olabilecekler ve bu topraklardan beş yıl süre ile hiçbir vergi alınmayacaktır,
- İhraç edilen pamuklar en düşük kalite pamuğun ödediği ihraç vergisinden yüksek vergi ödemeyecektir,
- Pamuk üretimi ve temizlenmesinde kullanılan her türlü araç, gereç ve makine gümrük vergisi ödenmeden ithal edilebilecektir,
- Hükümet bedava tohum dağıtacak ve isteyenlere bilgi aktarımında bulunacaktır.

Teşvikler ve ihracatta yaşanan sürekli artış nedeniyle pamuğun fiyatında meydana gelen yükseliş sonucunda pamuk ekilen alanların genişlemesi kaçınılmaz olmuştur. 1862 yılında bir önceki yıla göre pamuk ekilen alan dört kat artmıştır. 1863 yılında sadece İzmir bölgesinde 45 bin balya temiz pamuk olduğu tahmin edilmektedir. Üretimin yoğunlaştığı bölgeler ise Aydın Demiryolu'nun geçtiği güzergâh ve çevreleri

olmuştur. Pamuk üretiminin getirdiği kazançtan faydalanmak isteyen bölge halkı, pamuk ekimi için elverişli topraklarda buğday ve diğer tahılları ürettiğini fark etmiş ve hemen bu toprakları pamuk ekimi için hazır hale getirmiştir (Kurmuş 1974: 85-86; Pamuk 2009: 219).

Osmanlı da oluşan, Amerikan İç Savaşı'nın yarattığı, pamukta yüksek üretim ve kazanç, İç Savaş'ın bitimiyle birlikte 1870'lerden sonra hızla düşmeye başlamıştır. Geleneksel üretime bağlı olan Türk çiftçisinin ürettiği kalın elyaflı pamuk yerine ince elyaflı Amerikan pamuğunu tercih eden Lancashire pamuklu fabrikaları eski günlerine kavuşmuştur. Dış talebi azalan ve yerli tohumdan yetiştirilen düşük kalite pamuğun pazar alanı daralmış, ancak İspanya gibi kaba ve kalın pamuklu kumaş üretiminde uzmanlaşan ülkeler İzmir pamuğuna talip olmuştur (Kurmuş 1974: 88-89).

1838 reformlarından sonra mülkiyet haklarını genişletmek ve ekonomik egemenliklerini sağlamlaştırmak için hükümete baskı yapan İngilizlere, 1868 yılında çıkarılan bir yasayla taşınmaz mülk sahibi olabilme hakkı tanınmıştır. Yasadan sonra iyice hız kazanan toprak satın alımları, 1868 yılında İzmir yakınlarındaki tarıma elverişli alanların en az üçte birinin İngiliz malı olmasına neden olmuştur. 1877 Rus Savaşı'ndan sonra 1878'de 41 İngiliz tüccarın, İzmir çevresinde tarıma elverişli bütün topraklara sahip olduğu tespit edilmiştir. Batı Anadolu'da 2,4-2,8 milyon dönüm toprağı olduğu düşünülen İngilizlerin; Rum, Ermeni ve Yahudilerin elinde olan topraklarda hesaba katıldığında, yabancıların elinde olan toprağın 5-6 milyon dönüme ulaştığı düşünülmektedir (Kurmuş 1974: 101-103; Pamuk 1993: 178).

İzmir ve çevresinde hakimiyet kuran İngiliz tüccarların, İzmir'in tarımsal hammadde ihracatında öneminin artmasıyla birlikte köylü ile üretim anlaşmasını da bu doğrultuda şekillendirmiştir. Aslında günümüz şartlarında değerlendirildiğinde, modern sözleşmeli üretim modelinden pek farklı olmayan bir üretim modelinin varlığından söz edilebilir. Aynı zamanda İzmir'de tüccar olan toprak sahibi, ihraç edilecek ürüne daha hızlı ulaşım sağlamakla kalmamış, mahsulün az olduğu yıllarda da zararını köylüye ya da kiracıya yıkararak zarardan kurtulmuştur (Kurmuş 1974: 105-106). Günümüz sözleşmeli üretim modelinde de olduğu gibi 19. yüzyıl sermaye sahibi de

tarımsal hammadde üretiminde risk ve maliyetleri köylünün sırtına yük etmiş ve kendisi zarar etmekten kaçınmıştır.

Tarımda kapitalist üretim modelinin hayata geçirilebilmesi için tarımı tıpkı bir fabrika gibi örgütleyecek bir sınıfa ihtiyaç vardı ve İzmir'deki İngiliz tüccarlarda tam olarak aranan bu niteliğe sahipti. Ancak bununla birlikte olması gereken ve bir o kadar da mühim olan diğer bir koşul ise “köylünün topraksızlaştırılması ve ücretli işçi olmaya” zorlanmasıdır. Bunu bir aşamaya kadar başaran İngiliz tüccarlar, yüzyıllardır kendilerine ait olan topraklardan zorla çıkarılan köylülerin isyanlarıyla karşılaşmışlardır. Ancak köylüler sermayenin paralı ve silahlı milislerine karşı başarılı olamamışlardır. Bazı bölgelerde ortakçılık ve parasal kira uygulamaları devam etmesine rağmen, bazı bölgelerde ücretli işçiler çalıştırılmaya devam edilmiştir. Bölgenin ortalama kazancından daha fazla bir kazanç olduğu haberi iç bölgelere yayıldıkça, aynı dönemde yerli üreticiler işçi kıtlığı yaşarken, İngiliz çiftliklerinde çalışmak için gönüllü olan işçi sayısı da gün geçtikçe artış göstermiştir (Tezel 2015: 103; Kurmuş 1974: 106-108; Pamuk 2009: 213).

İhracat tabanlı tarımsal üretimin yaygınlaştığı diğer iki bölge ise Doğu Karadeniz ve Çukurova'dır. Doğu Karadeniz'de önceleri ihracata dönük olarak fındık üretimi yaygınlaşırken daha sonra ise tütün üretimi de ağırlık kazanmaya başlamıştır. Diğer taraftan kurutulan Çukurova'nın tekrar tarımsal üretime açılarak yörenin önde gelenlerine hibe edilmiştir. Kapitalist ilişkilerin tarıma tümüyle hâkim olduğu yerlerde işgücü kıtlığı makineleşmeyi gerekli kılmıştır. Ancak Batı Anadolu'daki yerli toprak sahiplerinin gelenekçi yapısından dolayı bu iş İngiliz tüccarlara düşmüştür. Batı Anadolu'dan sonra emperyalizmle tanışan Çukurova'da, Türklerin kapitalist ilişkilere daha hızlı adapte olduğu ve makine kullanımının yaygınlaştığı görülmüştür (Kurmuş 1974: 114; Pamuk 1993: 178; Pamuk 2009: 220).

İngiliz çiftlikleri 1870'li yıllara kadar pazarın ihtiyacına göre tahıl ve pamuk üretimine ağırlık verirken, 1875'ten sonra sınai bitkilerin üretimine yönelmişlerdir. 1887'de Yunanistan'da yaşanan kuraklık nedeniyle üzüm rekoltesinde yaşanan düşüş, Batı Anadolu'da üzüm yetiştiriciliğini hızlandırmıştır. 1888 yılında Fransa ile İtalya

arasındaki ticaret antlaşmasının hükmünü yitirmiş olması sonucu, Türkiye üzüm piyasasında kısa bir süre de olsa söz sahibi olmuştur. Bu durum İngilizleri üzüm bağlar satın almaya yöneltmiş ve 1893 yılına gelindiğinde Aydın vilayetinde bulunan bağların büyük çoğunluğu İngilizlerin eline geçmiştir (Kurmuş 1974: 118-119).

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Batı Anadolu tarımında birbirinden pekte kesin çizgilerle ayrılmayan üç tür üretim ilişkisi ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi; feodal üretim biçiminin, bölgenin giderek kapitalistleşmesiyle toprağından vazgeçen feodallerin, eski gücünü yitirmesidir. İkinci olarak; kapitalist üretim ilişkileri ile feodal üretim ilişkilerinin bir arada yaşadığı görülmektedir. Çiftçiler topraklarında emek-rant uygulamalarına gitmezken, kimi zaman küçük çiftçilere ya da büyük çiftliklere topraklarını kiralyorlardı. Üçüncü olarak ise; kapitalist çiftçi-tüccar kesimin, genellikle ihracatını yaptıkları ürünlerin üretimi teşvik etmeleri ve bu ürünleri İzmir'de bulunan ticaretevlere ile Londra, Liverpool, Paris, Marsilya ve Hamburg'da bulunan şubeleri aracılığıyla ihraç etmeleridir (Kurmuş 1974: 120).

Tüccar-çiftçilerin oluşturduğu şirketlerin sadece mal alım-satım yapanlardan farkı, ürünün üretimden nihai malın satışına kadar ki her aşamayı kontrol etmeleri idi. Kendi toprakları üzerinde yetiştirdikleri pamuk, tütün, zeytin, incir, palamut ve haşhaşı kendi tezgâhlarında işleyerek yurtdışında bulunan şubeleri aracılığıyla satıyorlardı. 19. yüzyılda Anadolu tarımında yaşanan en büyük değişiklik pazar için meta üretiminin yaygınlık kazanması olmuştur. Daha önceki dönemler göz önüne alındığında Anadolu köylüsü daha hızlı bir şekilde piyasanın içine çekilerek pazar ilişkilerine adapte edilmiştir. Batı Anadolu ekonomisinin tek yönlü gelişimi en belirgin olarak tarım ürünleri ihracatında görülür. 1864-1901 yılları arasında İzmir limanından yapılan ihracatın %42 ile %63 arasında değişen bölümünü kuru üzüm, incir, palamut ve afyon oluşturmuştur (Kurmuş 1974: 122-213; Pamuk 2009: 211; Kasaba 1993: 45-55; Pamuk 1993: 174-175).

Osmanlı'da gelişme gösteren tarımda kapitalistleşme süreci, Batı topraklarında yapılan tarımsal üretimi Avrupa pazarının ihtiyacına göre şekillendirmiş ve gerek sermaye gerekse pazar açısından bağımlı bir gelişim göstermiştir. Ticari ürün üretimi ve

ticaretinin gelişmesi, toprağa yönelimi ve toprağın toplulaşma sürecini hızlandırmıştır. Bu bağımlılığının bir sonucu da yetiştirilen ürün yelpazesinin Avrupalı ithalatçılar tarafından belirlenmesine yol açmıştır. Silier (1981: 12)'in İngiliz Avam Kamarası (House of Commons 1920) tutanaklarından aktardığına göre, “bazı önemli görülen nedenlerden dolayı Türkiye'nin şeker pancarı üretimi açısından iktisaden bağımsız olmasına müsaade edilmiştir.”

Piyasa şartlarında varlıklarını sürdüremeyen küçük köylüler ise ortakçılık-yarıcılık⁶ ilişkileri içinde büyük çiftliklere bağlanmak zorunda kalıyorlardı. Küçük çiftçi üretimde kendi üretim araçlarını kullanmakta, masraf ve vergiler kendine ait olmakta ancak mahsulü toprak sahibiyle paylaşmaktaydı. Silier (1981: 15)'in Cumhuriyet Gazetesi'nin 12 Mart 1924 tarihli baskısında “Münevver büyük çiftlik sahipleri” ile yapılan röportajdan aktardığına göre; “köylü yapacak bir şey bilmediği için yarı aç yarı tok bu tarlalarda cesurane çalışarak yarıcılık yapmaktadır.”

Yine 1920'lerde tarımsal üretimi arttırmak amacıyla makineleşmeyi teşvik politikaları da belli zümrelerin ihtiyaçlarına cevap niteliğinde gerçekleşmiştir. Teşvik kapsamında, büyük çiftçiler ile makine kullanımı yapan büyük çiftçi ve yardımcılarının askerlikten muaf tutulması, makinelerde kullanılan akaryakıt ile kimyevi girdilere gümrük muafiyeti uygulanması ve hükümetin malı olan traktörlerin büyük çiftliklere uygun şartlarda kiralanması politikaları toprak politikasında olduğu gibi küçük çiftçiyi desteklemekten uzaktır. Çünkü geçimlik geliri elde edebilecek üretimi bile zor yapan küçük üreticinin üretim aşamasında traktör kiralayabilmesi daha da zordur. Devlet açıkça, traktör ile sürülebilecek tarlası olan çiftçileri desteklemiştir (Silier 1981: 19-20).

Ayrıca ihracata konu olan diğer tarımsal ürünlere bakıldığında “1920'lerde toplam ihracat değerinin yarısından biraz fazlasını tütün, üzüm, pamuk, fındık ve incir oluşturuyordu. 1923-1928 döneminde bu ürünlerden tütün tek başına toplam ihracat değerinin %30'unu sağlıyordu. Tütün üretiminin %70'i, fındık üretiminin %45'i ihraç

⁶ “Ortakçılık; ürünün, kaldırıldıktan sonra toprak sahibi ile ortakçı (yarıcı, maraba vb.) arasında önceden belirlenmiş bir oranda ve aynı olarak paylaşılmasını öngören bir işletme biçimidir. Üretimin toprak ve emek (ortakçının sağlaması gereken) dışındaki girdileri ise, toprak sahibi ile ortakçı arasında örf-adete göre veya anlaşma ile paylaşılır.” Bkz. Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm/ Boratav 2004: 32.

ediliyordu. Buna karşılık, aynı dönemde üzüm üretiminin ortalama %7'si, pamuk üretiminin ise %35'i ihraç edilmekteydi. Ve şeker pancarı üretimi ise bütünüyle iç tüketime yöneltilmekteydi. 1923-1928 döneminde toplam ihracat tutarı en fazla artan ürünler sırasıyla fındık, tütün ve üzüm olmuştur (İstatistik Yıllığı 1930-1931; TCMB Bülteni 1937: 22; Aktaran: Silier 1981: 30).”

Dünyada yaşanan ekonomik krizlerin Türkiye ekonomisine yansımaları iki kanaldan olmuştur; dış ticaret ile dünya tarımsal ürün fiyatlarında ve yabancı ticari kredi hacmindeki değişimler. Biber (2011: 225-226)'e göre ise, buhran döneminde dünya tarım piyasalarındaki fiyatlara bağlı olarak tütün, üzüm, incir, fındık ve pamuk gibi Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin fiyatlarında yaşanan düşmeler dış ticaret hadlerini ülke aleyhine döndürmüştür. Bunun en büyük nedenlerinden biri olarak, tarımsal üretimin devlet politikalarıyla değil, köylü üzerinde baskı kuran tefeci-tüccar tarafından belirlenmesi gösterilebilir. Sınırlı sayıda tarımsal ihraç ürünü olan Türkiye'nin, dış ticaret hadlerinin aleyhine değişmesiyle ekonomisi zarar görmüştür.

Adeta buhranın ayak sesleri niteliğinde değerlendirilebilecek olan bir gelişme de 1926-1927 yıllarında yaşanmıştır. Belirtilen yıllarda yabancı kredi akımının azaldığı ve akımın yeniden canlandırılabilmesi yabancıların ülkeye gelişinin teşvik edilmesi gündeme gelmiştir. Silier (1981: 53)'in Cumhuriyet Gazetesi (12 Mayıs 1927)'nden aktardığına göre, “Gümüşhane Mebusu Hüsnü Bey Bulgarların şeker ziraatını geliştirmek için kurdukları şeker sanayini ecnebi sermayeye bıraktığını hatırlatarak, Türkiye'nin de demir sanayisini ecnebi sermayeye bırakmak zorunluluğunun olduğunu savunmuştur.” Her ne kadar yabancı sermayenin gelmesi için çabalar harcansa da yaklaşan buhran sermayenin önünde engel teşkil etmiştir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Batı ve Akdeniz kıyılarında kapitalist üretim ilişkileri ile gelişen ve bu bağlamda yerli üreticinin toprağını yabancı sermayeye teslim ettiği, İç ve Doğu kesimlerde ise feodal yapıların tarımsal politikalarla güç kazandığı bir tarımsal yapı devrolunmuştur. Dolayısıyla kıyı kesimlerde güçlenen tüccar-çiftçi sınıfı ve İç ve Doğu bölgelerde ise feodal-ağalık ilişkileri gelişim göstermiş, bu süreçten ise yerli üretici ve Türkiye tarımı zarar görmüştür. Genel olarak değerlendirildiğinde ise

Türkiye tarımı ithalat ve ihracatta dışa bağımlı bir yapıya sürüklenmiş ve bağımlılık ilerleyen süreçlerde de varlığını arttırarak devam etmiştir.

Birinci gıda rejimi bağlamında, Türkiye'nin tarımsal üretim ve dış ticaret yapısında kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse, 1838 Baltalimanı Antlaşması ile birlikte Batı Anadolu topraklarında serbestçe dolaşma imkânı bulan İngiliz tüccarlar zamanla hem üretimde hem de dış ticarete söz sahibi olmuşlardır. İngiltere'nin diğer Avrupa ülkelerinin ihtiyaç duyduğu tarımsal hammadde ticaretini elinde bulunduran bu tüccarlar tarımsal üretimi de bu minvalde şekillendirmişlerdir. Birinci gıda rejiminin Türkiye tarımsal üretim ve dış ticaretine yansımaları, teorinin de dile getirdiği gibi, hegemon olan gücün ihtiyaç duyduğu biçimde şekillenmiş ve dış ticarete hegemon gücün ihtiyaçları doğrultusunda yönlendirilmiştir. Dönemin yönetsel yapısı hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Cumhuriyet hükümeti, hegemon gücün uygulamalarının hayat bulması konusunda kolaylaştırıcı bir rol üstlenmişlerdir.

Birinci gıda rejiminde İngiltere'den Amerika'ya göç eden İngilizler, çiftçilik yaparak ve zamanla tarımsal üretimde ve ihracatta İngiltere'ye bağlandıklarında ki gibi benzer bir durumdan Türkiye tarımsal üretimi ve dış ticareti içinde bahsedilebilir. İhtiyaç olunan tarımsal hammaddenin tedarikinde önemli bir rol oynayan İngiliz tüccarların Batı Anadolu'daki varlıkları, üretim yöntemine yaptıkları müdahaleler ve zamanla toprak sahibi olarak bölgede üretimi yönetmeleri bakımından Türkiye için, gıda rejimine uyum sağladığı yorumu yapılabilir.

Birinci gıda rejimi aynı zamanda, Türkiye'nin tarımsal yapısının kapitalistleşmesi anlamında ilk adım olarak değerlendirilebilmektedir. İlerleyen kısımlarda görülecektir ki, bu kapitalistleşme giderek artan bir oranda Türkiye'nin tarımsal yapısını ele geçirecek ve tarım sektöründe devletin varlığının sorgulanmasına hatta devre dışı bırakılmasına neden olacaktır.

2.2. İkinci Gıda Rejimi ve Türkiye Tarımında Değişim ve Dönüşüm

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden belirlenmeye çalışılan küresel ticaret kuralları, merkez-çevre eksenini etrafında biçimlendirilmiş olup, kapitalist ekonominin ilk aşamasında yaratılan işbölümünü de yeniden yapılandırmıştır. Birinci gıda rejimi ile başlayan küresel ticarete serbesti ve tarımsal kapitalistleşme sürecinin nihai sonucu olarak Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da hegemon güce olan bağlılığı biçim değiştirerek devam ettirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan hegemon güç olarak çıkan Amerika dünya dış ticaretini çıkarları doğrultusunda yönlendirmiş ve yansımaları Türkiye'de de Marshall Yardımları ile vücut bulmuştur. Bu bağlamda bu kısımda, ikinci gıda rejiminin (1950'ler-1970'ler) Amerikan yardımları ile şekillendirdiği küresel ticaretin Türkiye'deki yansımaları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda bir taraf olmadığını ilan etse dahi savaşa katılacak bir ülke gibi hazır durumda beklemiştir. Hükümet savaş ihtimaline karşı bir milyon kişiyi silah altına almış ve savaş ekonomisi koşulları uyarınca ekonomiye müdahale şartlarını genişletirken, devletçilik politikaları gereği olan ithal ikameci politikaların gevşetilmesini de sürdürmüştür. Askere alınan nüfus üretimin düşmesine neden olmuş, savaş yıllarında buğday üretimi %50 azalmıştır (Köymen 2008: 132). Tarımda 1940-1945 yılları arasında buğday üretimi ortalama %9 düşüş gösterirken, sınai tarım ürünleri durumlarını korumuş; pamuk %2 artış gösterirken tütün %1 azalış göstermiştir (Boratav 2009: 81-86).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya güç dengeleri yeniden yapılanmış ve ABD hegemon güç olarak savaştan çıkmıştır. Bretton Woods konferansından sonra ABD güdümünde olan iki kurum doğmuş (IMF ve Dünya Bankası) ve uluslararası işbölümü yeniden düzenlenmiştir. Yeniden şekillenen işbölümüne göre, sermaye yoğun-verimli sektörlerin merkez ülkelerde toplanması; emek yoğun-verimi düşük sektörlerin ise az gelişmiş çevre ülkelere kaydırılması öngörülmüyordu. Yatırım planlamasının sermaye sahibi merkez ülkenin yapacağı kredi yardımlarıyla şekillendirilecek olan çevre ülkenin sanayisi ve ekonomisi bağımlı hale getirilmesi planlanmıştır. Az gelişmiş ekonomiler genel olarak ihracata dönük tarım ve maden üretimine ağırlık verirken, sanayide de hafif

malların üretimini tercih etmeliydiler (Oral 2006: 34; Köymen 2008: 135; Kendir 2000: 30).

Savaş sonrasında Türkiye tarafını seçmiş ve bu seçime uygun düşecek kapitalist gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye 1944'te Bretton Woods konferansına katılmış ve daha sonra Marshall Planı'na dâhil olabilmek için 1947'de ABD ile "askeri yardım" ve 1948'de "ekonomik işbirliği" anlaşması imzalayarak Marshall Planı'na dâhil olmuştur. Demokrat Parti'nin ekonomi politikaları da Yardım ve verilecek kredilerin amaçlarıyla örtüşmüştür (Köymen 2008: 135; Oral 2006: 34-35; Kendir 2000: 30; Günaydın 2006: 157-158).

Anlaşmalardan sonra Türkiye'ye gelen ve çoğu Amerikalı olan, devletçi politikalarından vazgeçilmesi söylemini hep bir ağızdan söyleyen uzman raporları neticesinde "dış yardımsız kalkınmak imkânsızdır! (Boratav 2009: 96-97)" anlayışı Türkiye'de yer edinmiştir. 1949'da Türkiye'ye gelen Thornburg raporunda genel olarak, devletçilik politikalarının eleştirisi yapılmış, ülkenin sanayileşme politikalarının yanlış olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca sanayileşme politikası olarak ağır sanayi yatırımlarından vazgeçilerek daha çok çiftçiye üretimde yardımcı olacak hafif sanayi mallarının üretiminin gerçekleştirilmesi tavsiyelerinde bulunulmuştur. 1949 yılında Dünya Bankası'ndan bir kalkınma modeli istenmiş ve bu kapsamda gelen Barker Heyeti raporunu 1951'de sunmuştur. Barker'ın raporunda da Türkiye'nin tarım memleketi olduğu vurgusu ve kalkınma arayışlarının burada aranması gerektiği vurgusu yapılmıştır. Devletin yatırımlarını bırakarak özel sektöre alan açması, hafif sanayiye yönelmesi ve KİT'lerin özelleştirilmesi tavsiyeler arasındadır. Raporda ayrıca, devletin özel sektörü kısıtlayıcı değil teşvik edici bir role bürünmesi gerektiği ve sadece özel sektörün üretemeyeceği kamusal malların devlet tarafından üretilmesi gerektiği tavsiyeler arasında yerini almıştır. Yine 1951 yılında hazırlanan ve Martin-Cush Raporu'nda da diğer raporlar da olduğu gibi ABD ve Avrupa yardımlarının planlı olarak kullanılması tavsiyelerinde bulunulmuş, tavsiyelere uyulduğu sürece Türkiye'nin yardımlardan faydalanabileceği vurgulanmıştır (Yayman 2005: 131-160-169).

Ayrıca, Thornburg' ün isteği üzerine, 1940'ta devlet eliyle kurulan ve eldeki teknik imkân dâhilinde boş hazine arazilerinde üretim yapılan kombina adındaki devlet çiftlikleri, ki bu çiftliklerde 1945'te 147 bin ton buğday ve arpa üretilmesine rağmen, Sovyetlerdeki devlet çiftliklerine benzetilerek arazi varlıklarını Devlet Üretim Çiftliklerine devri gerçekleştirilmiştir (Tezel 2015: 500-501; Kendir 2000: 28).

Plan kapsamında Türkiye 1948-1952 yılları arasında doğrudan yardım olarak Amerika'dan 46.398.000 dolar almış ve onu da tarımın modernizasyonu, madencilik, enerji, ulaşım gibi altyapı harcamalarında kullanmıştır. Türkiye uluslararası işbölümünde üzerine düşen vazifeyi gerçekleştirebilmek için ilk adım olarak Dünya Bankası ve uluslararası bankalardan krediler almış, bu krediler sayesinde pazar için üretimi arttıracak ve iç pazarı genişletecek altyapı yatırımları hız kazanmıştır. Ayrıca gelen yardım parası ile birlikte tarımda hızlı bir makineleşme süreci başlamıştır. 1936'da 961, 1948'de 1756 olan traktör sayısı, 1952'de 31,415, 1955'te ise 40 bini aşmıştır (Oral 2006: 36-38; Kayıkçı 2009: 53; Kendir 2000: 31).

Yapılan yatırımların sonucu olarak 1950-1953 döneminde tarımsal üretimde büyük artışlar yaşamış sektör yıllık %10'un üzerinde bir büyüme temposu yakalamıştır (Günaydın 2006: 158). Ekili arazi miktarı 1928'de 6,6 milyon, 1948'de 13,9 milyon ve 1954'te 19,6 milyon hektara yükselmiştir. Ekilebilir arazide yaşanan bu genişleme, ülkede yaşanan traktör bereketi sayesinde olmakla birlikte, üretim hırsı nedeniyle meralar da ise azalma olmuştur. 1928'de 46,3 milyon hektar olan mera alanımız 1957'de 29,7 milyon hektara düşmüştür (Oral 2006: 39; Köymen 2008: 138).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan uluslararası ticarete hammadde/sınai ürün fiyatları arasındaki ilişki, 1954 yılına kadar hammadde lehine gelişmiştir. Ancak dünyada yaşanan bu gelişmenin benzerine Türkiye'de rastlamak güçtür. Sektörel olarak bakıldığında tarım/sanayi ürün fiyatları arasındaki makas tarım aleyhine gerçekleşmiştir. İç ticaret hadlerinin beklenildiği üzere tarımın lehine değil aleyhine işlediği görülmektedir (Boratav 2009: 104-105).

1950'lerde yaşanan tarımsal üretimde modernizasyonun akabinde 1960'lara girilirken ekim alanlarının da doğal sınırlarına ulaşılmıştır. Tarımsal üretimdeki

ekilebilir toprak miktarında yaşanan bu sınırlama üretimin toprak genişlemesine dayalı olmasından ziyade birim alandan alınan verimin artırılması gereğini doğurmuştur. Tarımsal üretim ilkel evrelerinden kurtulmuş ve modern üretim teknikleri üzerinde yoğunlaşmıştır (Köymen 2008: 140; Biber 2011: 228).

1960'larda Amerika'da yoğun tarım teknolojisine bağımlı tarımsal üretimi özetleyen "Yeşil Devrim" in başladığı duyuruluyordu. Bu teknolojik ve bilimsel gelişme içinde yüksek verimli tohumları, geliştirilmiş tarımsal ilaçları, gübrelere ve ileri teknolojik ürünleri içermekteydi. Toprakta yaşanan kısıtlama ile birlikte gelen bu haber adeta Türkiye'ye ilaç niteliği taşımaktaydı. Ayrıca yüksek verimli tohumun üretim şartlarında da gerçekleştirilmesi gereken altyapı yatırımlarının, sulama projeleri ve ilaçlar ile gübreler için ithalat desteklemelerinin, hayata geçirilmesi gerekmektedir (Köymen 2008: 141; Koçtürk 2009: 50-51; Kendir 2000: 38).

Ayrıca 1958'de Türkiye'ye borç veren ülkelerin toplandığı Paris Konferansının kararlarına uygun olarak Türkiye'de planlı ekonomiye geçişinin sağlanması amacıyla 1960'ta Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. DPT destekli hazırlanacak kalkınma planları ile birlikte Türkiye'nin daha iyi bir pazar durumuna getirilmesi ve tarımsal hammadde ihracatının geliştirmesi amaçlanmıştır. Daha çok, emperyalist güçlerin güdümünde bir ekonomi anlayışı anlamına gelen bu görüşler planlı ekonomiyle birlikte hayata geçirilmiştir (Aytulun 1976; Aktaran: Oral 2006: 46).

1963 yılında hazırlanan ilk planla birlikte başlanan ekonomide ikinci planlı dönemde uzun vadede yerli sanayinin gelişmesi için tarım öncelikli desteklenmesi gereken sektör olarak öne çıkmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)'inde genel amaç, "tarımsal üretimi arttırmak ve sanayide gelişmenin sağlanması için ihracatını geliştirmek ve sanayinin ihtiyaç duyduğu hammadde ihtiyacını karşılamak, tüketimde artışın sağlanması, gelir farklılığının ortadan kaldırılması ve köyden kente düzensiz göçün önlenmesi (DPT 1963: 145)" olarak belirlenmiştir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)'nde ise, yine yerli sanayinin desteklenmesi için tarım ana sektör olarak tespit edilmiş ve sanayinin ihtiyaçlarının karşılanması ve tarımla uğraşanların yaşam standartlarının yükseltilmesi için tarımdan tarım dışına kaynak transferi yapılması amaçlanmıştır. Bu kaynak transferinin ana eksenini ise sanayinin

ihtiyaç duyduğu işgücünün sağlanması oluşturmaktadır (DPT 1968: 67). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde (1973-1977) de, özel sektöre verilen desteğin arttığı gözlenmektedir. Yatırım konusunda devlet artık yatırımcı değil, teşvik eden konuma geçiş yapmaktadır. Tarımda modernizasyonun geliştirilmesi, gübre ve ilaç kullanımının artırılması amaçlanarak üretimde artış hedeflenmiştir (DPT 1973: 11-12). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (1978-1982) ise tarımda makineleşmeye devam edileceği, önceki planlarda üreticiye tam anlamıyla ulaşamayan sulama projelerine devam edilip geliştirileceği, makine-gereç kullanımının yaygınlaştırılması gerektiği vurgulanmıştır. Devlet Üretim Çiftliklerinin daha iyi hizmet götürmesi gerektiği ve tohumlu, damızlık, fidan sağlayacak teknolojileri yaygınlaştırılmasını hızlandıracak ve yörelerde oluşturulacak kooperatiflere destek vermesi öngörülmüştür (DPT 1978: 338; Kendir 2000: 49).

Planların amaçları genel itibariyle değerlendirildiğinde tarıma bakış açısı tam olarak anlaşılmaktadır. Tarım sanayinin gelişmesi için gerekli olan sermaye birikimine, işgücü ihtiyacına ve hammadde ihtiyacına karşılık olarak desteklenmiştir. Tarımda kapitalistleşme desteklenerek tarımdan tarım dışına kaynak transferi sağlanmış ve kırsal alandaki halk daha iyi yaşam koşulları vaat edilmiş gibi şehirlere sanayi işçisi olması için göç etmek zorunda bırakılmıştır. Diğer taraftan döviz birikimi için desteklenen tarımsal hammadde ihracatı gelişmiş ülkelerin ihtiyaç duyduğu ürünler çerçevesinde geliştirilmiştir.

1960'ların sonlarından itibaren yoksul köylüye yönelik baskılar artış kazanmıştır. Dünya Bankası ve yan kuruluşları geliştirdikleri çeşitli projelerle ve yerelde destekledikleri Türkiye Kalkınma Vakfı gibi kuruluşlar aracılığıyla küçük köylüyü pazar ekonomisine dâhil etmişlerdir (TİB 1975; Aktaran: Akad 2015: 98-99). Bu yıllarda büyük toprak sahipleri ve tüccarların lehine olacak düzenlemeleri yapabilecek örgütlenme çalışmaları hızlandırılmıştır. Fındıkta Fiskobirlik, ayçiçeğinde Trakyabirlik, Toprak Mahsulleri Ofisi ve Et ve Balık Kurumu gibi ihracatçı kuruluşlar ticaret erbabına fayda getirecek kuruluşlar olarak yerlerini almışlardır. Küçük üreticilerden çok büyük toprak sahibi ve tüccara kredi sağlayan Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri'nin gelişmesi de büyük bir hızla tamamlanmıştır (Akad 2015: 99).

Kırsal alanda yürütülen bu çalışmalar yoksulluk karşısında küçük köylünün muhalefet oluşturmasını engellemek ve destekleme politikalarıyla gelir adaletsizliği temelinde mülkiyet ilişkilerinin değişimine hizmet etmişlerdir. Bu değişim aslında sanayide ihtiyaç duyulan işgücünün kırsaldan göç yoluyla sağlanmasına yönelik olduğu için yürütülen sözde projelerin amacı daha net anlaşılmaktadır.

1970'lerin sonlarına doğru kooperatifçiliğin de sonuna gelinmişti. Ancak yoksul köylünün bağımsız örgütlenmesini önlemek amacıyla 10 yıl süren pasifleştirme görevlerini başarıyla yerine getirmişlerdir. Köylü artık kooperatiflere olan inanç ve umudunu yitirmiştir (Akad 2015: 99).

1950-1975 yılları arasında en çok desteklenen ürünler çay, mandalina, portakal, limon, şekerpancarı, pamuk, ayçiçeği, patates, fındık, çeşitli sebzeler, Antep fıstığı ve buğday olmuştur (Varlılar 1979; Aktaran: Akad 2015: 101). Bu ürünlerden sebzeler, turunçgiller ve patates hariç diğerleri destekleme alımı kapsamındadırlar. Yine bu ürünlerden buğday hariç, ancak buğday dış ticarete de en çok konu olan tarımsal üründür, diğerleri geçimlik değil, ticari ürünlerdir. Destekleme alımları geçimlik üretim yapısını tasfiye ederek üretim ve tüketimde pazara bağımlı bir yapının oluşmasına büyük hizmet etmiştir. Ayrıca destekleme alımları tarımsal üretimde planlama olabildiğini, özellikle ticari tarımsal ürünlerin üretiminde devlet desteği olduğunu göstermiştir (Akad 2015: 101).

Destekleme alımları sayesinde 1960'larda ve 1970'lerde iç ticaret hadleri tarım lehine gelişme göstermiştir. Ancak 1970'in ikinci yarısından sonra ise düşmeler yaşanmaya başlamış ve 1977'den sonra ise sanayi ürünleri lehine hızlı bir yükseliş olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında genel olarak ülkede yaşanan kaynak sıkıntısı zamanında büyük sermayenin desteklenmeye devam edilmesi ve devlet fonlarının çoğunlukla sanayi ve ticarete aktarılması önemli etkenler olmuştur (Akad 2015: 101-102, Boratav 2009: 136-137).

Dünya Bankası'nın 1977'de yayınladığı Tarım Raporu'nda ilk dört plan dönemine dair yaptığı değerlendirme aslında bütün gerçekleri gözler önüne sermektedir

(Ergene 1997; Aktaran: Oral 2006: 57; Schiff, Maurice, Valdes, Alberto 1995: 44-45; Aktaran: Köymen 2008: 144-145): Kırsal kesime yönelik yapılan desteklemeler gelir dağılımındaki adaletsizliği azaltıcı yönde değil, arttırıcı yönde olmuş ve desteklemeler daha çok zengin çiftçilerin işine yaramıştır. Yoksul köylünün toprağını bırakmasına ve köyden kente kaynak transferinin yaşanmasına neden olmuştur.

Kırsal kesimde yaşayan nüfusun kalabalık oluşu ve bu nüfusun verdiği oylar ile seçimden galip çıkan hükümetler, kırsal kesim üretiminin pazara açılmasına önyak oldular. Sulama, girdi, kredi, pazarlama gibi birçok hizmet köylere ulaştırıldı. Ancak bu hizmetler bütün kesimlere fayda sağlamaktan çok büyük toprak sahipleri ve tüccarlara yaradı. Ziraat Bankası kredi çoğunluğunu onlara verdi, Zirai Donatım Kurumu ve Gübre Fabrikaları tahsisi onların işine yaradı. Küçük köylü girdiye daha maliyetli ulaştı, kendini finanse edebilmek için ürününü hemen satmak zorunda bırakıldı. Ancak büyük çiftlikler ürünlerini bekleterek oluşacak yüksek fiyatlardan satma imkânına sahiptiler. Devletin uzantısı olan kooperatiflerde işlevlerini yerini getirmektense devletin rantını yükseltiyordu. Bu şartlar altında küçük üretici piyasa ilişkilerine terk ediliyor, büyük üretici ve tüccar destekleniyor, tarımda kapitalistleşmenin önündeki son engellerde yıkılıyordu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin küresel ticarete müdahale araçları olarak ortaya çıkan Bretton-Woods kurumlarının, destek adı altındaki müdahaleleri Türkiye ekonomisinde de etkisini göstermiştir. İkinci gıda rejimi kapsamında Türkiye tarımı Marshall Yardımları, Yeşil Devrim ve Dünya Bankası'nın görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir. Devletin tarım sektöründen elinin yavaş yavaş çektilirmeye başladığı 1950'ler ve 1970'lerde Türkiye tarımı ikinci gıda rejiminin ana faktörlerinden piyasalaşmaya uyum sağlamıştır. Çiftçiler devlet desteğinden mahrum bırakılmış, tarımsal üretim ihracata yönelik tarımsal-endüstriyel hammadde üretiminde yoğunlaşmış ve küçük üreticiler piyasada büyük üreticiler karşısında mücadeleye terk edilmiştir. Bu bağlamda, piyasanın zor şartlarında varlıklarını sürdüremeyen küçük üreticiler ya topraklarını büyük-endüstriyel çiftlik sahiplerine satarak ücretli çalışan haline gelmiş ya da borçlanma olanaklarından faydalanarak borçluluk durumlarını daha içinden çıkılmaz bir külfet haline getirmişlerdir.

İkinci gıda rejimi döneminde Türkiye'nin tarımsal üretimi, ülkede yaygın üretim gücünü oluşturan küçük çiftçiler ve tarımsal dış ticaret, rejimin yönelimlerine tam uyum sağlamıştır. Dolayısıyla Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra netlik kazanan uluslararası işbölümünden kendine düşen rolü yerine getirmeye başlamış, tarımsal hammadde ihtiyacı duyan emperyalist güçlerin isteklerine göre üretimini şekillendirmiş ve küçük üreticilerin büyük üreticiler karşısında yerlerinden edilmesine göz yummuştur.

2.3. Üçüncü Gıda Rejimi ve Türkiye Tarımında Değişim ve Dönüşüm

“Devletin yeniden yapılanmasında İkinci Dünya Savaşı sonrasında bugüne kadar yaşanan iki farklı dönemin incelenmesi şunu göstermektedir: Dünya ülkeleri arasında azgelişmişlik kategorisinde bulunan ülkemizde yapabildiğimiz, dünya sistemi tarafından aralanan kapıları izin verilenden biraz daha fazla açabilme çabası göstermekle sınırlı kalmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya sistemi “ulusal kalkınma” hedefini koymuş, ama bu hedefi sınırlandırmıştır. Hedef sanayileşme ve kalkınmadır; ancak kullanıma sunulan araçlar ithalata bağımlı bir kalkınma dayatmıştır... Çünkü ulusal kalkınma “dışa bağımlı ulusal kalkınma”, demokrasi ise “kapitalist üretim ilişkilerinin gerek duyduğu kadar demokratikleşme” olarak tanımlanmıştır (Güler 1996: 72-73).”

Emperyalizme bağımlı olarak geliştirilen azgelişmiş ekonomiler gibi Türkiye’de de gelişen kapitalizmin en belirgin özelliği, Türkiye’yi dışa bağımlı kılmıştır (Oral 2006: 59).

Her ne kadar üçüncü gıda rejiminin başlangıcı DTÖ'nün kuruluşu olarak kabul edilse de aslında ön hazırlığı 1980'lerin başından itibaren süregelen neoliberal dönüşümdür. Küresel çapta ticaretin serbestleşmesi ve devlet olgusunun piyasalardan temizlenmesi anlamı taşıyan neoliberal dönüşüm, Türkiye’de de karşılığını bulmuş ve Özal Hükümeti'nin 24 Ocak Kararları ile uygulanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla bu kısımda, üçüncü gıda rejiminin hazırlık aşaması gibi olan neoliberal dönüşümün argümanları ile IMF ve Dünya Bankası'nın yol haritaları ve DTÖ ve AB'nin Türkiye tarımında neden olduğu dönüşüm ele alınacaktır.

Azgelişmiş ülkelerde yukarıdan aşağıya doğru gelişen kapitalizmin ilerleyişi-ele geçişi ve uygulanan ekonomi politikaları tarımda küçük üreticinin mülksüzleşmesine neden olmuş, yerelde kurulan feodal bağlantılar-siyasi ilişkiler ve kırdaki toplumsal muhalefetin etkisiz hale getirilmesiyle gayesine ulaşmıştır. Türkiye 1980'li yıllara

girildiğinde hammadde, ara mal, yatırım sermayesi, makine ve teçhizat bakımından dışarıya bağımlı hale gelmiştir.

24 Ocak Kararları ile birlikte Türkiye, serbest piyasa söylemi ile liberal politikaların öncülüğünde dışa açık, ihracata dayalı yeni kalkınma stratejisi belirlemiştir. Devletin ekonomideki ağırlığının sorgulanmaya başladığı ve azaltılması yönünde baskılar, devletin ekonomideki rolünün daraltılması ve özelleştirilmesi gündeme gelmiştir. Özellikle devlet tarım sektöründe faaliyette olan kamu kuruluşlarının varlıklarını politikalarla azaltmış ya da tamamen ortadan kaldırmıştır. Politikaların belirlenmesinde IMF ve Dünya Bankası önemli bir konumda bulunurken, 12 Eylül askeri darbesi de politikaların uygulanması aşamasında hızlandırıcı bir mekanizma olmuş ve oluşabilecek herhangi bir muhalefetle karşılaşılması hususunda da belirleyici olmuştur (Kendir 2000: 70-72; Kayıkçı 2009: 184-185; Güler 1996: 75).

1980 sonrası tarım uygulamalarına genel itibariyle bakıldığında tarıma yönelik destekleme politikalarından vazgeçildiği görülmektedir. Bu vazgeçiş, devletin tarımsal kamu yönetiminden elini yavaş yavaş çekerek özel sektörün önünü açması, tarımsal kredi miktarlarının azaltılarak faizlerin yükseltilmesi ile vadelerinin kısaltılması ve tarıma uygulanan sübvansiyonlardan vazgeçilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Tarıma yönelik destekleme politikalarından vazgeçilmesine gerekçe olarak ise desteklerin enflasyona neden olduğu öne sürülmüş ve tarım sektörü enflasyonun kaynağı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Oral 2006: 63; Kendir 2000: 72).

Yapısal uyum programlarının olası etkileri en iyi tarımda kendini göstermiştir. Bu zamana kadar devlet, sanayi ve köylü arasında koruyucu gücü temsil ederken, 1980'den sonra ise devlet yerini özele bırakarak çiftçi ile sanayiciyi karşı karşıya getirmiştir. Devletin tarımsal kamu yönetiminden elini çekmesi, devletin kırsaldaki yapılanmaları da işlevsizleştirmiştir (Güler 2002).

IMF ve Dünya Bankası'nın piyasa kuralları gereği olarak destekleme alımlarının azaltılması yönündeki görüşüne uyan Türkiye, destekleme alımlarında düşük fiyat belirleme politikasının yanı sıra, destek kapsamında olan ürün sayısı da dönem için eksi

yönde değişim göstermiştir. Dönem başında 24 olan destekleme kapsamındaki ürün sayısı, 1985 yılında 18'e dönem sonunda ise 10'a düşürülmüştür. Destekleme alımlarında fiyatın düşük belirlenmesinin yanı sıra üretimi destekleyici girdi kullanımını teşvik amaçlı sübvansiyonlara devam edilmiş fakat girdiler dışarıdan ithal edildiği için yurtiçi fiyatları yüksek belirlenmiştir. Gübre fiyatları, ithal mallara dayanan hammaddelere bağımlı olduğu için, sürekli artışlar meydana gelmiştir. Tarımsal ilaç fiyatlarında da enflasyonun üzerinde artışlar meydana gelmiştir. 1980 sonrasında petrol ürünlerine yapılan zamlar da tarımsal üretim üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır (Oral 2006: 64-66).

1980-1986 yılları arasında desteklenen ürün kapsamında olan ürünlerin fiyatları 12 kat artarken, üretimde kullanılan ara girdilerin, tohum, mazot, gübre, ilaç ve sulama, karşılığında çiftçinin ödediği fiyat 24 kat artmıştır (Sencer 1987, Aktaran: Oral 2006: 66).

Tarımın, serbest ve korunmasız piyasaya teslim edilişi, Dünya Bankası'nın yapısal uyum kredileri (SAL: Structural Adjustment Loans) ile başlamış ve 1985-1990 yıllarını kapsayan sektörel uyum kredileri (SECAL: Sectoral Adjustment Loans) ile devam etmiştir. Kredi kapsamında Dünya Bankası'ndan alınan 300 milyon dolarlık kredi tutarının 288,8 milyon dolarlık bölümü tarımsal girdi ithalatına, 11,2 milyon dolarlık kısmı ise tarımsal yönetimi destekleme amaçlı kullanıma ayrılmıştır (Güler 1996: 90; Güler 2002).

Kontrollü serbestleşmelerden sonra Türkiye tarımını desteklemek amacıyla kurulmuş olan kamu kurumlarının altı oyulmuştur. Piyasanın yabancı kaynaklı özel sektöre terk edilmesi ve çiftçilerin piyasanın eline bırakılması süreci, sermayenin 1950'li yıllardan beri yapmak istediğine kavuştuğu anlamına gelmiştir. Bu kapsamda serbestleştirilen tohum ithalatı ve üretimini yapacak sermayeye serbesti tanınması, yerli tohum ıslah ve geliştirme çalışmalarını yürütmesi amacıyla kurulan Tarım İşleri Genel Müdürlüğü (TİGEM)'in işlevini yitirmesine neden olmuştur. Aynı şekilde, gübre ithalatının da serbestleştirilmesiyle birlikte bu alanda hizmet eden Türkiye Ziraî Donatım Kurumu (TZDK), zaman içerisinde piyasadaki konumuna gelmiştir.

TZDK'nın gübre pazar payı 1983'te %95 iken, 1993 yılında %9,7'ye gerilemiştir. Ayrıca tarım SECAL'in 130 milyon dolarlık kısmı TZDK tarafından kullanılmış ve bu tutarın %93'ü gübre, 57'si tohum, %0,3'ü ise hizmete harcanmıştır (Güler 1996: 90-91; Oral 2006: 70).

Tarımda serbestleşmenin küçük üretici üzerinde yarattığı etki, iç ticaret hadleri veya tarım ticaret hadlerindeki değişimlere bakılarak değerlendirilebilmektedir. İç ticaret haddi ya da tarım ticaret haddi, çiftçinin mahsule karşılık aldığı para ile tüketim mallarına ödediği fiyatlar arasındaki farkın büyüklüğü veya küçüklüğü ile ilgilidir. Devletin tarıma yönelik iktisat politikaları bu farkın kapanması yönünde işleyiş yaparken, piyasanın serbestleştirilmesi de farkın çiftçi aleyhine açılmasına neden olmuştur. Bu kapsamda değerlendirilebilecek olan destek alımlarında yaşanan daralmalar farkın açılmasına etki etmektedir. Destekleme alımlarının değeri 1977-1979'da %12,2 iken 1988 yılında %5,5'e gerilemiştir. Serbest piyasa ilişkileri içinde sanayi, sermaye ve tüccar ekseninde savunmasız kalan tarımın ticaret hadlerinde düşmeler meydana gelmiştir; 1978-1979 ve 1988 yılları arasında tarımın ticaret hadleri %38,9 oranında gerilemiştir (Boratav 2009: 165).

Küresel kapitalizme eklenme sürecinde son 30-40 yıllık süreden daha fazla bir süre çaba harcayan Türkiye, diğer iç politikalarında olduğu gibi tarım politikalarında da içsel dinamiklerin değil, dışsal dinamiklerin etkisi altında kalarak bu çabasını taçlandırmıştır. ABD hegemonyası altında 1947 sonrası, kapitalizmin dünyada işleyişinin garantörlüğünü üstlenen kurumlar (IMF ve Dünya Bankası) kadar GATT ve Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası (AB OTP)'da iç politikaların belirlenmesinde dikkate alınan ve yönlendirmeleri özenle yerine getirilmeye çalışılan oluşumlar olmuşlardır.

GATT kapsamında yapılan sekizinci toplantı olan Uruguay Turu, 1986 Eylül'ünde başlamış, ABD ve AB'nin pazar kapma yarışları (ABD Güney Afrika pazarına, AB ise Güney Amerika pazarına hâkim olmaya çalışmış) nedeniyle 1993'te sonuçlanmış ve 111 üye ülke tarafından 1994'te imzalanmıştır. Uruguay Turu

neticesinde GATT yerini, dünya ticaretini yönetecek daha geniş yetkilere sahip olan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne bırakmıştır (Oral 2006: 89).

Uruguay Turu'nda alınan kararlar kapsamında bakıldığında odak noktasını üç başlıkta toplamak mümkündür; pazara giriş (ithalat kısıtlamaları), ihracat sübvansiyonları (rekabet) ve iç destekler. Varılan anlaşma bu başlıklar altında alınan bazı kuralları-yasakları ve gümrük tarifelerini düzenlemektedir. Dünya genelinde uyumlaştırma adı altında getirilen düzenlemeler, az gelişmiş ülkelerin tarım yapılarında bağımlı bir oluşum gözetmekte ve dış ticarete rekabeti gelişmiş ekonomiler lehine değiştirerek yeni pazarlara ulaşım imkânları yaratmakta ve dünya pazarlarına hâkimiyetlerini güçlendirmektedir (Günaydın 2006: 162)

Türkiye'de genellikle ikinci planda olan hayvansal üretim, 1980 sonrasında yaşanan liberalizasyonun uzantısı olarak, ucuz et ve süt ürünleri ithaline yönelerek iyice ihmal edilmiş, hatta dışa bağımlı hale gelinmiştir. Dünya genelinde meydana gelebilecek olan olası fiyat artışları Türkiye'yi de etkileyecek ve ithalat faturasını daha da kabartacaktır (Oral 2006: 90).

“Uruguay Turu üzerinden 12 yıl geçti. 2000 yılı itibariyle tarım ürünlerine verilen destek ABD’de %12, AB’de %38 ve Japonya’da %63. Kişi başına düşen toplam destek miktarı ise ABD’de 338, AB’de 276 dolar. Türkiye’ye gelince... Tarıma verilen destek IMF’e verilen taahhütler doğrultusunda 1998’deki %25 seviyesinden %13’e çekildi. Kişi başına destek miktarı ise 109 dolardır. Yani, ABD çiftçisinin üçte biri, AB çiftçisinin ise yarısından azdır. Buna karşılık ABD, Mayıs 2002 başında tarım sübvansiyonlarında %70 oranında artış kararı aldı (Minibaş 2002, Aktaran: Oral 2006: 91)”.

Türkiye'nin, tarımsal gelişmeler bağlamında etkilendiği ve hatta zarar gördüğü bir diğer yapı ise AB ile yapılan Gümrük Birliği anlaşması ve OTP'dir. 1973 yılında AB'nin OTP'na girebilmesinin ön şartı olarak konulan ve 22 yıllık geçiş ve hazırlık dönemi sonunda Gümrük Birliği'ne kabul edilebileceği (ki edilip edilmeyeceği Birliğin elinde olan ve bir kesinliği olmayan bir kural) ve sonrasında Türkiye'den istenen uyum

protokollerinin gerçekleştirilmesi kapsamında OTP'ye geçişin sağlanacağı bir AB uyum süreci yaşanmıştır.

Gümrük Birliği'ne girişin gerçekleşmesinden sonra Türkiye, sanayi ürünlerinde AB ve EFTA (European Free Trade Association - Avrupa Serbest Ticaret Birliği) ülkeleriyle yaptığı dış ticarete uygulamak üzere koruma oranını %5,94'ten %0'a, diğer ülkelerle ise %10,79'dan %6'ya indirmiştir. "Esas olarak sanayi ürünlerine odaklanan Gümrük Birliği Anlaşması temel tarım ürünlerini kapsam dışında bırakmakta, buna karşılık içeriğinde tahıl, süt ve şeker bulunan işlenmiş tarım ürünleri kapsam içine alınmaktadır. Buna göre işlenmiş tarım ürünleri (İTÜ) üzerindeki korumanın tarım ve sanayii payları saptanacak; sanayii payı taraflar arasındaki (AB-Türkiye) ticarete sıfırlanacak, Türkiye bu ürünleri üçüncü ülkelere ithal ederken Topluluk sanayii korumasını kullanacak, tarım koruması ise Topluluğunkine üç yıl içinde yakınlaştırılacaktır (Günaydın 2006: 30)."

Gümrük Birliği kapsamında olan işlenmiş tarım ürünlerinin 1996, 1997 ve 1999 yıllarında hazırlanan üç liste ile değişmiş ve Birliğin Türkiye tarımsal dış ticaretindeki tam etkisi 1999 yılından itibaren anlam kazanmaya başlamıştır. Günaydın (2006: 31)'a göre; Türkiye AB ile yaptığı tarımsal dış ticaretten ürün bazlı üstünlüğünü kullanamamaktadır. Buna neden olan etken olarak ise, Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğü bulunan taze meyve ve sebzeden işlenen tarım ürünlerinin Birlik kapsamına alınmaması ancak AB'nin üstün olduğu tahıl, süt ve şekerden işlenmiş tarım ürünlerinin kapsamda olmasıdır.

20. yüzyıldan 21. yüzyıla geçilirken Türkiye ekonomisi, neoliberal politikaların dünyadaki idarecisi olan kurumların vesayeti altına girmiştir. 1999 yılında yapılan stand-by anlaşmasıyla başlayan yapısal uyum ve istikrar vaatli anlaşmalar 2008 yılına kadar ekonominin idaresinin şekillenmesinde tek rolü oynamıştır. Ekonominin birçok alanını etkilediği gibi bizim asıl konumuz olan tarım politikaları da bu anlaşmalardan payına düşeni almıştır. Tarım politikaları üzerindeki etkiye kuş bakışı bakılacak olursa oluşturulmaya çalışılan tablo net olarak ortaya çıkacaktır. 1980 yılından itibaren başlayan süreç aslında 1990-2008 yılları arasında asıl amacına ulaşmış sayılabilecektir.

Bu bağlamda oluşturulan tarım politikalarında genel olarak; devletin tarım üzerinde olan kontrolü bitirmeye çalışılmış ki büyük oranda başarıya ulaşılmış ve özel sektörün önü açılmış, tarıma yapılan desteklemeler azaltılmış bazısı sonlandırılmış ve çiftçi toprağından ya tasfiye edilmiş ya da özel sektöre terk edilmiş, son olarak ise Türkiye tarım sektörü tarımsal hammadde ithalatına bağımlı hale getirilmiştir.

IMF tarafından az gelişmiş ülkelere sunulan ekonomi reçetelerinin hemen hepsinde deneyimlendiği üzere Türkiye'ye sunulan reçetelere de aynı ekonomik perspektif hâkim olmuştur: Kamu kesiminin daraltılması, ülke kaynaklarının ihracat geliri yüksek alanlara kaydırılması, devalüasyon ya da fiyat reformları ve son olarak da ithalatın önündeki engellerin kaldırılması. Bu politikalar sonucunda, yine uluslararası deneyimlerde de olduğu gibi, işsizliğin artması, kişi başına gelirin azalması, sosyal hizmetler ve gıda sübvansiyonlarını kapsayan kişi başına kamu harcamalarının azalması, yatırımların durması, ödemeler dengesi açığının daha da kötüleşmesi ve yetersiz beslenmenin ortaya çıkması gibi felaketler baş göstermiştir. IMF'in sunduğu düzenlemeler tüm sektörlerde olduğu gibi tarım sektörünü de etkilemiştir. Tarıma yönelik gelen düzenlemeler Türkiye'nin tarımsal üretimini ve ticaretini derinden sarsmıştır (Biber 2011: 250-251).

1999'dan itibaren dört adet niyet mektubu verilmiş ve mektuplarda vaat edilen reformları da içeren Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) uygulamaya konulmuştur. GEGP ve niyet mektupları, tarıma yönelik nakdi destekler yerine doğrudan gelir desteğine (DGD) geçilmesine, özelleştirmeler ile devlet elinin tarım sektöründen çektilmesine, tarım satış ve kredi kooperatiflerinin yeniden yapılandırılarak elemine edilmesini içermiştir. Bu amaçların yerine getirilmesi karşılığında Dünya Bankası ile Ekonomik Reform Kredi Anlaşması yapılarak 1999 stand-by anlaşmasından sonra 720 milyon dolarlık teminat kredisi alınmıştır. 2001 yılında ARIP (Agricultural Reform Implementation Project - Tarım Reformu Uygulama Projesi) ile birlikte Dünya Bankası teminat kredisini genişleterek 600 milyon dolarlık ek bir kredi vermiştir. Genişletilen teminat kredilerine karşılık olarak ise devletin tarımdaki yerinin belirlenmesi için kurumsal bir yeniden yapılanma, ÇAYKUR, TZDK, TEKEL ve TŞFAŞ (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.) gibi tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi,

kooperatiflerin yeniden yapılandırılması istenmiştir. ARIP, girdi üretim ve dağıtım alanında faaliyet gösteren kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi sürecini de hızlandırmıştır (Biber 2011: 2501-253).

2006 yılının Nisan ve Ekim aylarında yürürlüğe giren sırasıyla Tarım ve Tohum Kanunları, Türkiye tarımına yabancı sermaye girişlerinin serbestleştirilmesine zemin hazırlayan iki önemli yasal değişim olma özelliği taşımaktadır. 5488 Sayılı Tarım Kanunu'nun ilke ve amaçları, uluslararası taahhütlere uyum, piyasanın düzenli işleyişi, özel sermayenin rolünün artırılması kapsamında şekillenmiş ve Avrupa Birliği'ne uyum sürecindeki gelişmelerden doğacak ihtiyaçları karşılayabilecek şekilde, ortak piyasa düzenlerinin öngördüğü idari ve hukuki düzenlemelerin yapılması olarak belirlenmiştir (Tarım Kanunu 2006).

5553 Sayılı Tohumculuk Kanunu ise tohum piyasasında sertifikasyon, özel sermayenin önünü açmak ve tohumculuk sektörünün yeniden yapılandırılması biçiminde şekillendirilmiştir. Yasa kapsamında, tohum üretimi, ticareti ve sertifikasyonu Bakanlıkça belirlense de asıl amaç AB standartlarında ve uluslararası rekabete uygun bir şekilde hareket edilmesini sağlayacak adımlar atılmıştır (Tohumculuk Kanunu 2006).

Oldukça geniş kapsama sahip olan Tohum Kanunu aslında Tarım Kanunu'nun tamamlayıcısı niteliğindedir. Güçlü bir tarım sektörü oluşturma çabası içinde olması gereken bir ülkenin, Tohum Kanunu ile bu hedefi elinin tersi ile itmiş olması ve tohumda ithalata bağımlılığı getirerek, güçlülük hedefini elemine etmesi yanında tarife ve gümrük indirimlerinden daha tehlikeli bir ortam yaratması kaçınılmazdır. Küresel bağlamda yeşil devrimle hayat bulan süreç Türkiye'de yansımaları bulmuş ve devletin tohum sektöründeki eli niteliğinde olan iki kuruluş TİGEM ve TZDK özelleştirilmesi devletin elini zayıflatmakla kalmamış, tohumda üretim ve dağıtım işlerinin özel sektöre devrinin de gerçekleşmesini sağlamıştır. Tohum yasası ile sektör tamamen yerel ve yabancı sermayenin kontrolüne bırakılmıştır (Biber 2011: 280).

Türkiye'de 1987'den 1998'e kadar geçen on yıllık sürede yabancı ve yabancı ortaklı yerli şirket sayısında önemli artışlar meydana gelmiştir. Bununla beraber yerli

sermayeli kuruluşlar de ileri teknoloji kullanan şirketlerle ortaklıklar kurarak et, süt ve süt ürünleri, gıda paketlenmesi, meyve ve sebze işleme ve dondurulmuş gıda, çay, tütün, şeker ve tatlandırıcı, hazır gıda ve gıda perakendeciliği alanlarında faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bu alanlarda faaliyet gösteren Et-Balık Kurumu (EBK), Süt Endüstrisi Kurumu (SEK) ve Yem Sanayii (YEMSAN) gibi tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi de gıda ve üretim alanının tekelleşmesine katkıda bulunmuştur. Küçük üreticiler için pazar güvencesi olan devletin de sektörden çekilmesi fiyat istikrarsızlığına yol açtığı gibi, üretiminde dalgalanmasına neden olmuştur. Türkiye'nin tarım sektörü üzerindeki kontrolünü yürütmesindeki ilk adım, yabancı sermayenin de çıkarları ile eşgüdümlü olarak serbest dış ticarete dayalı sanayileşme modelini benimsemesiyle atılmıştır. Gelişmiş ülkeler küresel bağlamda tarımsal üretimde kendi egemenliklerine tehdit olarak algıladıkları Türkiye'nin tarımsal üretimini sınırlandırmak için uluslararası kurumları ve anlaşmalarını kullanmışlardır. Bu çerçevede ihracat geliri yüksek ürünlerin üretilmesinden vazgeçen Türkiye, sanayi tipi tarımsal hammaddelerin üretiminde uzmanlaşmak zorunda bırakılmıştır. Daha ileri teknolojik üretim süreçlerini içeren bu yeni uluslararası uzmanlaşma, yerel küçük çiftçinin geleneksel üretimden hatta toprağından kopmasına neden olmuş ve Türkiye'nin tarımsal mozağini yok etmiştir (Biber 2011: 272; Oral 2006: 178-179).

Küçük üreticinin yabancılaşmasına yol açan yeni tarımsal üretim modeli ve alternatif ürünlerin geleneksel ürünlerin yerine geçme hızı ve yolu, uluslararası kurumların anlaşmaları tarafından kurumlarca belirlenmiştir. Tarımda yeniden organize edilen aktörler ve işleyiş sonrasında, devlet sektörden uzaklaşmış ve özel sektörün önündeki engeller birer ikişer kaldırılmıştır. Yaşanılan yeniden yapılanma sürecinde toprağından çıkarak yeni işsiz ordusuna katılan işgücü de Türkiye'ye biçilen sanayi tipi tarımsal ürünlerin üretilmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Endüstriyel değere sahip olan tarımsal ürünlerin üretim süreci Türkiye gibi azgelişmiş ülkelerde sözleşmeli üretim modeli ile düzenlenmiştir. Model ile sermaye üretim süreci boyunca karşılaşılabilecek riskleri üreticiye yüklemiş ve kendi zararını üreticinin üstüne yıkmıştır (Biber 2011: 272-273).

Görülmektedir ki, Türkiye gıda rejimine adaptasyon sürecinde bütün gelişmelere ayak uydurmuştur. Üçüncü gıda rejiminin ÇUŞ'lar vasıtasıyla gerçekleştirilen bütün aşamalarında Türkiye başarılı bir sonuca ulaşmış, ancak bu başarının zararına üretici ve tüketiciler katlanmak zorunda kalmıştır. Emperyalist ülkelerin ihtiyaçları doğrultusunda onlar adına çalışan uluslararası kurum/kuruluşlar ile ÇUŞ'ların yönlendirdiği Türkiye tarımında devlet etkisi giderek yok edilmiş ve büyük tarımsal üreticiler karşısında küçük üreticiler piyasanın işleyişine terk edilmiştir. Devlet desteğinin giderek bazı alanlarda yok olması ve bazı alanlar da ise istenilen etkiyi yaratamaması ülkenin tarımsal olarak dışa bağımlı bir hal almasına neden olmuştur. Küresel çapta düşünülecek olunursa aslında Türkiye uluslararası işbölümünde yerini tam anlamıyla almıştır. Gelişmiş ülkelerin katma değeri düşük olan sektörleri az gelişmiş ekonomilere ihraç etmesiyle şekillenen dünya dış ticareti bu emelini başarıyla sürdürmektedir. Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler ise kendilerine biçilen rolleri bugüne kadar başarı ile sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda değerlendirilecek olunursa Türkiye'nin tarımsal dış ticareti tarımsal hammadde ithalatı, işlenmiş gıda maddeleri ihracatı çerçevesinde şekillenmiştir. Üçüncü gıda rejimi kapsamında değerlendirildiğinde de Türkiye'nin benimsediği bu tarımsal dış ticaret modeli rejime tam uyum sağlamaktadır.

III. BÖLÜM

3. TARIMSAL DIŞ TİCARET VE GIDA REJİMİ TEORİSİ KAPSAMINDA DIŞ TİCARET VERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bir önceki bölümde uygulamalar ile Türkiye'nin tarım yapısının üçüncü gıda rejimi ilkeleri doğrultusunda şekillendiğinin tespiti yapılmıştır. Bu bölümde ise, TÜİK'in açıkladığı tarımsal dış ticaret verileri aracılığıyla üçüncü gıda rejiminin varlığı kanıtlanmaya çalışılacaktır.

Türkiye'de tarım üzerinde en büyük tartışma konuları haline gelen "kendine yeterlilik" ve "korumacılık" kavramları üzerine tartışmalar dış ticaret bilançoları üzerine ve doğrudan da tarımsal dış ticaret üzerine odaklanmaktadır. 1980'lerin başına kadar Türkiye'nin toplam ihracat içerisindeki en büyük dilimi tarımsal ihracat oluşturmaktaydı. Ancak 24 Ocak Kararları ile birlikte yürürlüğe konan politikalar sonucunda tarım dışı ihracatın payı artmaya başlamıştır (Sandalcılar 2012: 69-70). Türkiye net ihracatçı bir konumda bulunmasına rağmen hala kendi kendine yeten ülke statüsünde sayılmaktadır. OECD (The Organisation for Economic Co-operation and Development – İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı) 2000'lerin başlarında yayınladığı raporlarda Türkiye dünyada kendi kendine yeten 10 ülke arasında sayılmaktadır (Köseynar 2004:87; Aktaran: Aydın ve Aydın 2018: 117). OECD'nin bu tanımlaması bir ülkeyi herhangi bir konumda sınıflandırmayacağı gibi, aksini söylemesi de yetersiz bir duruma sokmamaktadır. Tarımsal dış ticaret bilançosunu değerlendirmek açısından sadece gıda maddeleri ihracatını incelemek yeterli olmamakta, analize tarımsal hammaddeleri de dâhil ederek yeni bir değerlendirme yapmak ihtiyacı doğmaktadır (Aydın ve Aydın 2018: 117).

İktisadi gelişmişliğe paralel olarak tarımın ulusal gelir içindeki payının düşmesi olağan bir süreç olarak karşılanmaktadır. Ancak bu süreç bir bütünlük halinde ele alındığında, ihracat ve ithalatta da kendini göstermelidir. Eğer ihracat içindeki pay azalıp ithalat içindeki pay yükseliş gösteriyor veya aynı kalıyor ise bu durum ülkenin dış ticaret politika yönetiminde ciddi sorunlar olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır (Aydın ve Aydın 2018: 117).

Tarımsal dış ticaretin toplam dış ticaret içindeki payı yıllar itibariyle azalma göstermiştir. Tablo 3.1 ve Tablo 3.2'ye bakıldığında, 40 yıllık süre içinde %60 olan tarımsal dış ticaret payı %6 seviyesine kadar düşmüştür. Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içindeki payın düşüşüne paralel olarak düşen tarımsal dış ticaretteki azalış, görece olarak ihracatta meydana gelen azalma ile izah edilebilmektedir. Tarımın toplam ihracattaki payı %57,6'dan %3,4 seviyesine düşerken, ithalattaki payı ise %1'den %3,8 seviyesine yükselmiştir.

Tablo 3.1: ISIC Rev.3'e göre toplam dış ticaret ve tarım (1000 ABD Doları)

Yıllar	Toplam Dış Ticaret			Tarımsal Dış Ticaret		
	İhracat	İthalat	Dış Tic. Dengesi	İhracat	İthalat	Dış Tic. Dengesi
1979	2.261.195	5.069.432	-2.808.236	1.301.667	49.421	1.252.246
1980	2.910.122	7.909.364	-4.999.242	1.622.555	71.164	1.551.391
1985	7.958.010	11.343.376	-3.385.367	1.644.428	269.822	1.374.606
1990	12.959.288	22.302.126	-9.342.838	2.013.939	1.020.302	993.637
1995	21.637.041	35.709.011	-14.071.970	1.835.025	1.797.201	37.824
2000	27.774.906	54.502.821	-26.727.914	1.651.912	1.973.810	-321.898
2005	73.476.408	116.774.151	-43.297.743	3.314.031	2.541.823	772.208
2010	113.883.219	185.544.332	-71.661.113	4.919.250	6.261.329	-1.342.079
2011	134.906.869	240.841.676	-105.934.807	5.148.007	8.669.250	-3.521.244
2012	152.461.737	236.545.141	-84.083.404	5.167.145	7.246.083	-2.078.938
2013	151.802.637	251.661.250	-99.858.613	5.626.402	7.557.377	-1.930.976
2014	157.610.158	242.177.117	-84.566.959	6.007.500	8.433.993	-2.426.493
2015	143.838.871	207.234.359	-63.395.487	5.735.622	7.036.487	-1.300.865
2016	142.529.584	198.618.235	-56.088.651	5.372.836	6.925.451	-1.552.615
2017	157.055.371	233.791.662	-76.736.291	5.261.894	8.901.100	-3.639.206

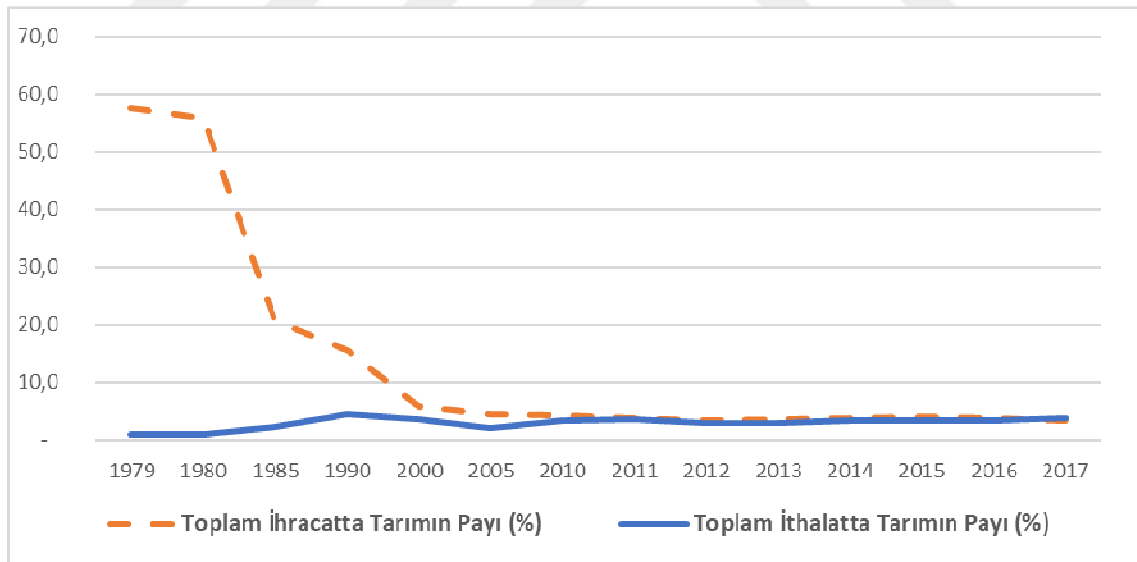
Kaynak: TÜİK Veri Tabanı, 2018.

Not: Tarım Dış Ticareti verilerinde sadece Tarım ve Hayvancılık verileri dikkate alınmış; Ormancılık ve Tomrukçuluk, Balıkçılık, Gıda Ürünleri ve İçecekler ile Tütün Ürünleri dikkate alınmamıştır.

Tablo 3.2: Tarımsal dış ticaretin oransal payları (ISIC Rev.3)

Yıllar	Toplam İhracatta Tarımın Payı (%)	Toplam İthalatta Tarımın Payı (%)
1979	57,6	1,0
1980	55,8	0,9
1985	20,7	2,4
1990	15,5	4,6
1995	8,5	5,0
2000	5,9	3,6
2005	4,5	2,2
2010	4,3	3,4
2011	3,8	3,6
2012	3,4	3,1
2013	3,7	3,0
2014	3,8	3,5
2015	4,0	3,4
2016	3,8	3,5
2017	3,4	3,8

Kaynak: TÜİK Veri Tabanı, 2018

Şekil 3.1⁷: Toplam dış ticarete tarımın payı (%)

Tarımın ulusal gelir ve dış ticaret istatistikleri içindeki payında meydana gelen azalma ile paralel olarak tarımsal ürünlerin dağılımında da gözle görülür bir değişim

⁷ Çalışmada bu ve bundan sonra oluşturulan şekiller TÜİK'in tarımsal dış ticaret verilerinden tarafınca oluşturulmuştur.

meydana gelmektedir. Tarımsal dış ticarete meydana gelen bu değişimin analizinin yapılabilmesi, dış ticaret sınıflamalarının biçimlerine bağlıdır (Aydın 2009: 10).

Tarımsal dış ticaretteki değişimin tespiti için rakamsal sonuçların elde edilmesinde üç farklı sınıflandırma yöntemi mevcuttur. Bu yöntemlerden ilki ISIC Rev.3 (International Standart Industrial Classification of all Economics Activities, Revision 3- Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Endüstri Sınıflaması Uluslararası Standardı), bir diğeri SITC Rev.3 (Standart International Trade Classification, Revisions 3- Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması) ve son olarak ise Harmonize Sistem (HS) (Fasıllara Göre Ticaret Sınıflandırması)'dır.

Üç sınıflandırma yöntemi arasındaki temel farklılık, HS ve SITC Rev.3'te toplam tarımsal dış ticaret içindeki tarımsal hammadde ve işlenmiş gıda maddelerinin detaylı olarak incelenme olanağının ISIC Rev.3'te bulunmamasıdır (Günaydın 2009: 101-102). Bir fark yokmuş gibi görünmesine rağmen, sınıflandırmalar arasında bulunan bu temel farklılık, tarımsal dış ticarete meydana gelen değişim eğiliminin hangi yönde olduğunun tespiti açısından önem arz etmektedir. Diğer bir deyişle, üç farklı yöntem birbirleri ile ilişkilendirilerek incelendiğinde daha kapsamlı ve güvenilir bir analiz imkânı sunmaktadır (Aydın 2009: 10).

Türkiye'de tarım politikası yapıcıları tarımsal dış ticaret üzerine değerlendirmelerini genellikle ISIC Rev.3'e göre beyan etmektedirler. Bu ticaret sınıflamasında, bazı ürünlerin hammadde kısmı tarım başlığı altında değerlendirilirken, işlenmiş tarım ürünleri ise farklı bir başlık altında değerlendirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, sağlıklı bir dış ticaret analizinin yapılma imkânı görülmemektedir. Dolayısıyla, yukarıda da belirtildiği gibi, tarımsal dış ticaret rakamlarının doğru ve sağlıklı bir analizinin yapılabilmesi için üç sınıflandırmanın da birlikte ele alınması, tarımsal dış ticareti, tarımsal hammadde ve gıda maddeler- işlenmiş ürünler açısından iki alt grupta analiz etme şansı vermektedir (Aydın ve Aydın 2018: 120).

3.1. Tarımsal Dış Ticarete Dair Kavramsal Tanımlama

Tarımsal dış ticaret istatistikleri analizinin önemi ve sonuçların sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi açısından, TÜİK verilerinden hareketle ticaret sınıflandırmaları tek tek ele alınacaktır. Bu bağlamda ilk olarak, ISIC Rev.3 incelenecektir. Daha sonra SITC Rev.3 ve HS değerlendirilecektir.

3.1.1. ISIC Rev.3 (International Standart Industrial Classification of all Economics Activities, Revision 3- Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Endüstri Sınıflaması Uluslararası Standardı)

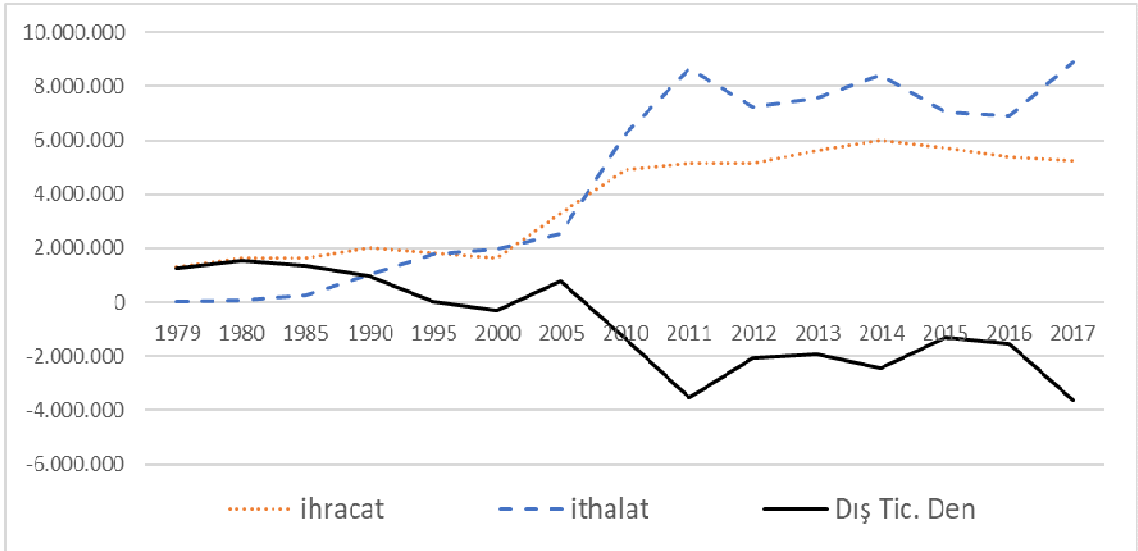
Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasının derlemesi, Birleşmiş Milletler Ekonomi ve Sosyal Konseyi tarafından 1948 yılında kabul edilmiştir. Sınıflama ekonomik faaliyet türlerine göre şekillendirilmiştir. 1989 yılından itibaren ise ISIC Rev.3 olarak kullanılmaya başlanmıştır (TÜİK 2008: 23).

Genellikle tarımsal dış ticaret ile ilgili rakamsal analizler ISIC Rev.3'e göre yapılmaktadır. ISIC Rev.3'te tarımsal dış ticaret, Tarım ve Hayvancılık, Ormancılık ve Tomrukçuluk, Balıkçılık, Gıda Ürünleri ve İçecekler ile Tütün Ürünleri olmak üzere beş başlık altında incelenmektedir (EK.1). Tarımsal dış ticaret analizlerinde sadece tarım ve hayvancılık verileri dikkate alınmaktadır.

Tablo 3.3: ISIC Rev.3'e göre tarımsal dış ticarete yer alan başlıklar

ISIC NO	ISIC ADI
1	Tarım ve Hayvancılık
2	Ormancılık ve Tomrukçuluk
5	Balıkçılık
15	Gıda Ürünleri ve İçecekler
16	Tütün Ürünleri

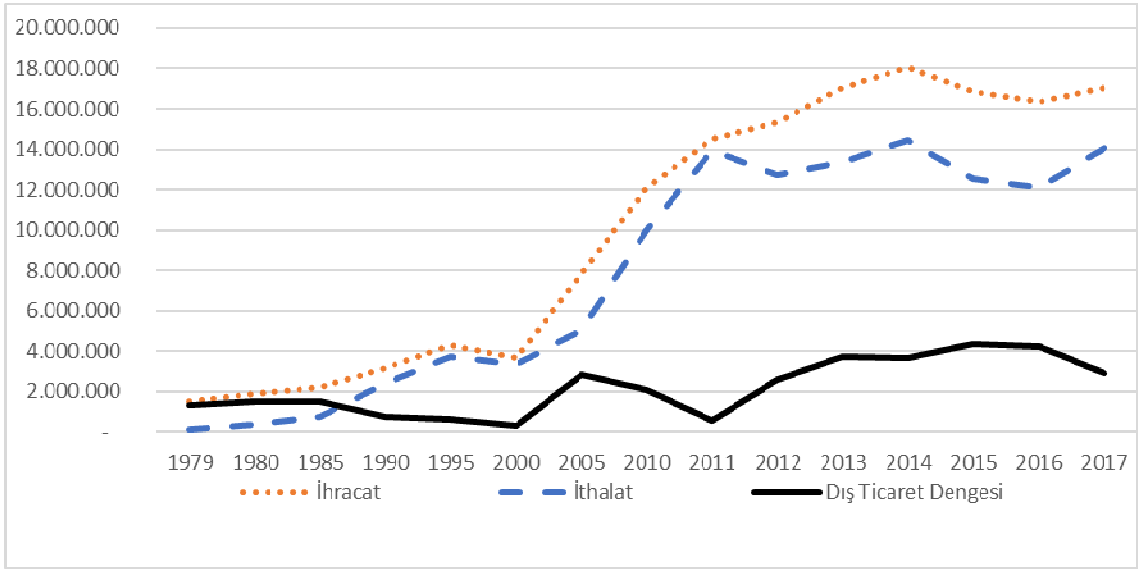
Kaynak: TÜİK 2018.

Şekil 3.2: ISIC Rev.3'e göre tarımsal dış ticaret (sadece tarım ve hayvancılık)

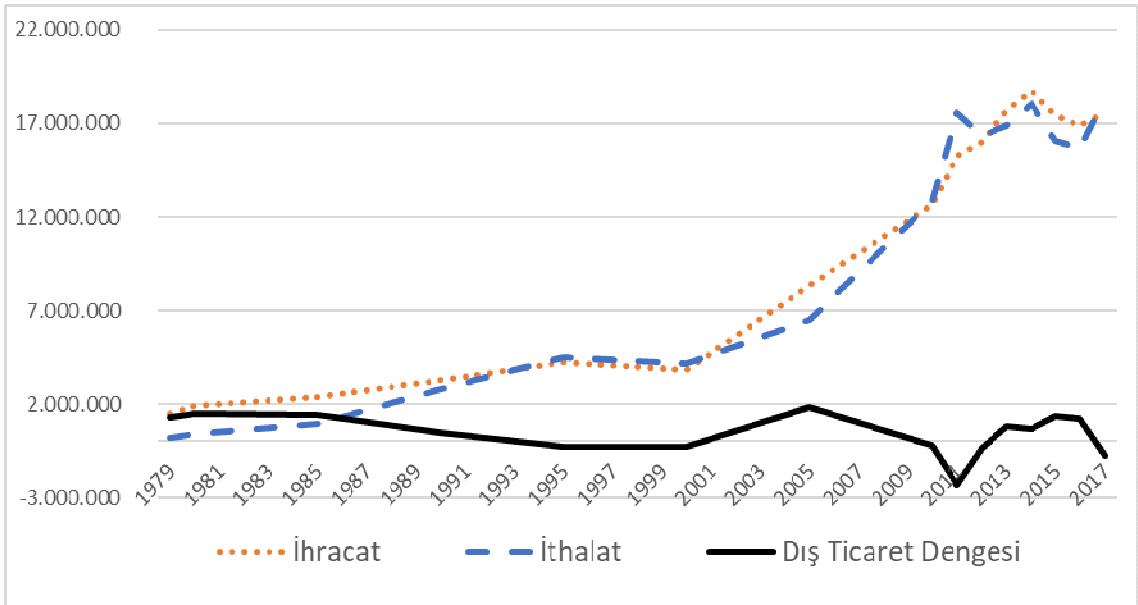
ISIC Rev.3 tarımsal dış ticaret verilerine göre, tarım sektörü 2000'li yılların başlarına kadar fazla vermiştir. 2000'li yıllarla birlikte, özellikle ithalatta meydana gelen artışlar ortaya çıkan dış açıkların normalleşmesine neden olmuştur. İlk olarak 2000 yılında 322 milyon dolar olarak beliren dış açığı, 2003'te 280 milyon, 2004'te 2 milyon, 2007'de 640 milyon, 2008'de 2.2 milyar, 2009'da 110 milyon, 2010'da 1.3 milyar, 2011'de 3.5 milyar, 2012'de 2 milyar, 2013'te 2 milyar, 2014'te 2.4 milyar, 2015'te 1.3 milyar, 2016'da 1.5 milyar ve 2017'de 3.6 milyar dolarlık tarımsal dış ticaret açıkları takip etmiştir. Dış açığın en büyük nedeni olan ithalatın 1980'li yıllardan itibaren artmaya başlaması ve 1990'larda hız kazanması tarımsal dış ticaret açığının kronikleşmesine neden olmuştur (Aydın 2009: 10-11).

Sadece tarım ve hayvancılık verilerine bakıldığında ortaya çıkan dış açık, tarımla ilgili diğer başlıkların toplamı dikkate alındığında ortadan kalkmaktadır (Şekil 3.3).

Şekil 3.3: ISIC Rev.3'e göre tarımsal dış ticaret (5 başlığın toplamı)

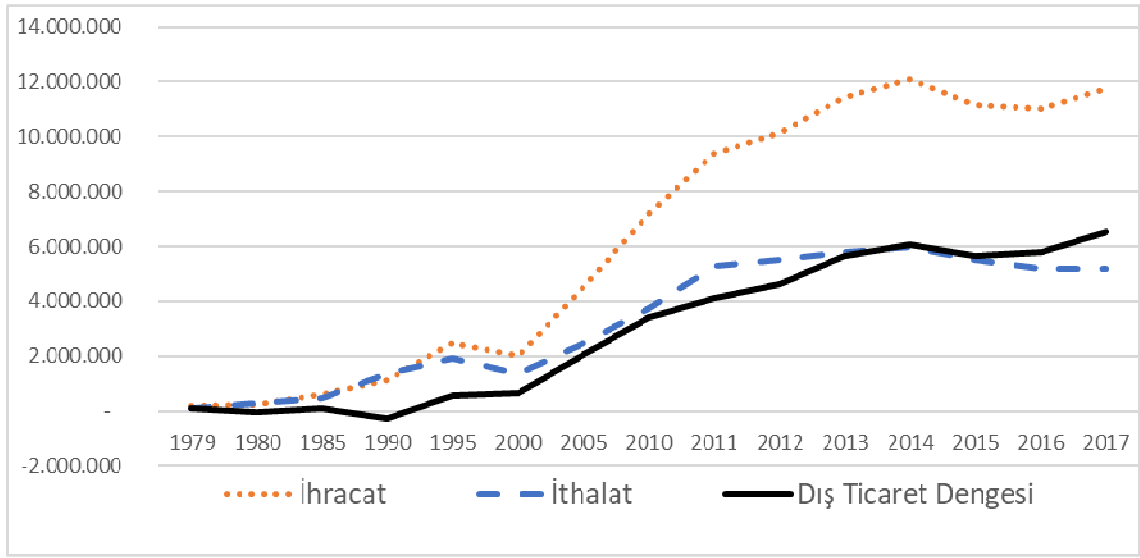
Sadece ISIC Rev.3 verileri üzerinden yapılan yukarıdaki analiz, tarımsal dış ticarete nasıl bir dönüşüm olduğunu söylemekte yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle SITC Rev.3 verileri ile ISIC Rev.3 verilerinin karşılaştırmalı olarak analizi tarımsal dış ticarete nasıl bir dönüşüm yaşandığına dair daha net cevaplar vermektedir (Şekil 3.4).

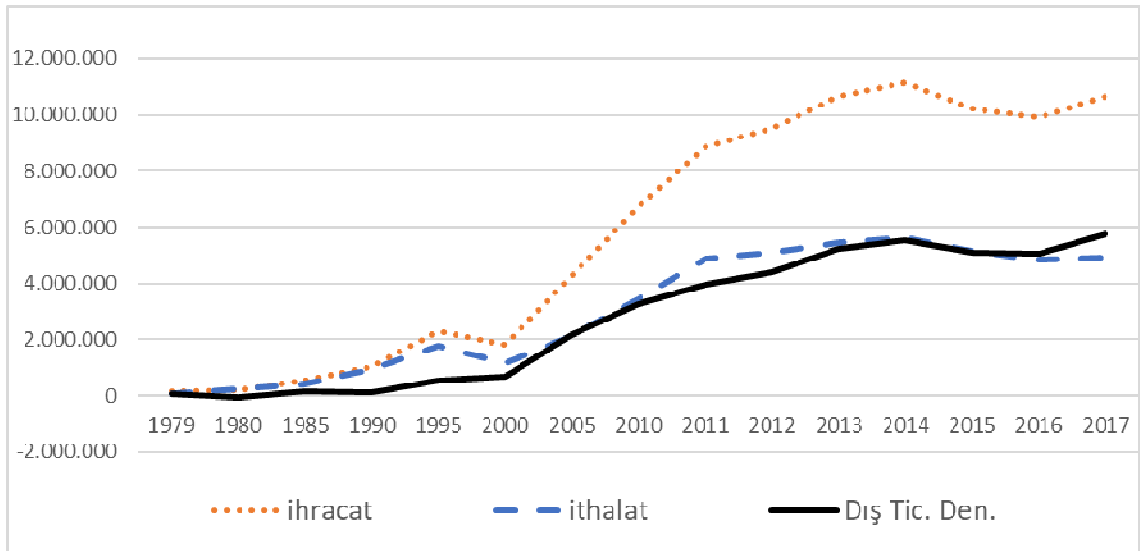
Şekil 3.4: SITC Rev.3'e göre tarımsal dış ticaret

Şekil 3.4, SITC Rev.3'te bulunan alt başlıkların ISIC Rev.3'te bulunan alt başlıklara denk gelen karşılıkları ile oluşturulmuştur ve Şekil 3.2 ve 3.3 ile farklılık

göstermektedir. SITC Rev.3 ve ISIC Rev.3'ün tarımsal dış ticaret verileri detaylı olarak incelendiğinde iki sınıflandırma arasında ortaya çıkan değişimin açıklayıcı değişkeni ortaya çıkmaktadır. Toplam tarımsal dış ticarete meydana gelen değişimin temel nedeni gıda maddeleri ihracatı olarak görülmektedir. 1980 sonrası dönemde süregelen ve gıda maddeleri ihracatında yaşanan sürekli artış, toplam tarımsal ürün dış ticaretinde açık kapatıcı ve fazla oluşturan bir yapı oluşturmaktadır. Bu durumun net analizi aşağıda Şekil 3.5 ve 3.6'da gösterilmektedir.

Şekil 3.5: ISIC Rev.3'e göre ormancılık ve tomrukçuluk, balıkçılık, gıda ürünleri ve içecekler ile tütün ürünleri dış ticareti

Şekil 3.6: ISIC Rev.3'e göre gıda ürünleri ve içecekler dış ticareti

Şekil 3.5'te, ISIC Rev.3'te yer alan ve tarımsal dış ticareti simgeleyen beş alt başlıktan tarım ve hayvancılık dışarıda bırakılarak geriye kalan dört alt başlığın toplamı verilmiş ve Şekil 3.6'da ise sadece ISIC Rev.3'te yer alan alt başlıklardan biri olan gıda maddeleri ve içeceklerin değerleri gösterilmiş ve trend açısından iki şekil arasında kayda değer bir fark olmadığı görünmektedir. Bunun nedeni ise gıda ürünleri ve içecekler dışında kalan üç alt sektörün toplam sonucunu etkileyecek bir ticari büyüklükleri olmamasıdır. Dolayısıyla dış ticaret değerlerini etkileyen ve gözle görünür farklar oluşmasına etki eden temel grup gıda ürünleri ve içecekler grubudur. Yıllara dayalı rakamsal veri setlerinden de anlaşılacağı üzere, 1980'li yıllardan itibaren tarımsal dış ticarete önemli bir değişim süreci yaşanmaya başlanmış ve bu süreç günümüzde de sürmektedir. Bu durumu dış ticaret değerlerinde meydana gelen basit bir değişim olarak değerlendirmek yanıltıcı olacaktır. Bu değişim uluslararası işbölümü ve uzmanlaşma bağlamında 1970'lerden hatta 1950'lerden bu yana yaşanan bir dönüşümü ve eklemlenme sürecini beraberinde getirmektedir.

3.1.2. SITC Rev.3 (Standart International Trade Classification, Revisions 3- Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması)

Uluslararası standart ticaret sınıflaması, Birleşmiş Milletler tarafından, hükümetler ve uzmanların görüşlerine başvurularak hazırlanmış, uluslararası karşılaştırmalara imkân vermesi amacıyla 1950 yılından itibaren tavsiye edilmiştir. 1960'lara gelindiğinde birçok ülke dış ticaret istatistiklerini SITC ile ilişkili sınıflamalara göre uyarlamaya başlamış hatta uluslararası kuruluşların birçoğu dış ticaret istatistiklerinde SITC'i temel almıştır. SITC özellikle uluslararası dış ticaret rakamlarının karşılaştırılmasında kullanılmaktadır (TÜİK 2008: 22).

SITC Rev.3 (EK.2) toplam tarımsal dış ticaret verilerini alt gruplar halinde sunmakta ve dolayısıyla bu durum analizi çalışmalarını kolaylaştırmaktadır. SITC, dış ticarete tarımsal üretim değeri içinde görünen bazı alt başlıklar ISIC ile farklılık göstermekte ve bu durum rakamsal farklılıklar olmasına neden olmaktadır. SITC içinde bulunan alt başlıklar aşağıda Tablo 3.4'de verilmiştir. SITC'te toplam tarımsal dış ticaret, tarımsal hammaddeler ve işlenmiş gıda maddeleri (gıda maddeleri) şeklinde iki

grup halinde incelenmekte ve bu ayırım, tarımsal dış ticarete meydana gelen dönüşümün incelenmesinde kolaylıklar sağlamaktadır (Aydın 2009: 14).

Tablo 3.4: SITC Rev.3'e göre tarımsal dış ticaret grupları ve alt başlıkları

SITC NO	SITC Adı
I	Gıda Maddeleri
0	Canlı Hayvanlar
1	Et ve Et Ürünleri
2	Süt, Süt Ürünleri ve Yumurtalar
3	Balıklar ve Diğer Deniz Ürünleri
4	Hububat, Hububat Ürünleri
5	Meyve ve Sebzeler
6	Şeker, Şeker Ürünleri ve Bal
7	Kahve, Çay, Kakao, Baharat ve Ürünleri
8	Hayvanlar İçin Gıda Maddeleri
9	Çeşitli Yenilebilir Ürünler
11	İçkiler
12	Tütün ve Tütün Mamülleri
41	Hayvansal Sıvı ve Katı Yağlar
42	Hazırlanmış Bitkisel Sıvı ve Katı Yağ
43	İşlenmiş Sıvı, Katı Yağlar; Mumlar
22	Yağlı Tohumlar, Yağ Veren Meyveler
II	Tarımsal Hammaddeler
21	İşlenmemiş Kösele, Deri ve Kürk
23	Ham Kauçuk
24	Mantar, Odun ve Kereste
25	Kağıt Hamuru ve Kullanılmış Kağıt
26	Dokuma Elyafı ve Bunların Artıkları
29	Başka Yerde Belirtilmeyen İşlenmemiş Hayvani, Bitkisel Ürünler

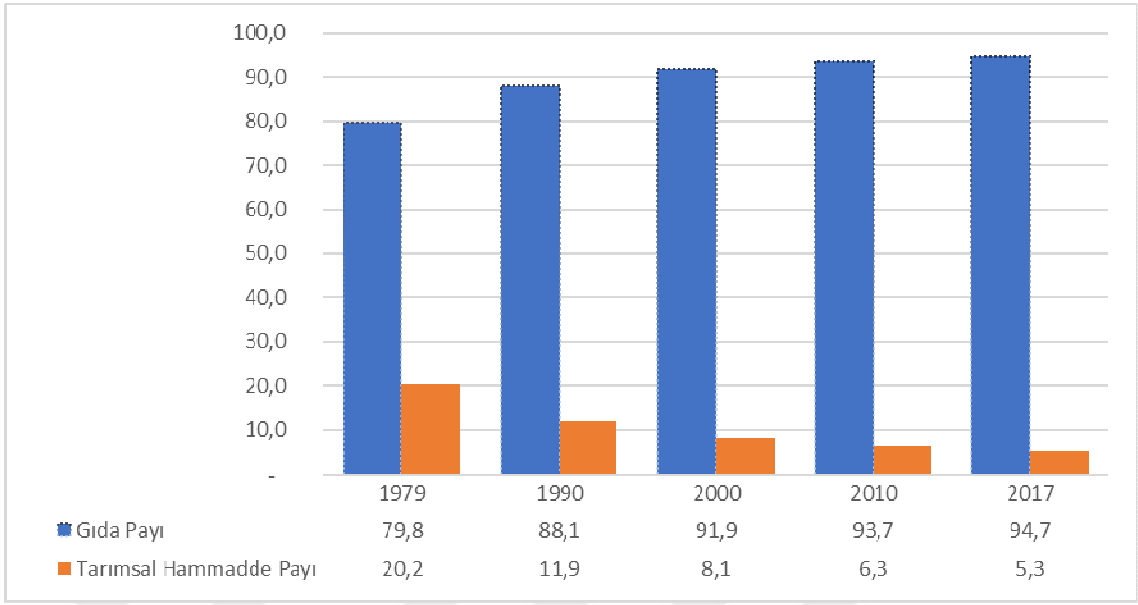
Kaynak: TÜİK 2018.

Tablo 3.5: STIC Rev.3'e göre tarımsal dış ticaret (1000 Dolar)

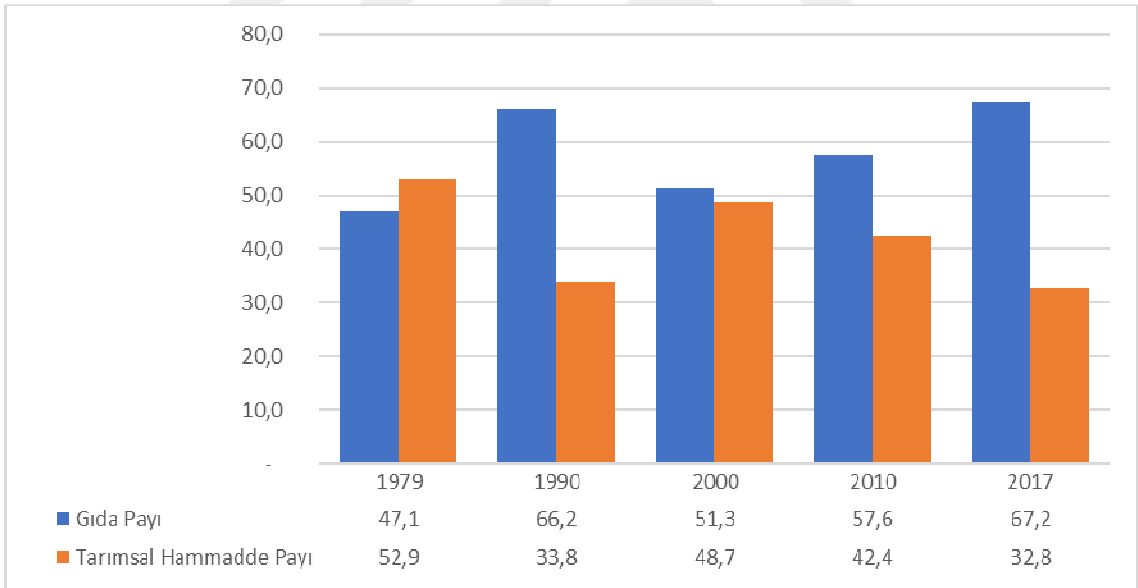
Yıl		İhracat	İthalat	Dış Tic. Den.
1979	Gıda Maddeleri	1.192.291	89.931	1.102.360
	Tarımsal Hammaddeler	302.615	101.020	201.595
1980	Gıda Maddeleri	1.486.017	270.928	1.215.089
	Tarımsal Hammaddeler	395.539	132.703	262.836
1985	Gıda Maddeleri	2.005.967	595.551	1.410.415
	Tarımsal Hammaddeler	367.450	339.245	28.205
1990	Gıda Maddeleri	2.905.840	1.860.941	1.044.899
	Tarımsal Hammaddeler	394.282	951.708	- 557.426
1995	Gıda Maddeleri	4.239.239	2.498.596	1.740.643
	Tarımsal Hammaddeler	315.779	1.995.044	- 1.679.265
2000	Gıda Maddeleri	3.542.714	2.133.290	1.409.424
	Tarımsal Hammaddeler	312.569	2.022.714	- 1.710.145
2005	Gıda Maddeleri	7.713.679	3.284.265	4.429.414
	Tarımsal Hammaddeler	594.859	3.196.024	- 2.601.166
2010	Gıda Maddeleri	11.868.544	7.412.723	4.455.821
	Tarımsal Hammaddeler	795.406	5.466.923	- 4.671.517
2011	Gıda Maddeleri	14.207.482	10.652.831	3.554.650
	Tarımsal Hammaddeler	1.071.655	6.921.621	- 5.849.966
2012	Gıda Maddeleri	15.025.825	10.419.841	4.605.984
	Tarımsal Hammaddeler	967.825	5.950.007	- 4.982.181
2013	Gıda Maddeleri	16.749.085	10.832.015	5.917.070
	Tarımsal Hammaddeler	990.189	6.083.933	- 5.093.744
2014	Gıda Maddeleri	17.746.937	12.048.697	5.698.239
	Tarımsal Hammaddeler	999.962	6.011.068	- 5.011.107
2015	Gıda Maddeleri	16.561.384	10.889.457	5.671.928
	Tarımsal Hammaddeler	882.806	5.169.757	- 4.286.951
2016	Gıda Maddeleri	16.004.459	10.699.392	5.305.067
	Tarımsal Hammaddeler	852.114	4.938.240	- 4.086.126
2017	Gıda Maddeleri	16.653.957	12.320.303	4.333.653
	Tarımsal Hammaddeler	938.130	6.003.337	- 5.065.207

Kaynak: TÜİK 2018.

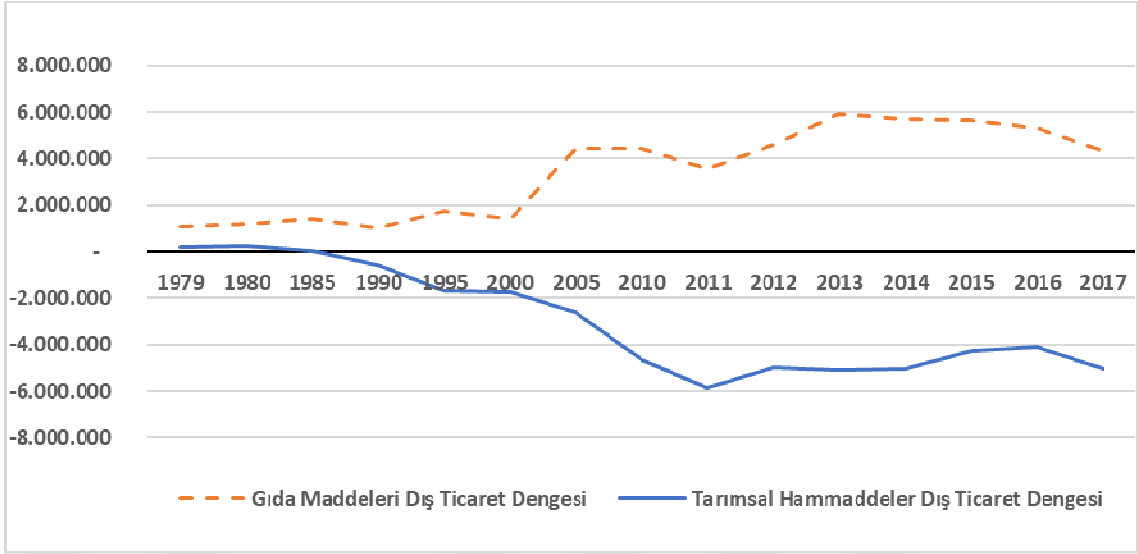
İhracatta gıda maddeleri lehine gözle görünür bir değişim söz konusu iken, ithalatta aynı şeyden bahsetmek mümkün değildir (Şekil 3.7 ve 3.8). İthalatta gıda maddeleri ve tarımsal hammaddelerin paylarında sürekli bir oynaklık gözlenmektedir. Daha detaylı olarak ele alındığında görülmektedir ki, ihracatta meydana gelen istikrarlı yönelim ve ithalatta oluşan istikrarsız yönelimin kaynağı, ihracatta eğilim daha çok gıda maddeleri alt başlıklarında yoğunlaşırken, ithalatta ki değişim bütün alt başlıklarda kendini göstermektedir. Gıda maddeleri ihracatında meyve ve sebze de yoğunluk yaşanırken, tarımsal hammadde ihracatında dokuma elyafı ve artıkları alt grubunda yoğunlaşma dikkat çekmektedir.

Şekil 3.7: Gıda maddeleri ve tarımsal hammaddelerin ihracat içindeki payları (%)

Şekil 3.8: Gıda maddeleri ve tarımsal hammaddelerin ithalat içindeki payları (%)

Şekil 3.9: SITC Rev.3'e göre tarımsal dış ticarete ana gruplar

Şekil 3.9 incelendiğinde tarımsal hammadde dış ticaretinde 1986-1987 yıllarında başlayan kronik bir açık trendi söz konusu iken, gıda maddeleri dış ticaretinde ise fazla trendi gözlenmektedir. Kriz dönemlerinde dış ticaret hacminde daralmalar meydana gelmiş ve tarımsal dış ticarete de genel eğilime paralel bir görüntü ortaya çıkmıştır. Tarımsal hammadde dış ticaretinde oluşan kronik açık, ihracatta bir azalma ile değil, aksine ithalatta meydana gelen büyük artıştan kaynaklanmaktadır. Aynı trend, gıda maddeleri dış ticaretinde de gözlenmektedir. 1980'lerin sonlarından itibaren başlayan ihracatta artışlar dış ticarete verilen fazlanın kaynağını oluşturmaktadır. 2001 krizinden sonra büyük bir artış ivmesi yakalayan gıda maddeleri ihracatına paralel olarak ithalatta da artışlar meydana gelmiş ve bu durum fazlanın erimesine yol açmıştır (Şekil 3.20).

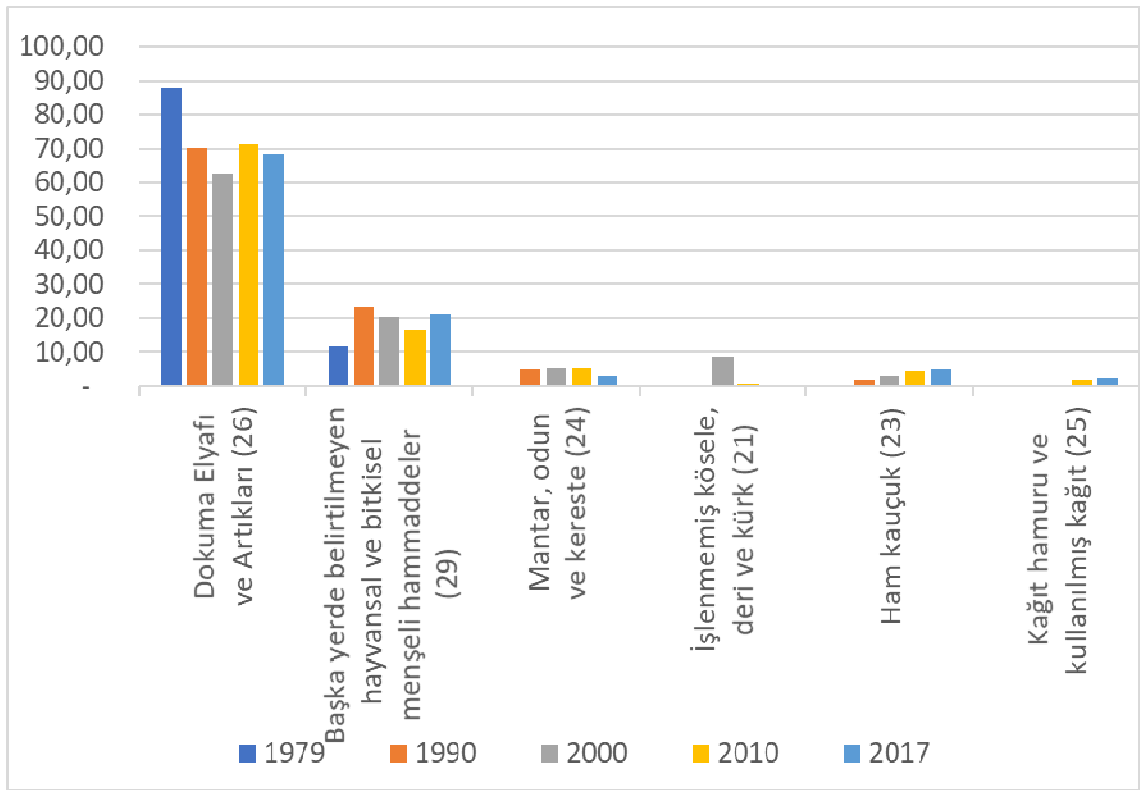
3.1.2.1. Tarımsal Hammadde Dış Ticareti

Gıda maddeleri ve tarımsal hammadde ana grupları ile yapılan genel analizlerden gözlenen gelişmelerin alt başlıklar halinde detaylı olarak incelenmesi meydana gelen değişimin analizini daha anlamlı hale getirmektedir. Bu bağlamda önce tarımsal hammadde ana başlığı altında bulunan altı alt başlık incelenecektir.

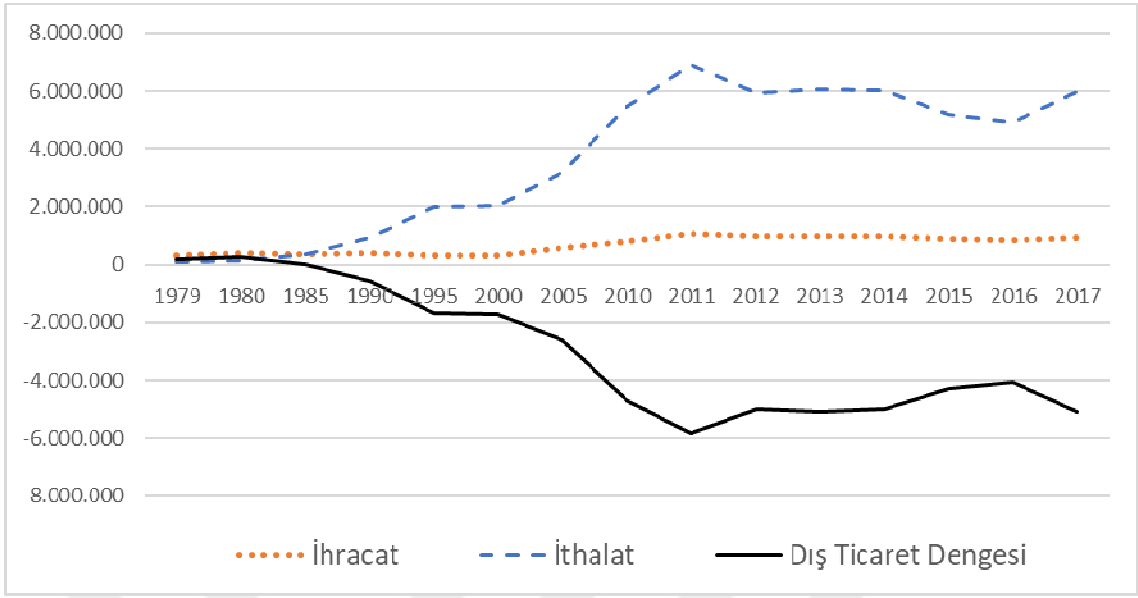
Tablo 3.6: Tarımsal hammaddeler başlığı altında bulunan alt başlıklar

II	Tarımsal Hammaddeler
21	İşlenmemiş Kösele, Deri ve Kürk
23	Ham Kauçuk
24	Mantar, Odun ve Kereste
25	Kağıt Hamuru ve Kullanılmış Kağıt
26	Dokuma Elyafı ve Bunların Artıkları
29	Başka Yerde Belirtilmeyen İşlenmemiş Hayvani, Bitkisel Ürünler

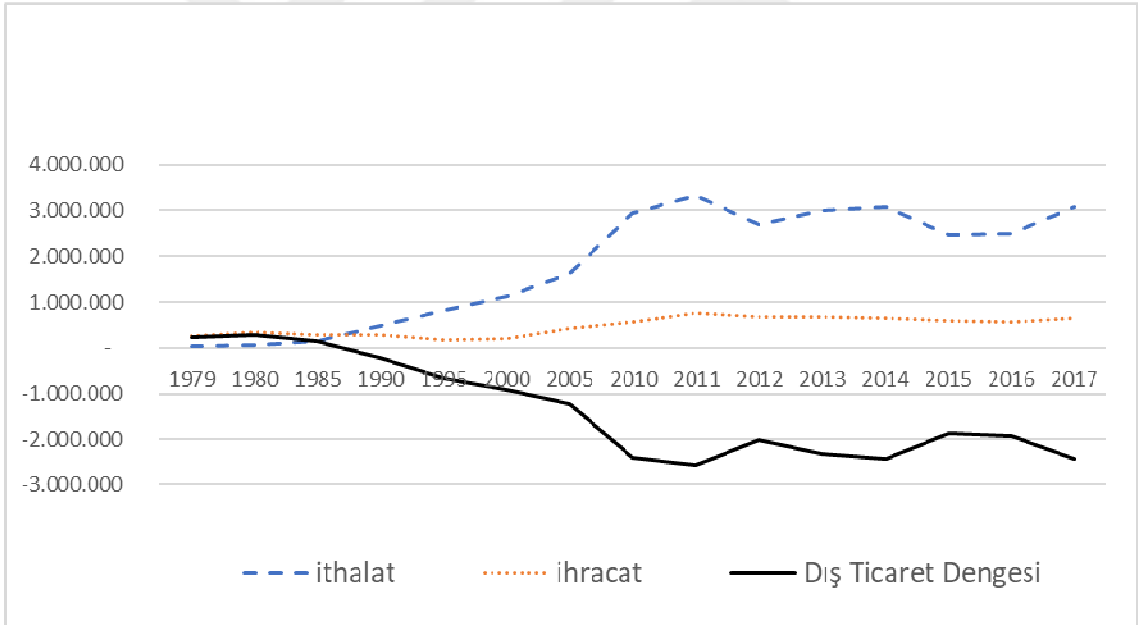
Kaynak: TÜİK 2018.

Şekil 3.10: Tarımsal hammadde ihracatında alt grupların payları (%)

SITC Rev.3 tarımsal hammadde ana grubu alt başlıkları incelendiğinde, tarımsal hammadde ihracatında dokuma elyafı ve bunların artıkları ile başka yerde belirtilmeyen hayvansal ve bitkisel menşeli hammaddelerin toplam payı 1979'da %97 düzeyinde iken 2017 yılına gelindiğinde bu oranda bir değişme olmadığı görülmektedir (Şekil 3.10).

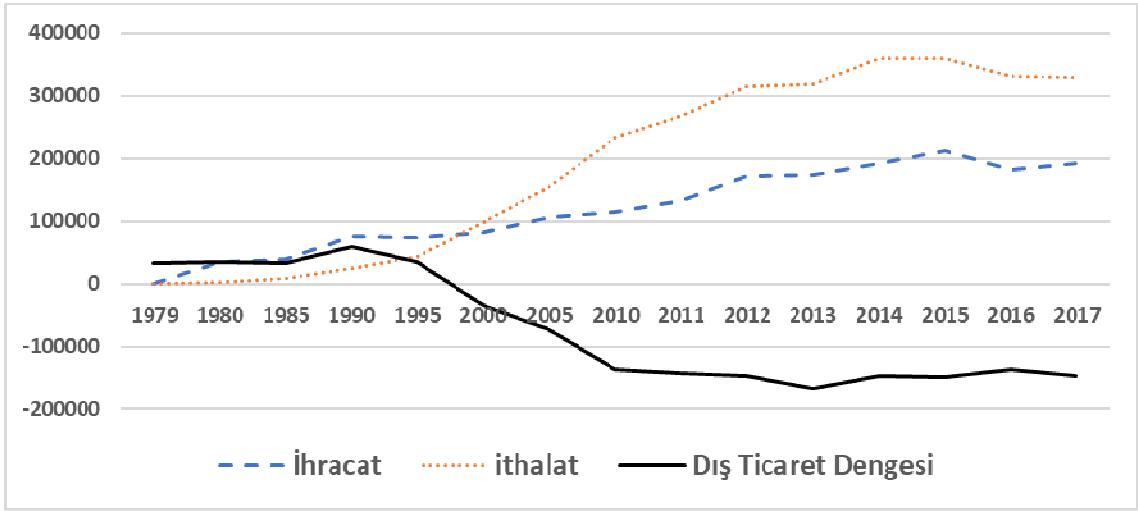

Şekil 3.11: SITC Rev.3'e göre tarımsal hammadde dış ticareti

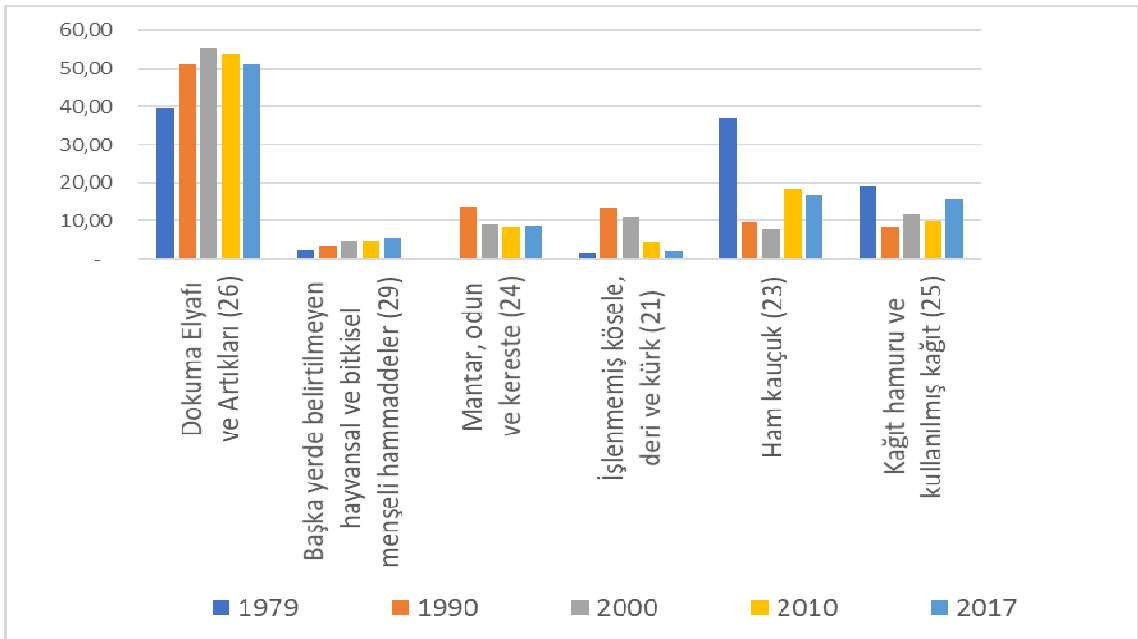
Şekil 3.12: SITC Rev.3'e göre dokuma elyafı ve bunların artıkları dış ticareti

Şekil 3.12'ye göre dokuma elyafı ve bunların artıklarına ilişkin dış ticarete 1986'dan itibaren açık verilmeye başlanmış ve bu açık yıllar itibariyle giderek artmıştır. Ortaya çıkan bu dış ticaret açığı tekstil ihracatında meydana gelen uzmanlaşmanın getirdiği ilişkiyi de ortaya koymaktadır. Dokuma elyafı dış ticaretinde görünen bu tablo, 1980'li yıllardan sonra ortaya çıkan uluslararası sermayenin önerdiği tarımsal işbölümü ve uzmanlaşmaya da uygun bir trend çizmektedir (Aydın 2009: 19).

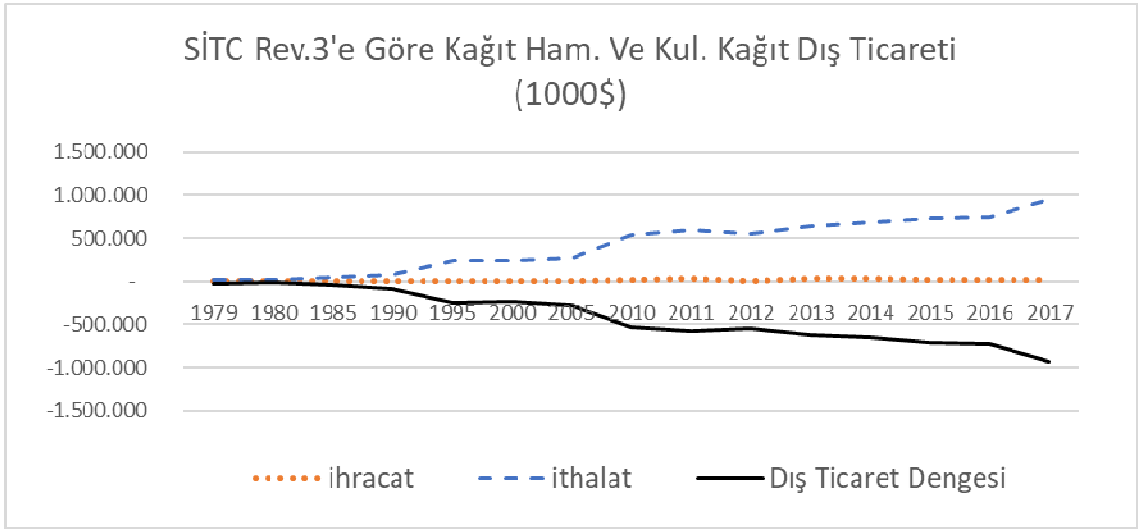

Şekil 3.13: SITC Rev.3'e göre başka yerde belirtilmeyen hayvansal ve bitkisel menşeli hammaddeler dış ticareti

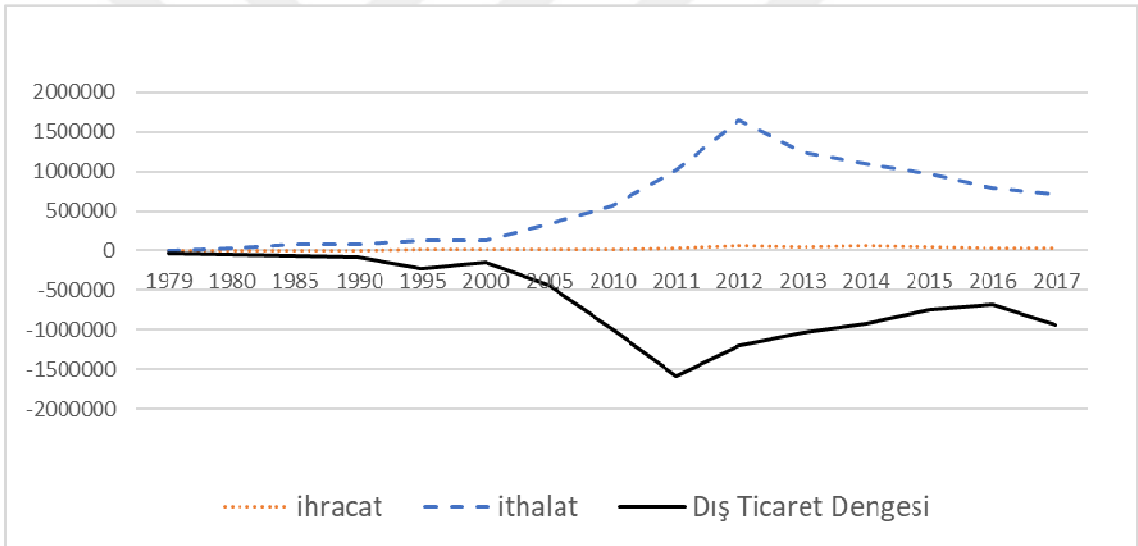
Şekil 3.13'ten de görüleceği gibi hayvansal ve bitkisel menşeli hammaddelerde 1990'ların sonlarından sonra dış açık verilmeye başlanmış ve geçen 20 yılda bu açık giderek artmıştır. Açığın nedeni olarak ise ithalatta meydana gelen büyük artışlar göze çarpmaktadır. Şekil 3.12 ve 3.13 incelendiğinde, tarımsal hammadde dış ticaretinde meydana gelen açığın kaynağını, dokuma elyafı ve bunların artıkları ile başka yerde belirtilmeyen hayvansal ve bitkisel menşeli hammaddeler dış ticareti oluşturmaktadır.

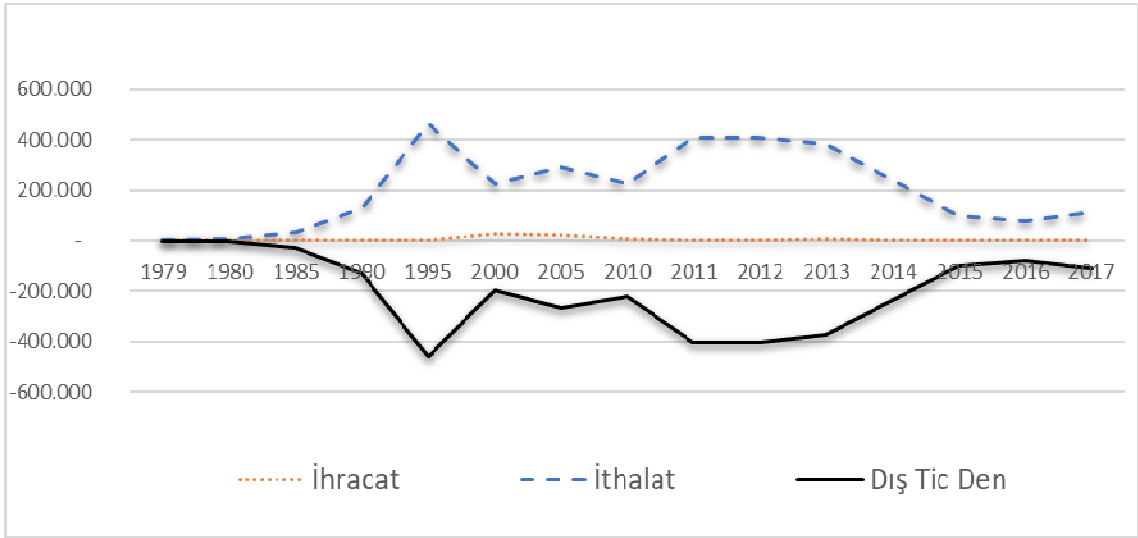
Şekil 3.14: Tarımsal hammadde ithalatında alt grupların payları (%)

Şekil 3.15: SITC Rev.3'e göre kâğıt hamuru ve kullanılmış kâğıt dış ticareti

Şekil 3.16: SITC Rev.3'e göre ham kauçuk dış ticareti

Şekil 3.17: SITC Rev.3'e göre işlenmemiş kösele, deri ve kürk dış ticareti

Tarımsal hammadde ithalatında (Şekil 3.14) önemli alt gruplar içinde 40 yıllık bir sürede dokuma elyafı ve artıklarından sonra ham kauçuk, kâğıt hamuru ve kullanılmış kâğıt görünmektedir. Dokuma elyafı ve bunların artıklarının payı tarımsal hammadde ithalatı içinde 40 yıllık sürede %50 seviyelerinde devam etmektedir. Ham kauçuk, kâğıt hamuru ve kullanılmış kâğıt ithalatı ise tarımsal hammadde ithalatı içinde yaklaşık %30-35'lik paya sahip olmaktadır. İşlenmiş kösele, deri ve kürk ithalatı ise yıllar içinde farklılıklar göstermekte ve %5 ila %15 bandında oransal olarak değişimler sergilemektedir.

3.1.2.2. Gıda Maddeleri Dış Ticareti

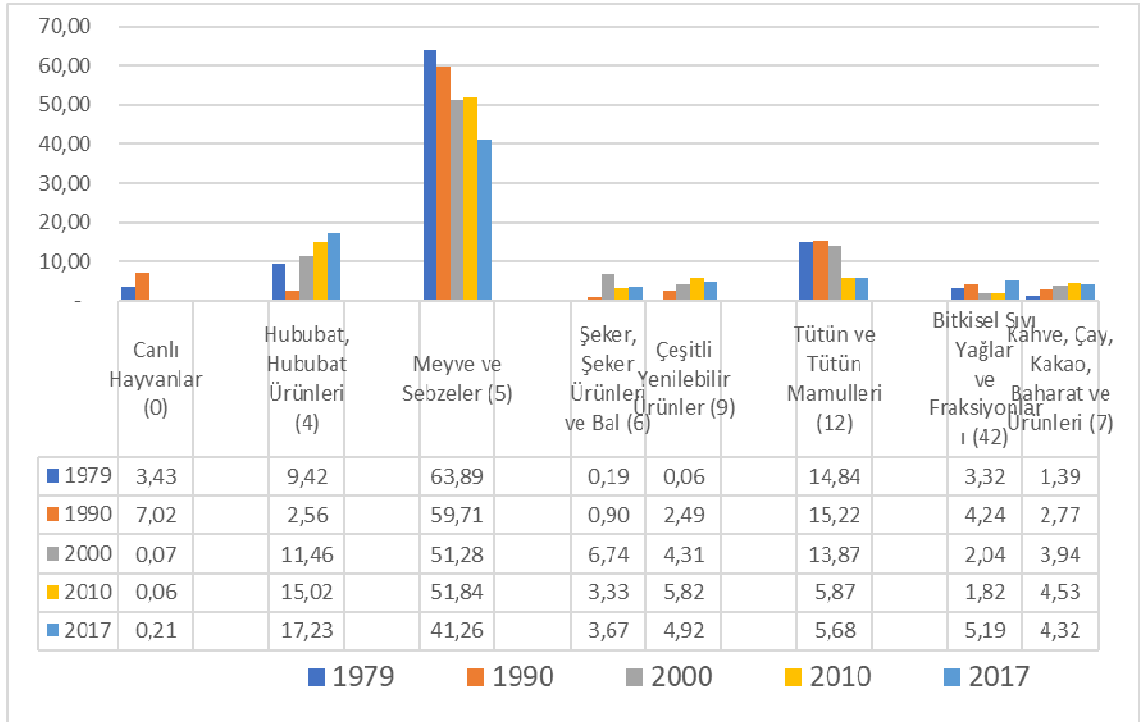
Gıda sanayi, tarımdan elde edilen hayvansal veya bitkisel hammaddelere uygulanan bir ya da birden fazla işlem ile raf ömrü uzun ve tüketilebilir ürünlere dönüştüren imalat sanayinin bir kolu olarak ifade edilmektedir. STIC Rev.3'e göre gıda sanayi; et ve et ürünleri, süt ve süt ürünleri, su ürünleri, meyve ve sebze işleme, bitkisel yağ ve mamulleri, şeker ve şekerli mamuller ile yem sanayi de dâhil edildiğinde sekiz alt sektörden oluşmaktadır (Ekşi, vd. 2005: 1001; Aktaran: Aydın 2009: 22).

Tablo 3.7: SITC Rev.3'e göre gıda maddeleri alt başlıkları

SITC NO	SITC ADI
I	Gıda Maddeleri
0	Canlı Hayvanlar
1	Et ve Et Ürünleri
2	Süt, Süt Ürünleri ve Yumurtalar
3	Balıklar ve Diğer Deniz Ürünleri
4	Hububat, Hububat Ürünleri
5	Meyve ve Sebzeler
6	Şeker, Şeker Ürünleri ve Bal
7	Kahve, Çay, Kakao, Baharat ve Ürünleri
8	Hayvanlar İçin Gıda Maddeleri
9	Çeşitli Yenilebilir Ürünler
11	İçkiler
12	Tütün ve Tütün Mamülleri
41	Hayvansal Sıvı ve Katı Yağlar
42	Hazırlanmış Bitkisel Sıvı ve Katı Yağ
43	İşlenmiş Sıvı, Katı Yağlar; Mumlar
22	Yağlı Tohumlar, Yağ Veren Meyveler

Kaynak: TÜİK 2018

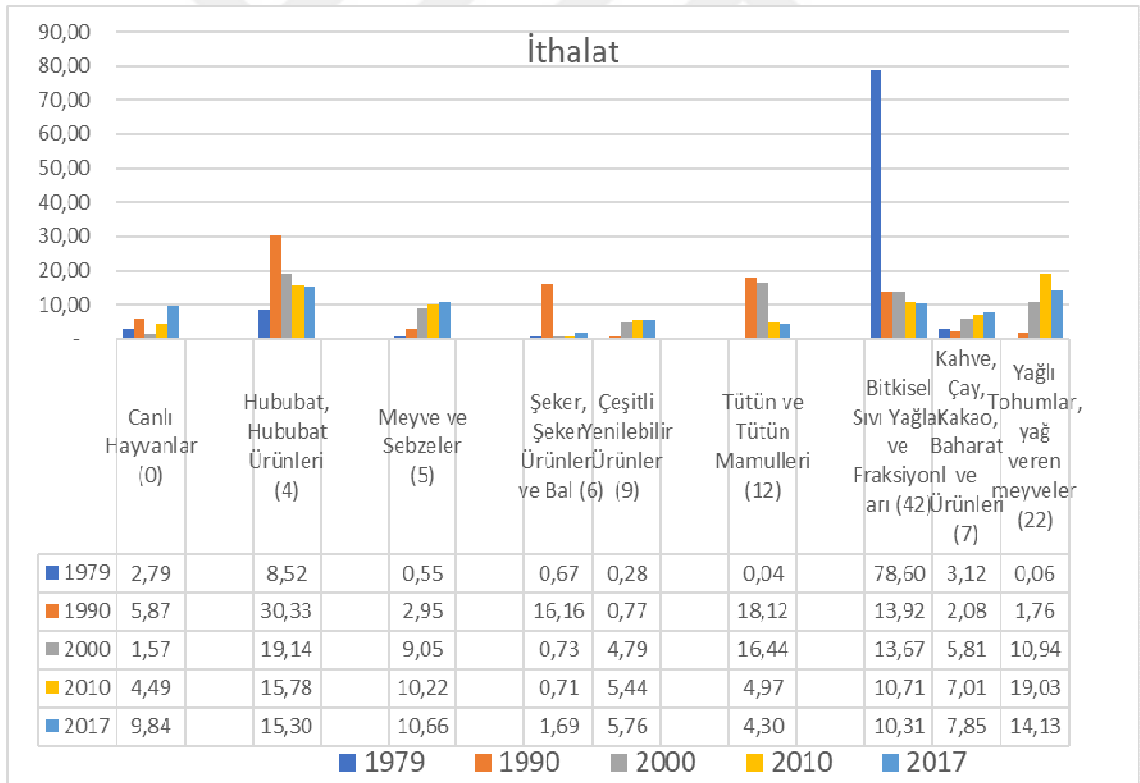
Gıda sanayi alt sektörler ile birlikte ele alındığında, tarımsal üretimdeki artışla eşgüdümlü hareket ederse anlamlı hale gelmektedir. Ancak tarımsal ürünün gıda ürününe dönüştürülürken tabii olduğu işlemler her üründe benzer olmamaktadır. Bu farklılık sanayi bitkilerinde (şeker pancarı ve yağlı tohum) yüksek iken; et, süt, sebze ve meyvede düşüktür (Ekşi, vd. 2005: 1002; Aktaran: Aydın 2009: 22). Dolayısıyla tarımsal hammaddenin gıda maddesine dönüştürülmesinde tabii olduğu işlem ne kadar fazla olursa, ürünün katma değeri de o kadar yüksek olmaktadır. Bu özelliğin dış ticarete nasıl etkisi olduğu ve dış ticarete meydana gelen açık veya fazlanın kaynağının tespiti önem kazanmaktadır (Aydın 2009: 22).

Şekil 3.18: Gıda maddeler ihracatında alt grupların payları (%)

1979 yılında gıda maddeleri dış ticaretinde, ihracatta lider %64 ile meyve ve sebze alt grubu iken, aynı yıl tütün ve tütün mamulleri %15'lik payı ile ikinci sırada yer almaktadır. Hububat ve hububat ürünlerinin %9'luk payına %3'lük payı ile canlı hayvanları ve yine %3'lük bitkisel sıvı yağ ve fraksiyonlarını da eklediğimizde gıda maddeleri ihracatı yaklaşık %95 olmaktadır. Aynı grupların 1990 yılındaki ihracat rakamlarında bazı gruplarda artışlar meydana gelirken, bazı grupların paylarında da dolayısıyla azalmalar olmuştur. Meyve ve sebzeleri payı %60, tütün ve tütün mamulleri %15 iken hububat ve hububat ürünlerinin payı %3'e düşmüştür. Canlı hayvanların ihracat oranı %7'ye; bitkisel sıvı yağlar ve fraksiyonlarının payı ise %4'e yükselmiştir. Gıda maddeleri ihracatında 2000 yılına gelindiğinde ise bazı gruplarda azalmalar yaşanırken, yeni grupların ortaya çıktığı görülmüştür (Aydın 2009: 23). 2000 yılında canlı hayvanlar %1'in altına, meyve ve sebzelerin oranı %51'e, tütün ve tütün mamulleri %14'e, bitkisel sıvı yağlar ve fraksiyonları %2 seviyesine düşmüştür. Yeni ortaya çıkan alt gruplardan şeker, şeker ürünleri ve bal grubunun oranı %7, çeşitli yenilebilir ürünler grubunun %4,3 ve kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri grubunun oranı ise %4 seviyelerinde gerçekleşmiştir. 2010 yılında canlı hayvanların payı yine %1'in altında kalmış, hububat ve hububat ürünleri %15, meyve ve sebzelerin oranı %51, tütün ve tütün

mamulleri %6, çeşitli yenilebilir ürünler %6, bitkisel sıvı yağlar ve fraksiyonları %1,8 ve kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri grubunun oranı %4,5 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında alt grupların genelinin ihracat oranlarında pek farklılık olmazken hububat grubu artmış ve buna karşılık 2001 Tütün Yasası'nın da etkisiyle tütün ve tütün mamulleri grubunun oranı düşmüştür. 2017 yılına gelindiğinde ihracatta yıllar itibariyle en büyük paya sahip olan meyve ve sebze grubunda on puanlık bir azalma meydana gelmiştir. Meyve ve sebzelerin oranı %51 seviyesinden %41 seviyesine düşmüştür. Diğer yandan hububat ve hububat ürünleri %17,23; bitkisel sıvı yağlar ve fraksiyonları %5 seviyelerine yükselmiştir. Canlı hayvanlar; şeker, şeker ürünleri ve bal; çeşitli yenilebilir ürünler ve kahve, çay, kakao, baharat ve ürünlerinin oranlarında dikkate değer bir değişim olmamıştır. Bu grupların oranları ise sırasıyla şöyledir; %1'in altında, %3,6, %5, %4,3 (Şekil 3.18).

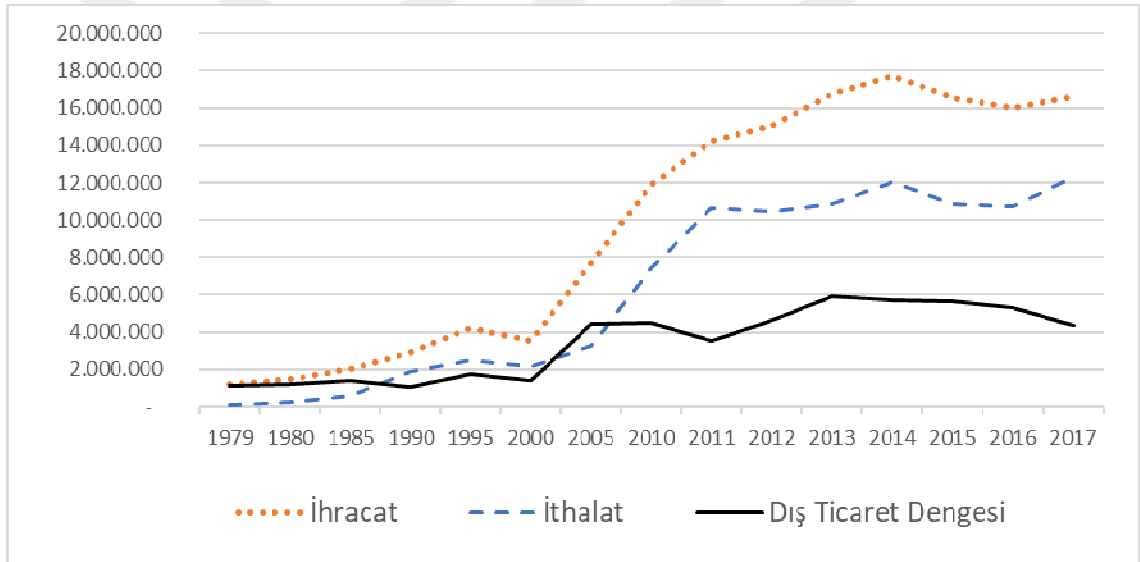

Şekil 3.19: SITC Rev.3'e göre gıda maddeleri ithalatında alt grupların payları (%)

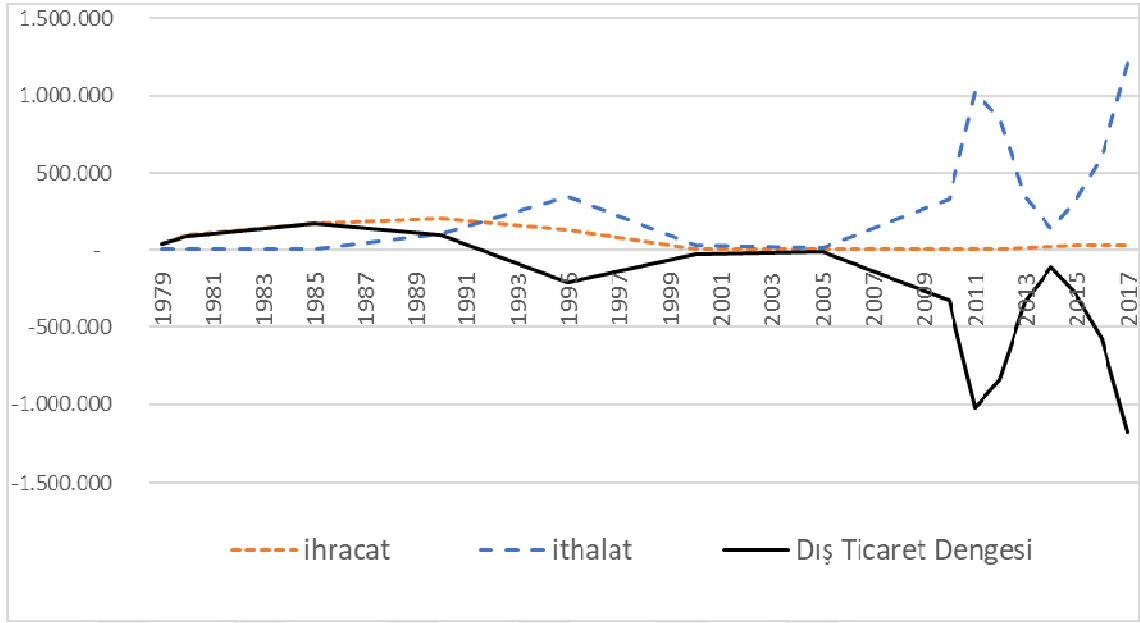
Gıda maddeleri ithalatında ise 1979 yılında bitkisel sıvı yağlar ve fraksiyonları %79'luk pay ile başı çekmektedir. Onu %9'luk ithalat payı ile hububat ve hububat ürünleri alt grubu takip etmektedir. Canlı hayvanlar %3 ve kahve, çay, kakao, baharat

ve ürünleri %3'lük payları ile gıda maddeleri ithalatına katkı yapan diğer alt gruplardır. 1990 yılına gelindiğinde, bitkisel sıvı yağlar ve fraksiyonlarında büyük bir düşüş olmuş ve %14 seviyesine gerilemiştir. 1990 yılında ithalatta liderliği eline geçiren hububat ve hububat ürünleri alt grubu olmuş ve ithalat payı %30'lara yükselmiştir. 1979 yılında %1 seviyesinin altında olan meyve ve sebzeler, tütün ve tütün mamulleri ve şeker, şeker ürünleri ve bal grubunda ise yükselmeler meydana gelmiştir. Tütün ve tütün mamullerinin ithalat payı %18'e, şeker, şeker ürünleri ve balın payı %%16'ya, meyve ve sebzelerin payı ise %3'e yükselmiştir. 1990 yılında canlı hayvanlarında artış olmuş %6 seviyesine yükselmiştir. Kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri grubu %2'lik payı ile ithalata katkı yapan diğer bir alt grup olmuştur. 2000 yılında gıda maddeleri ithalatında liderlik %19'luk pay ile hububat ve hububat ürünlerindedir. 2000 yılında bir başka dikkat çeken artış ise yağlı tohumlar, yağ veren meyveler grubunda yaşanmış ve 1990'da %2 paya sahip iken 2000 yılında %11'e yükselmiştir. Canlı hayvanların payı düşerek %1,5 seviyesine gerilerken, meyve ve sebzelerde artış olmuş ve %9 seviyesine yükselmiştir. Önemli bir diğer düşüş ise şekerde meydana gelmiştir. Şeker, şeker ürünleri ve bal grubunun ithalat payı %1'in altına inmiştir. Çeşitli yenilebilir ürünlerin payı %5, kahve, çay, kakao, baharat ve ürünlerinin payı da %6 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında %20'lik payı ile yağlı tohumlar, yağ veren meyveler ithalatta başı çekmiştir. Onu %16'lık oranı ile hububat ve hububat ürünleri takip etmiştir. Tütün ve tütün mamullerinde önemli düşüş olmuş ve %5 seviyesine gerilemiştir. Bitkisel sıvı yağlar ve fraksiyonlarının oranı %10,7, meyve ve sebzelerin payı %10,2 olarak gerçekleşmiştir. Canlı hayvanlar ithalatı artarak %5 seviyesine yükselirken; şeker, şeker ürünleri bal grubunun ithalat payı ise %1'in altında seyretmeye devam etmiştir. Çeşitli yenilebilir ürünler %5 ve kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri grubu %7 oranlık payları ile ithalata katkı yapmışlardır. Son olarak 2017 yılına gelindiğinde bir önceki döneme göre canlı hayvanların ithalatında artış olmuş ve %10 seviyesine yükselmiştir. Hububat ve hububat ürünleri de %15,3'lük pay ile başı çekmekte ve onu %14'lük payı ile yağlı tohumlar, yağ veren meyveler takip etmektedir. Meyve ve sebzelerin payı ise %10,6 olarak gerçekleşmiştir. Tütün ve tütün mamulleri %4,3'gerilerken; şeker, şeker ürünleri ve bal grubunun payı ise yükselerek %1,7 seviyesine yükselmiştir. Çeşitli yenilebilir ürünlerin payı %5,8 olarak ve kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri grubunun payı ise %7,9 olarak tespit edilmiştir (Şekil 3.19).

Gıda maddeleri dış ticaretinde ithalat rakamları incelendiğine, 2000’li yıllarda don yağı, ham küçükbaş derisi, pirinç, buğday kepeği, melas, bitkisel sıvıyağ ve yağlı tohum küspelerinin başı çektiği görülmektedir. Gıda sanayi ithalatında ve özellikle hammadde niteliği taşıyan ürünler olan ham deri, don yağı, melas ve yağlı tohum küspelerinde meydana gelen artış toplam gıda maddeler ithalatı içinde önemli bir paya sahip olmaktadır. Son 30 yılda hammadde ithalatının en fazla olduğu sanayi dalları bitkisel yağlar ve yağlı tohumlar olarak dikkat çekmektedir (Oral 2006: 371). Tarımsal üretimde kendine yeterlilik tartışmaları hala devam eden Türkiye’de, hayvansal ürünler, bitkisel yağ ve hububat gruplarında kendine yeterlilikten uzaklaşmakta ve giderek tarımda ithalatçı duruma sürüklenmektedir (Oral 2006: 373).

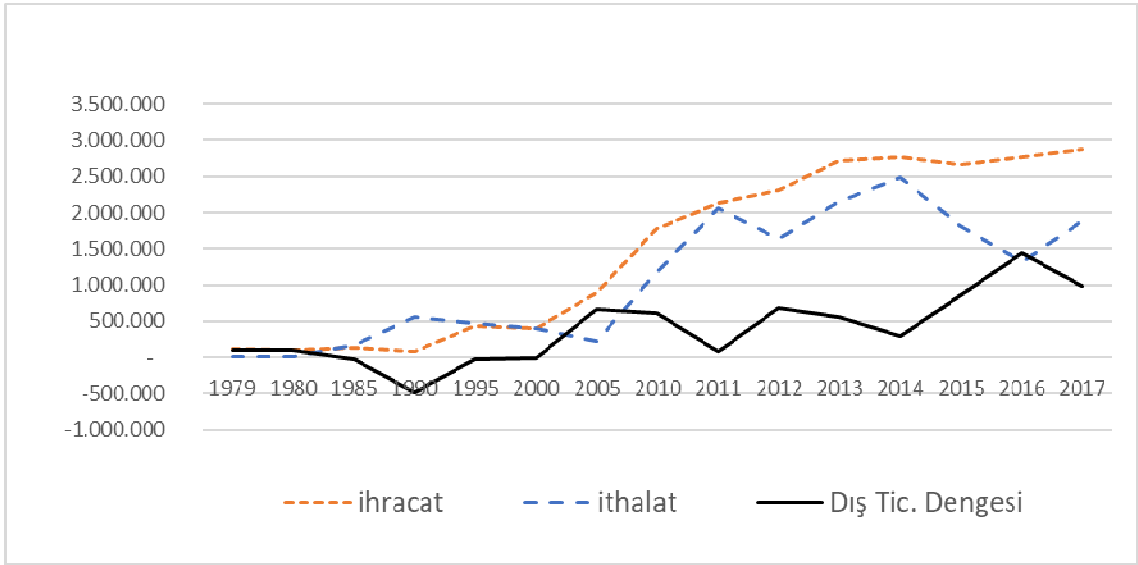

Şekil 3.20: SITC Rev.3'e göre gıda maddeleri dış ticareti

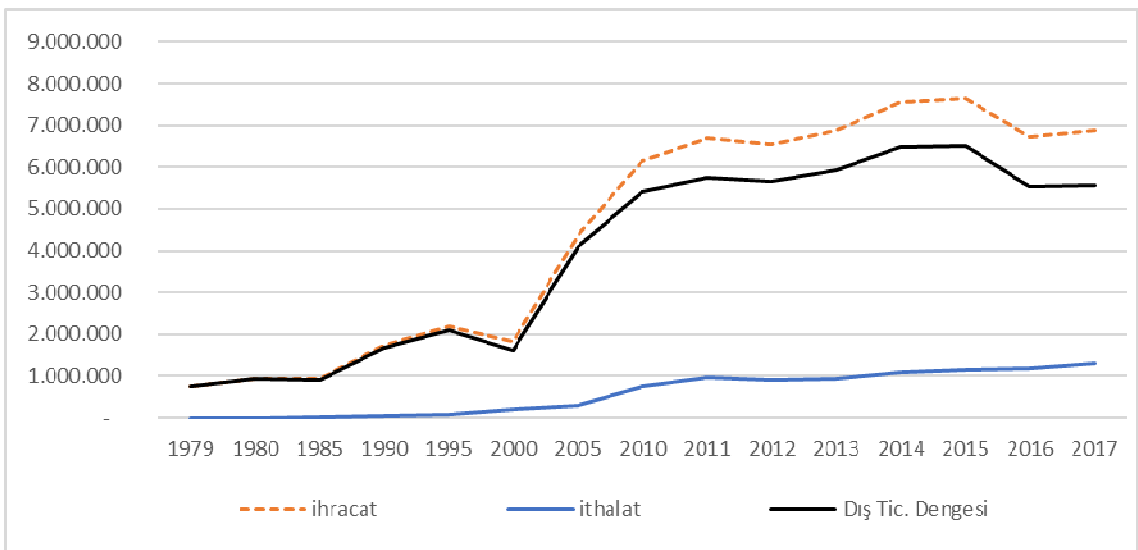
Şekil 3.21: SITC Rev.3'e göre canlı hayvan dış ticareti

Canlı hayvan dış ticaret verileri incelendiğinde, 1979-1995 yılları arasında fazla verilmiş; 1997-2009 yılları arasında da dış ticaret dengede bir seyir izlemiştir. Ancak bu denge yanıltıcıdır. Türkiye'nin canlı hayvan ithalatının büyük bir kısmını Avrupa Birliği ülkeleri ile yapmaktadır. Türkiye 2000'li yıllarda canlı hayvan ithalatını bir lisansa bağlamış ve bu lisansın verilememesi ithalatın düşmesine ve suni bir dengenin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Aydın 2009: 25). 6 Ekim 2004'te yayınlanan Avrupa Birliği Komisyon Raporu'nda da bu duruma vurgu yapılmıştır. Raporu göre; Türkiye'nin kamu ve hayvan sağlığını gerekçe göstererek uygulamaya koyduğu lisans sistemi, açık pazarı korumaya yönelik olarak hayata geçirilmiştir. Uluslararası anlaşmalara uygun olmayan bu uygulamadan vazgeçilmesi gerektiği belirtilmiştir (AB Komisyonu Raporu 6 Ekim 2004). Aydın (2009: 26)'a göre, lisanslı ithalat uygulamasına son verildikten sonra canlı hayvan ithalatı artış gösterecektir. Şekil 3.21'e bakıldığında ise bu iddianın doğru olduğunu tespit edilmektedir. 2009 yılından sonra canlı hayvan ithalatında büyük bir artış meydana gelmiş ve 2 yıl içinde 2011'de 1.028.121 Bin dolarlık ithalat değeriyle zirve yapmıştır. Aradan geçen üç yılda azalma gösteren canlı hayvan ithalatı 2014 yılında 139.891 Bin dolar seviyesine düşse de aradan geçen üç yılda tekrar artış eğilimine girmiş ve 2017'de 1.212.231 Bin dolar seviyesinde gerçekleşmiştir (Şekil 3.21).

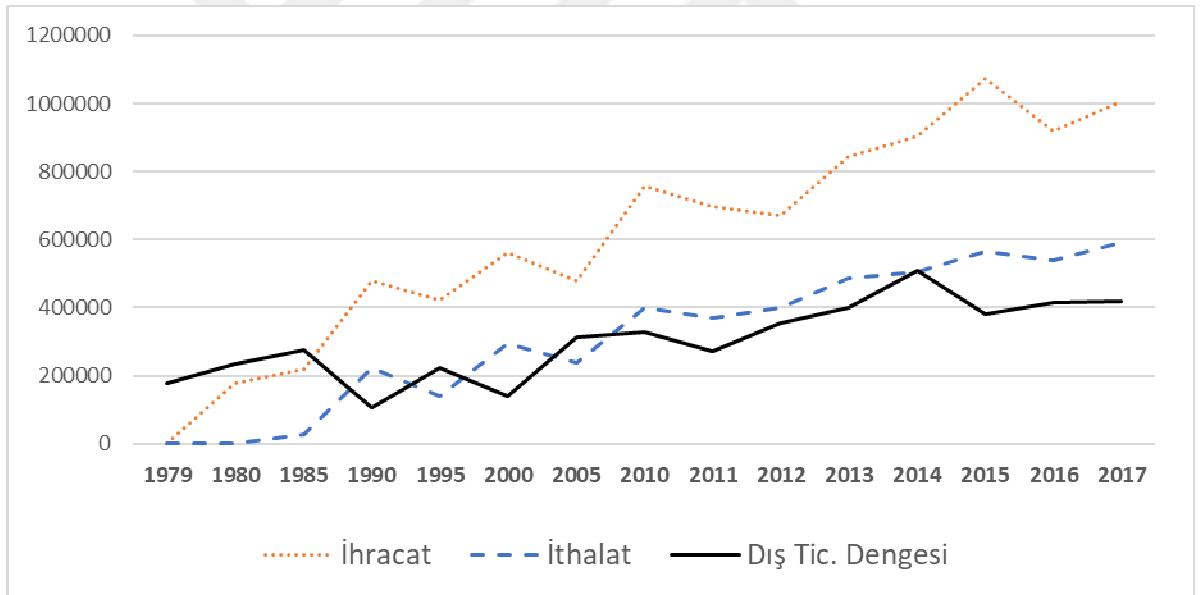
Şekil 3.22: SITC Rev.3'e göre hububat ve hububat ürünleri dış ticareti

Hububat ithalatının artışına neden olan etkenlere bakıldığında ilk olarak dikkati ekim alanlarında meydana gelen azalmalar çekmektedir. Tarım politikalarının yetersizliği ve bilinçsiz üretim nedeniyle, toprak ya verimlilikten uzaklaşmakta ya da tamamen üretimden terk edilmektedir. Ayrıca nüfus artışı ve iklim koşullarındaki bozulmalarda hububat ihtiyacını arttırmıştır. Ekim alanlarının amaç dışı kullanımının önüne geçilmesi ve üretimi artırıcı politikaların uygulamaya konulması önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil 3.22) (Aydın 2009: 26-27).

Şekil 3.23: SITC Rev.3'e göre meyve ve sebze dış ticareti

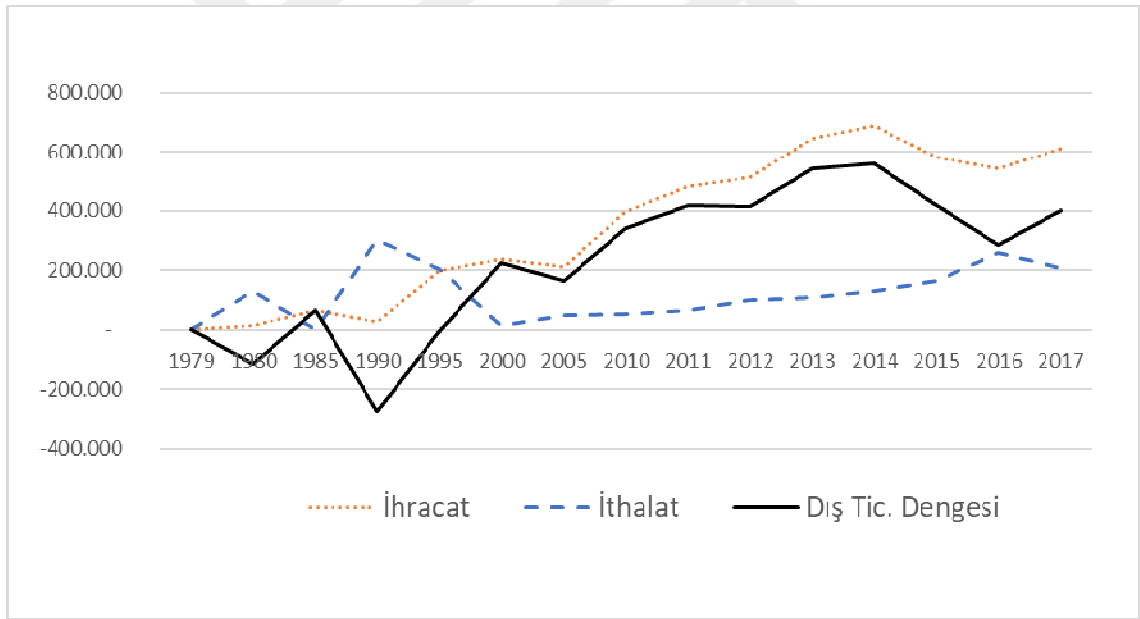
Gıda maddeleri dış ticaretinde önemli bir alt grup olan meyve ve sebze alt grubu gıda maddeleri açığı kapatıcı etkide bulunmaktadır. Yerli üretimdeki artışın dış ticaret ile doğrudan bağlantılı oluşu, devlet desteğinin olmadığı ürünlerde olması dikkat çeken bir noktadır. Bu durumun başlıca nedeni olarak iç ticaret hadlerinin çiftçi lehine dönmesi ve tarladaki mahsulün gelir getirmemesi gösterilebilir. Tarladaki üründen vazgeçen üretici pazarlaması daha kolay olan meyve ve sebzelerin üretimine yönelmiştir. Tarım politikalarındaki aksaklıklardan doğan bu durumun devam etmesi, uygun ekolojik şartların olmadığı yerlerde meyvecilik üretiminin yaygınlaşmasına ve toprağın daha verimsiz kullanılmasına neden olmaktadır. Alternatif gelir arayışlarının sonucu olarak yönelinen bu çıkış yolu uzun vadede hem dış ticarete hem de tarımsal üretimde aksaklıkların ortaya çıkmasına neden olabilecek potansiyeldedir (Şekil 3.23) (Aydın 2009: 27).

Şekil 3.24: SITC Rev.3'e göre tütün ve tütün mamulleri dış ticareti

Türkiye'de üretilen tütünün neredeyse tamamı Şark tipi tütünden oluşmaktadır. Yarısına yakını ithal edilen Şark tipi tütüne ek olarak, 1993'ten itibaren yabancı sermaye sigara üretim izni verilmesi ile Virginia ve Burley tipi tütünlerde üretime katılmıştır. Yerli üretimi yetersiz olan Amerikan tipi tütünler ithal edilmiştir. 1984'te sigara ithaline izin verilmiş ve bu serbesti bir başka serbestiyi de beraberinde getirerek 1988'de tütün ithali de serbestleşmiştir. Serbesti ile beraber yerli tütün fiyatları ile

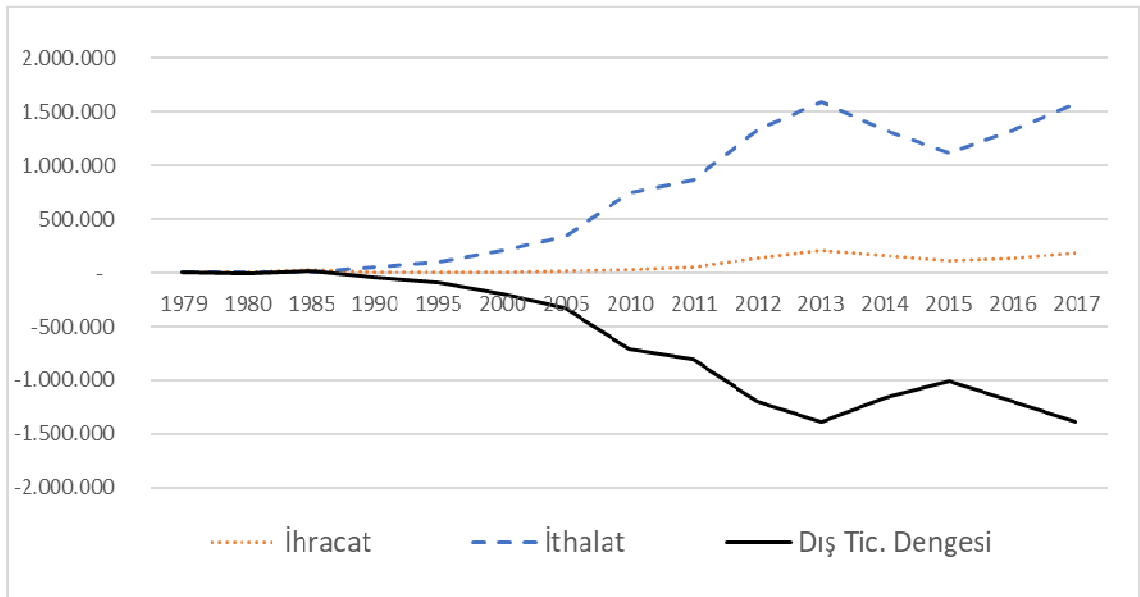
Amerikan tipi tütünlerin arasındaki fiyat farkı tütün üretimini de olumsuz etkilemiştir. 2001 Tütün Yasası'ndan sonra sektörde özel sermaye ağırlığını arttırmaya başlamış ve devletin payı ve gücü giderek azalmıştır. Tekel hariç 50 şirket tütün ticareti belgesine sahip olmuş ve birçok şirkette sözleşme yapma, tesis kurma, ihracat yapma ve ithalat yapma yetkisine kavuşmuştur. Bu gelişmeler ışığında tütün üretiminden devletin tasfiye oluşu ve özel sektörün hâkim oluşu ile birlikte yerli olan Şark tipi tütün üretiminden vazgeçilmiş ve Amerikan tipi tütün üretimi yaygınlık kazanmıştır. Yüksek ilaç ve gübre kullanımı gerektiren Amerikan tipi tütün için ihtiyaç duyulan bu girdi maddeleri ve tohum, Türkiye'de bulunan tütün firmalarının bulunduğu ülkelerden alınmaktadır. Bu da göstermektedir ki, amaç sadece tütün üretmek ve sigara satmak değildir. Amerikan tipi tütün üretim aşamaları, ara girdi malzemelerinin temini ve dış ticareti önemli bir araştırma konusu olarak kendini göstermektedir (Aydın 2009: 28-29).

Şekil 3.25: SITC Rev.3'e göre şeker, şeker ürünleri ve bal dış ticareti

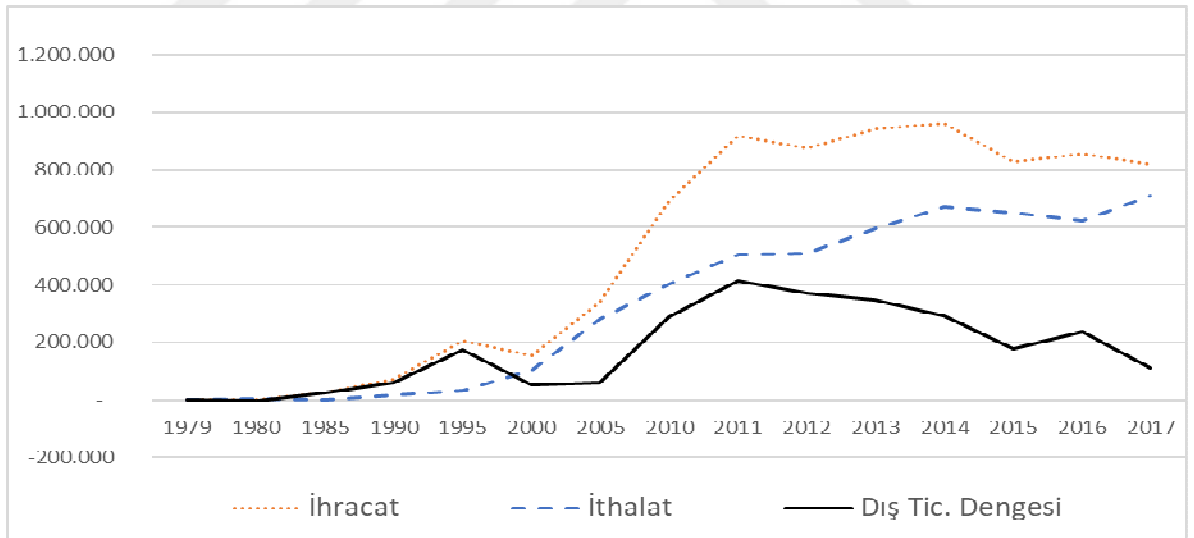
Ülkemizde tarıma dayalı sanayileşmenin ilk adımı olarak kabul edilen şeker pancarı ve şeker üretimi, ileri ve geri bağlantıları ile önemini korumaya devam etmektedir. Yıllar itibariyle bu öneme atfen şeker pancarının ekim alanı 1999 yılına kadar bin hektardan 500 bin hektara, şeker üretimi ise 5 bin tondan 22,5 milyon tona çıkmıştır. 2001 Şeker Kanunu ile birlikte şeker pancarına kota getirilmiş, ekim alanı daraltılmış ve şeker üretimi ise 14,4 milyon tona düşmüştür. Şeker pancarı ekiminde

meydana gelen bu azalma sadece şeker pancarı üreticisini değil, hayvancılık sektörünü de etkilemiştir. Önemli bir hayvansal yem olan şeker pancarı küspesi düşmüş ve hayvan üreticileri suni yemlere muhtaç hale gelmiştir. Maliyetleri artan hayvan üreticileri ise getirisinin düşük olmasından ve maliyet dolayısıyla üretimden kopmuşlardır (Aydın 2009: 29). Diğer bir önemli nokta ise şeker pancarında üretilen şekerin miktarı azaltılırken, mısırdan elde edilen nişasta bazlı şekerin Şeker Kanunu ile yasal dayanağa kavuşturulması olmuştur. Ayrıca yasada nişasta bazlı şeker üretim kotasının arttırılması Bakanlar Kurulu'na bırakılmış ve ilginçtir ki kota her yıl %50 oranında arttırılmıştır. Şeker sektöründe son yaşanan gelişme ise uluslararası ekonomide biçilen rolün bir göstergesi niteliğindedir. Önemli bir gıda üreticisi olan Amerika merkezli ve Türkiye şeker piyasasında ortaklıkları ile birlikte %60-70 arasında payı olan Cargill şirketinin 2018 Ocak ayında “Şeker Piyasasına” dair yayınladığı raporda, devletin sektörden çekilmesi ve özel sektörün desteklenmesi gerektiği, şeker fabrikalarının özelleştirilmesi gerektiği ve nişasta bazlı şeker kotasının da arttırılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır(Bakanlara Sunulan Cargill Raporu, <https://www.tarmdanhaber.com/haber/tarm-gda-srketler/bakanlara-sunulan-cargill-raporu/> 15 Şubat 2018 tarihinde ulaşılmıştır). Yurtiçi üretim yetersiz olduğu için nişasta bazlı şeker üretiminde ihtiyaç duyulan mısırın ithalat gereği ortaya çıkması kaçınılmaz görünmektedir.

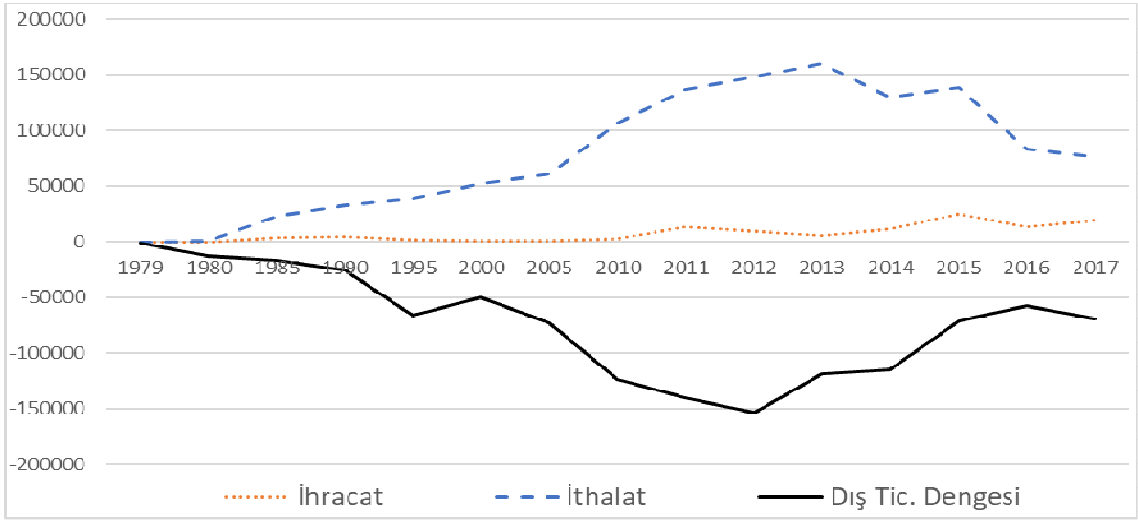

Şekil 3.26: SITC Rev.3'e göre hayvanlar için gıda maddeleri dış ticareti

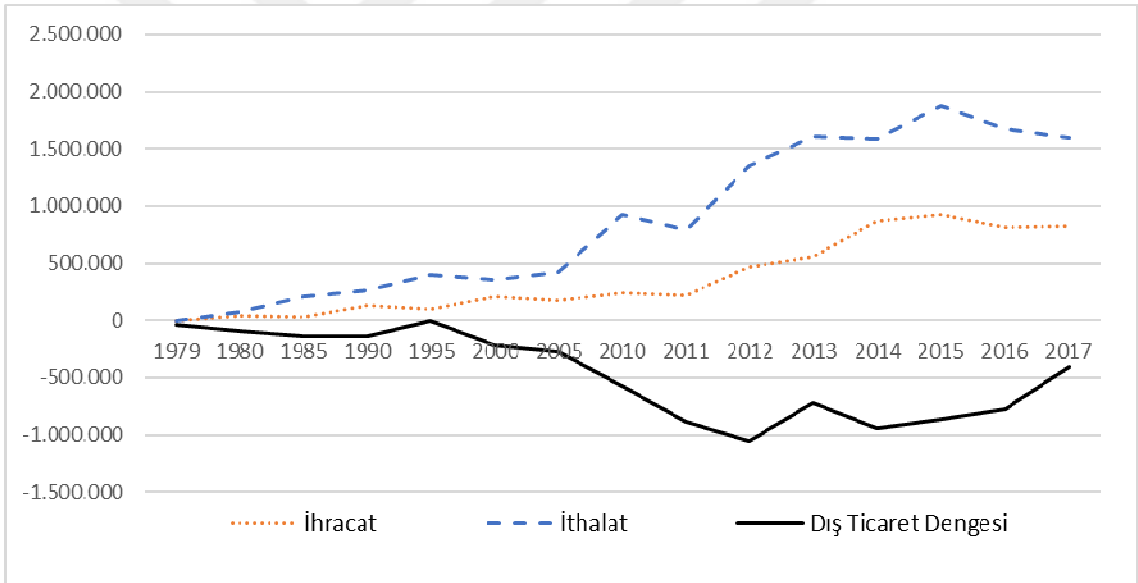
Hayvanlar için gıda maddeleri dış ticaretinin önemli olmasındaki en büyük etken Türkiye’de gelişen kanatlı hayvanlar sektörü olmuştur. Kanatlı hayvan sektöründe meydana gelen gelişme, kaliteli yeme olan talebi, bu talep, kaliteli yağlı tohum ve küspesi, balık unu ile mısırın ithalatının artmasına neden olmuştur. Kanatlı hayvanların yemleri içinde ithal hammaddelerin oranı %75’leri bulmuştur. Kanatlı hayvan yemlerinin içinde bulunan hammaddeler ve ilaçlar incelendiğinde de ithalata bağımlı bir yapıda bulunduğumuz anlaşılmaktadır. Yem katkı maddesi olan vitamin ve minerallerde, yemlerin ana girdi maddesi olan soya ve mısır küspesi ile balık ununda da ithalata bağımlı konumda bulunmaktayız (Aydın 2009: 30-31). Hayvansal gıda üretiminde devre dışı bırakılan devlet kuruluşları nedeniyle özel sermayenin eline geçen sektörde çiftçiler yem fiyatlarının yüksekliğinden şikâyet etmektedir. Yurtiçi hayvansal üretimin arttırılabilmesi için gerekli olan ucuz yem ihtiyacı devlet tarafından karşılanmalıdır. Aksi takdirde canlı hayvan üretiminin düşmesi ithalata daha çok bağımlılık anlamına gelecektir.

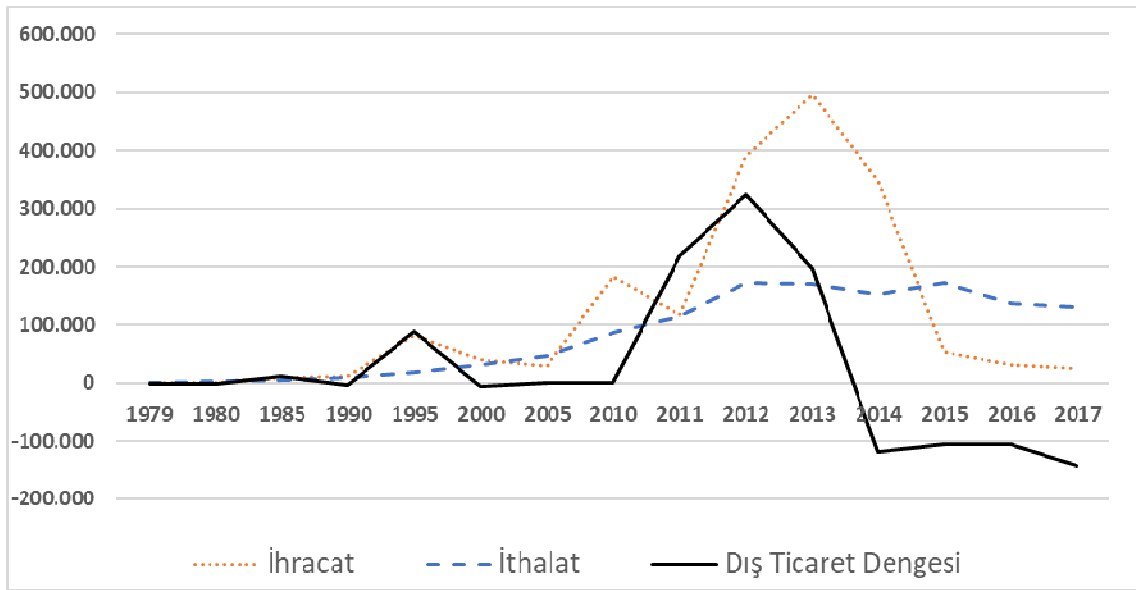
Şekil 3.27: SITC Rev.3’e göre çeşitli yenilebilir ürünler dış ticareti

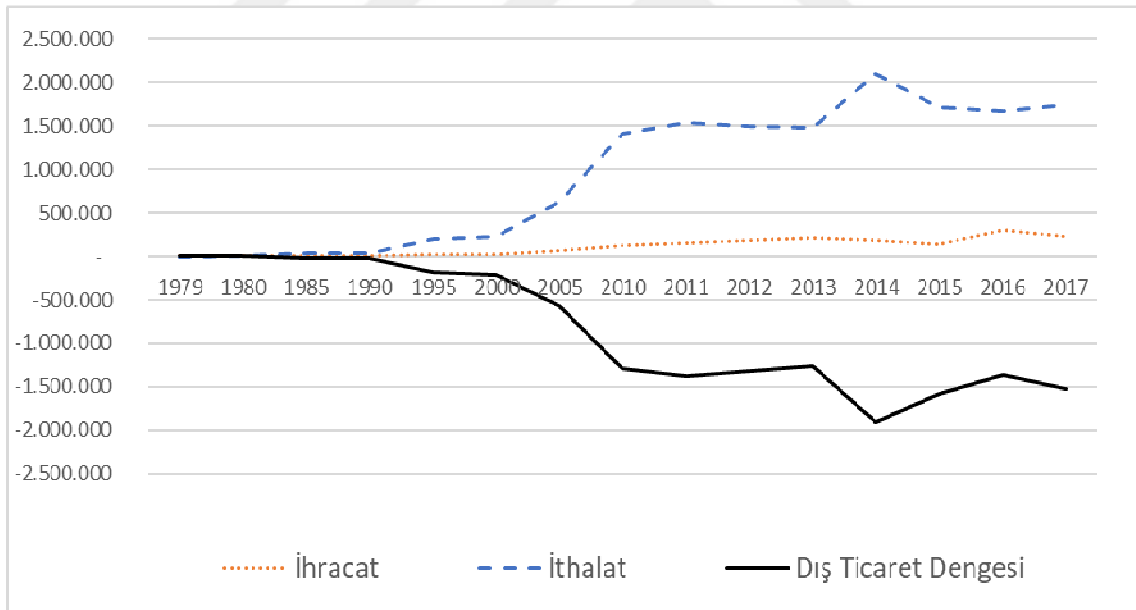
Şekil 3.28: SITC Rev.3'e göre hayvansal sıvı ve katı yağlar dış ticareti

Şekil 3.29: SITC Rev.3'e göre bitkisel sıvı yağlar ve fraksiyonları dış ticareti

Şekil 3.30: SITC Rev.3'e göre işlem görmüş bitkisel ve hayvansal katı/sıvı yağlar, mumlar dış ticareti

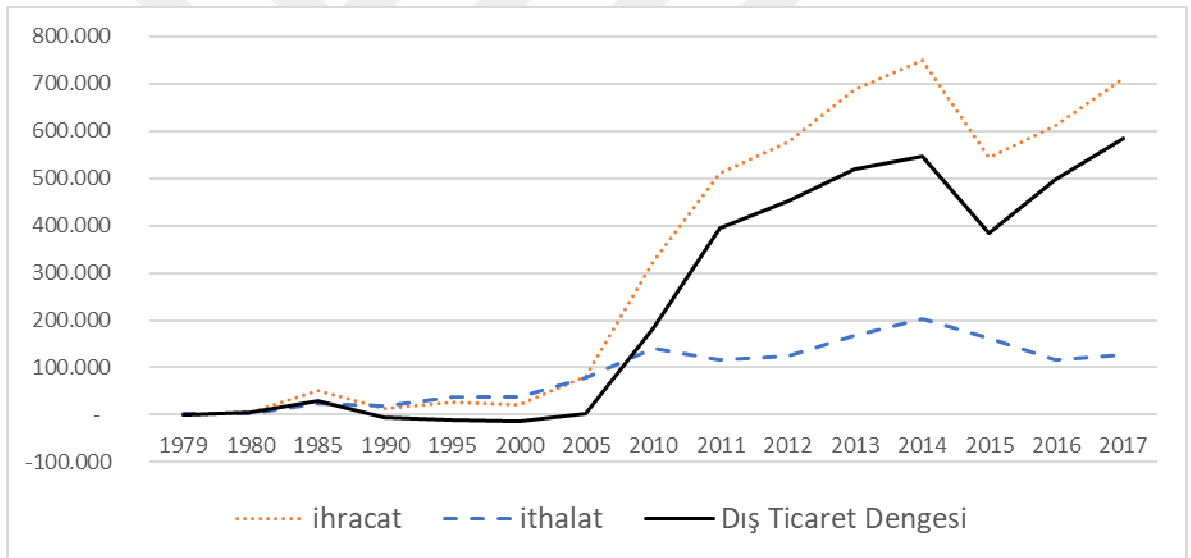

Şekil 3.31: SITC Rev.3'e göre yağlı tohumlar, yağ veren meyveler dış ticareti

Şekil 3.28, 3.29, 3.30 ve 3.31 incelendiğinde hayvansal ve bitkisel yağlar ile yağ üretiminde hammadde olarak kullanılan tohum ve meyveler dış ticaretinde açık verilmekte, işlem görmüş bitkisel ve hayvansal katı/sıvı yağlar, mumlar dış ticaretinde ise 2013 itibariyle açık vermeye başladığı görülmektedir. Bu durum göstermektedir ki Türkiye, yağ üretiminde kullanılan hammaddeyi ithal ederek nihai mal olarak yağı

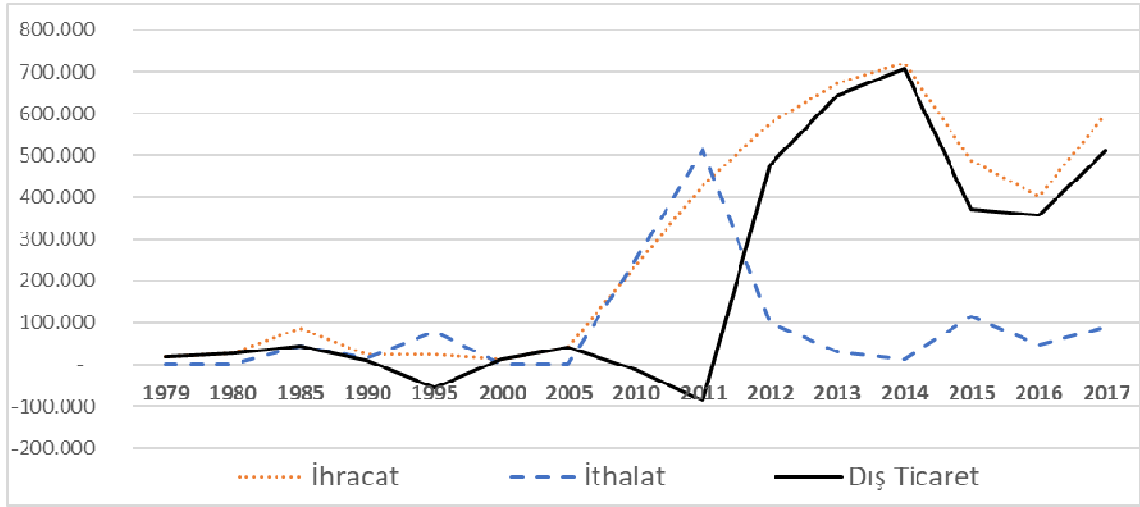
dışarıya satmaktadır. Bitkisel ve hayvansal yağ üretiminde dışa bağımlı bir yapıyı tanımlayan bu durum sadece yağ üretimi ile ilişkili değildir. Grupta yer alan birçok bitkisel ürün yağ sektörünün girdisi olduğu kadar hayvancılık sektörünün de girdisi olması, Türkiye'nin hem yağ hem de hayvancılık sektörünün yem ihtiyacı açısından dışa bağımlı bir yapı sergilediğine işaret etmektedir (Aydın 2009: 33).

Yağlı tohumlu bitkiler tarımı kapsamında dünyada; soya fasulyesi, yer fıstığı, ayçiçeği, kolza, mısır, zeytin, susam, palmye tohumu, yağ keteni, aspir, Hindistan cevizi ve hintyağı bitkileri hammadde kaynağı olarak üretilmektedir. Ülkemizde ise yağlık ayçiçeği ve zeytin ağırlıklı olmak üzere soya fasulyesi, mısır ve pamuktan da yağ üretimi yapılmaktadır (Aydın 2009: 34).

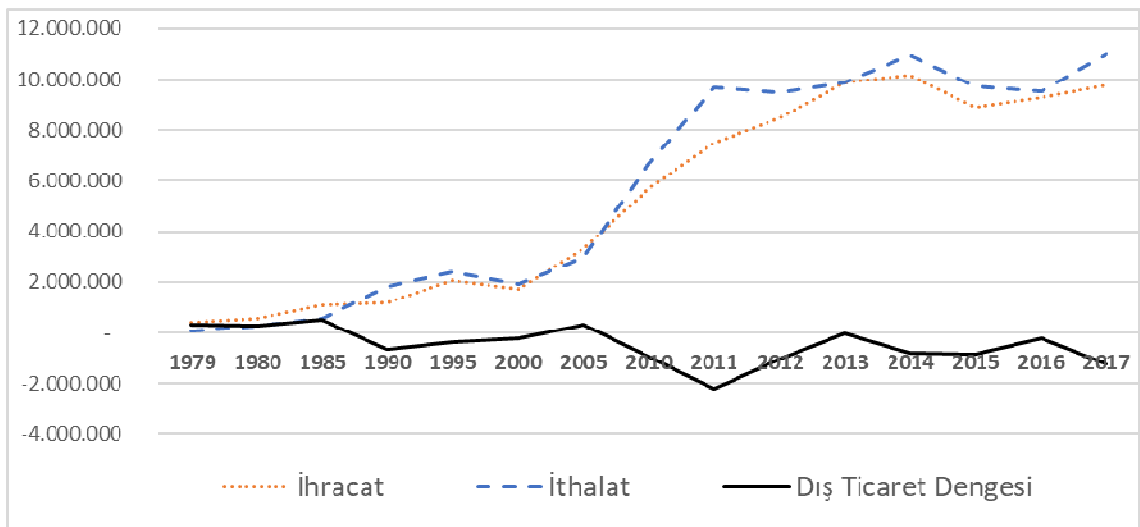
Şekil 3.32: STİC Rev.3'e göre süt, süt ürünleri ve yumurta dış ticareti

Türkiye'de tavuk eti ve yumurta üretimi, kırmızı et ve süt üretimine göre daha hızlı büyümektedir. Bu artış miktar olarak 2001-2017 yılları arasında tavuk etinde %247, yumurtada ise %82 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıllar arasında süt üretimindeki artış ise %118 olarak hesaplanmıştır. Tavuk eti ve yumurtada meydana gelen bu gelişim tavuk yetiştiriciliğinde, üretim işletmelerinin çağdaş standartlarda üretim yapabilmeleri ile ilgilidir. Bununla beraber hayvansal yem (Şekil 3.26) ve diğer girdilerde dışa bağımlılık söz konusudur. Dışa bağımlılığı azaltmaya yönelik girişimler ise azdır.

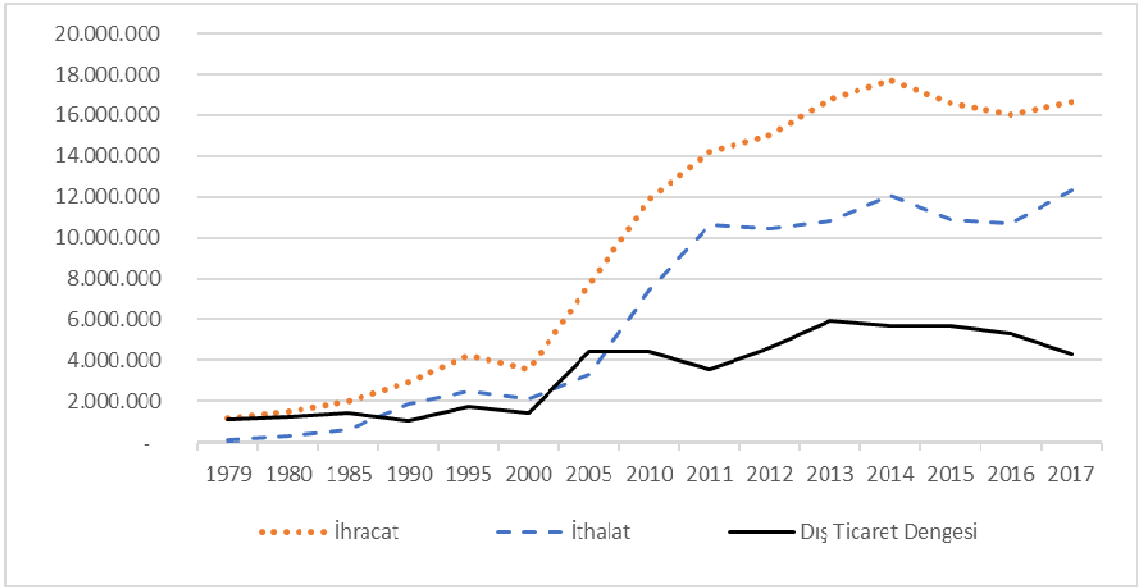

Şekil 3.33: STIC Rev.3'e göre et ve et ürünleri dış ticareti

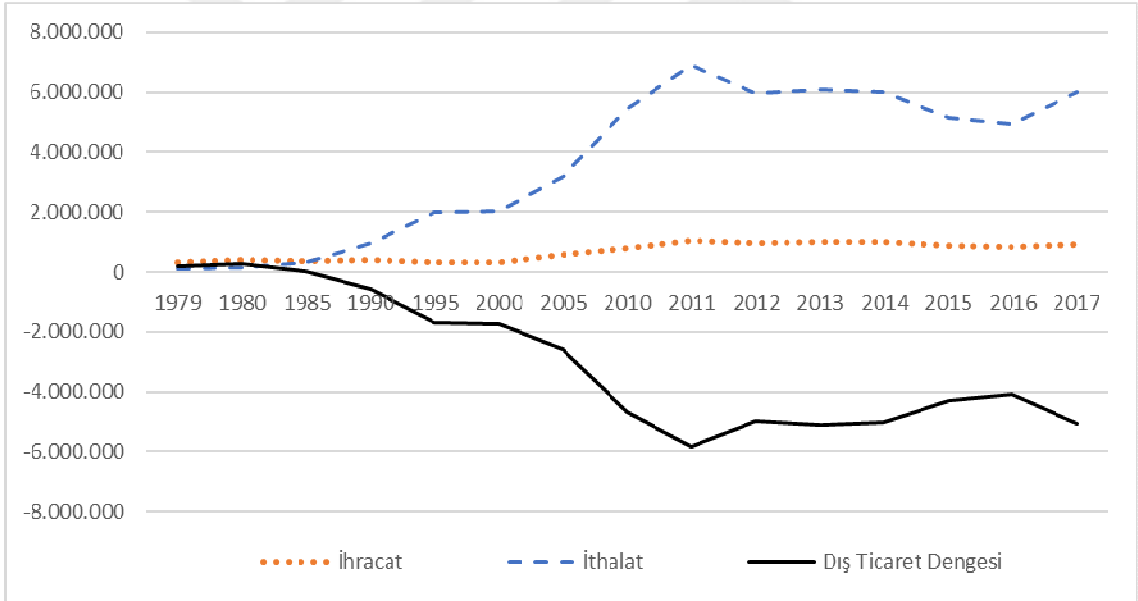
Canlı hayvan (Şekil 3.21) dış ticareti ile et ve et ürünleri dış ticareti birlikte değerlendirildiğinde ortaya şu tablo çıkmaktadır: Türkiye canlı hayvanda ithalatçı, ette ise ihracatçı konumunda bulunmaktadır. Ancak tespitte şunu da belirtmek gerekir ki, canlı hayvan dış ticaretinde ortaya çıkan dış ticaret açığı, et ve et ürünlerinden elde edilen dış ticaret fazlasından neredeyse iki kat kadar daha fazladır. Bu da şunu göstermektedir ki, hayvancılığa yönelik tarım politikaları işlevsiz kalmakta ve canlı hayvan ithalat trendi artarak devam etmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin canlı hayvan dış ticaretinde bağımlılığı azaltıcı tarım politikaları üretmediği takdirde hayvancılık yok olma noktasına gelecek ve Türkiye'nin dışa bağımlılığı pekişmiş olacağı gibi kişi başına kırmızı et tüketimi de oldukça düşük seviyelere gerileyecektir.

Şekil 3.34: Meyve sebze dışarıda tutulduğunda gıda maddeleri dış ticareti

Şekil 3.35: Toplam gıda maddeleri dış ticareti

Şekil 3.36: Toplam tarımsal hammadde dış ticareti

Rakamsal çıktılar değerlendirildiğinde Türkiye'nin tarımsal dış ticaretinde hammaddede açık, gıda maddelerinde ise fazla verdiği gözlemlenmektedir. Ana gruplar çerçevesinde değerlendirildiğinde de bu sonuç doğrulanmaktadır. Ancak ana grup olarak değerlendirildiğinde bir istisna söz konusu olmaktadır. Gıda maddeleri dış ticaretinde gözlenen fazla meyve ve sebze dış ticaretinden kaynaklanmaktadır.

Şekil 3.34 ve 3.35 incelendiğinde gıda maddelerinde meydana gelen fazlanın meyve ve sebze dış ticaretine bağlı olduğu daha net tespit edilebilmektedir. Şekil 3.35 sürekli fazla veren gıda maddeleri dış ticaretinde, meyve ve sebze grubu dışarıda tutulduğunda 1990'lı yıllardan başlayarak 2006 yılına kadar ara ara açıklar meydana çıkmış ve 2007 yılından itibaren ise dış açık sürekli hale gelmiştir.

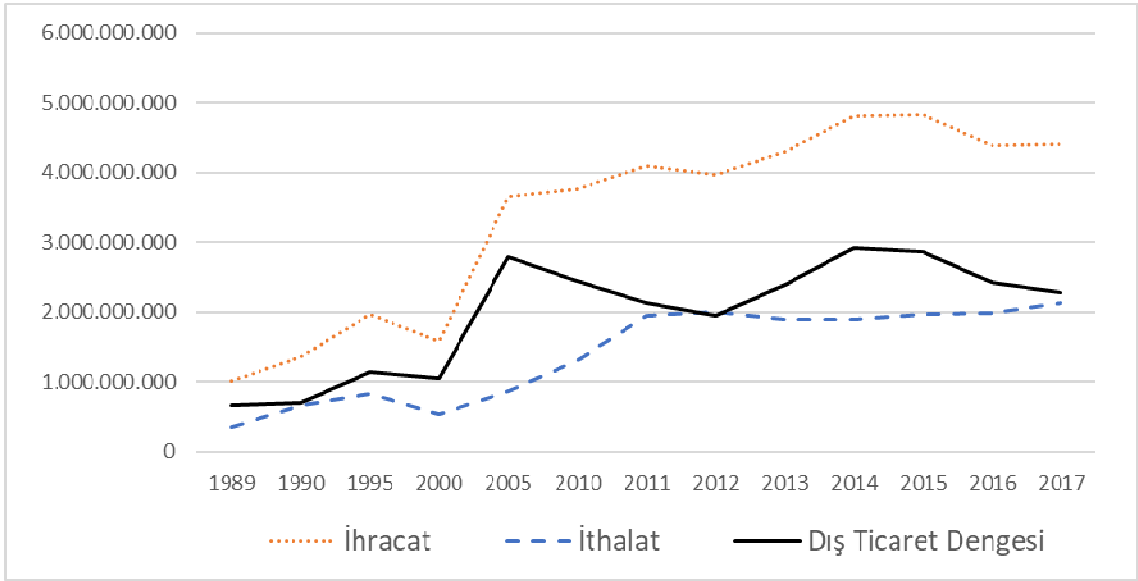
3.1.3. Harmonize Sistem (HS)

Avrupa Birliği ile tarımsal dış ticaret 15 ve 25 üyeli olarak iki alt başlıkta analiz edilecek, AB'nin Türkiye tarımsal dış ticaretindeki payı belirlenmeye çalışılacaktır. Öncelikle 15 üyeli AB verileri değerlendirilecek olup, daha sonra üye sayısı 25'e yükseldiğindeki değişim incelenecektir. Tarımsal dış ticaret analizi gıda maddeleri ve tarımsal hammadde başlıklarında değerlendirilecektir (EK. 3.). Başlıklar TÜİK'in sınıflandırması dikkate alınarak belirlenmiştir.

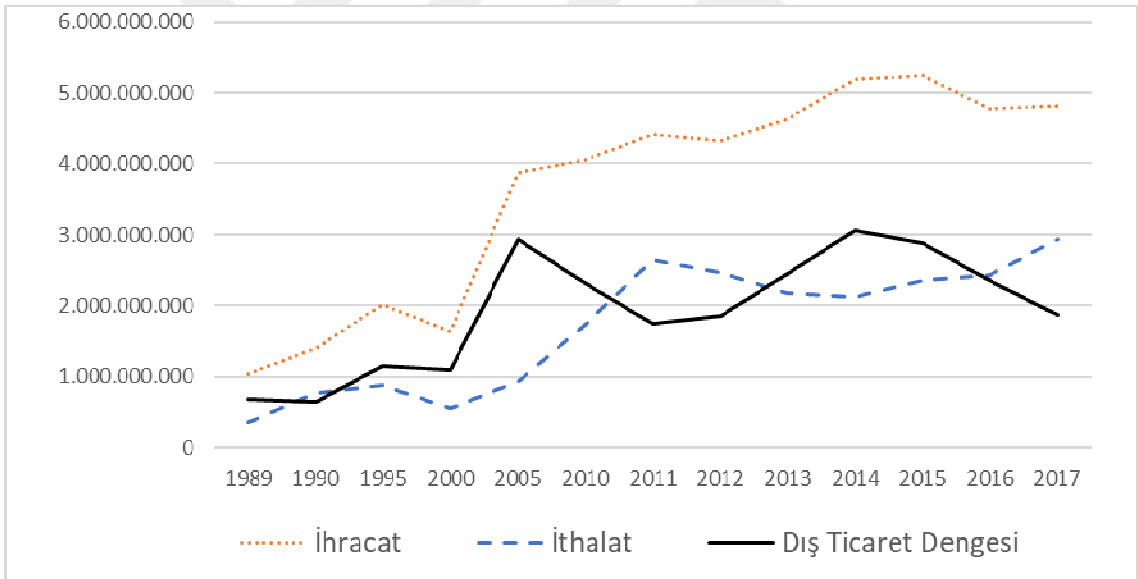
Tablo 3.8: TÜİK fasıllara göre tarımsal dış ticaret sınıflaması

Fasıl No	Gıda Maddeleri
1	Canlı Hayvanlar
2	Etlere ve Yenilen Sakatat
3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar, diğer omurgasızlar
4	Süt ürünleri, kuş ve kümes hay. Yumurtaları, bal vb.
5	Diğer hayvansal menşeli ürünler
6	Canlı ağaçlar ve çiçek müstahzarları
7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular
8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler
9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat
10	Hububat
11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni
12	Yağlı tohum ve meyvalar, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi
13	Laklar, sakızlar, bitkisel özsu, bitkisel müstahzarlar
14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, bitkisel müstahzarlar
15	Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları
16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar vb. hayvan müstahzarları
17	Şeker ve şeker mamulleri
18	Kakao ve kakao müstahzarları
19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri
20	Sebze, meyva, bitki parçaları, sert kabuklu yemiş konserveleri
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke
23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hazır hayvan gıdaları
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler
Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler
42	Deri eşya, saraciye aşyası, seyahat eşyası, bağırsaktan eşya
43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri
44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü
45	Mantar ve mantardan eşya
46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller
47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, hurdalar
48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya
49	Basılı kitap, gazete, resim vb. baskı sanayi mamulu, el yazmaları
50	İpek
51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, bunların iplik ve dokumaları
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat
53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden
54	Sentetik ve suni filamentler, dokumaya elverişli maddeler
55	Sentetik ve suni devamsız lifler

Kaynak: TÜİK 2018.

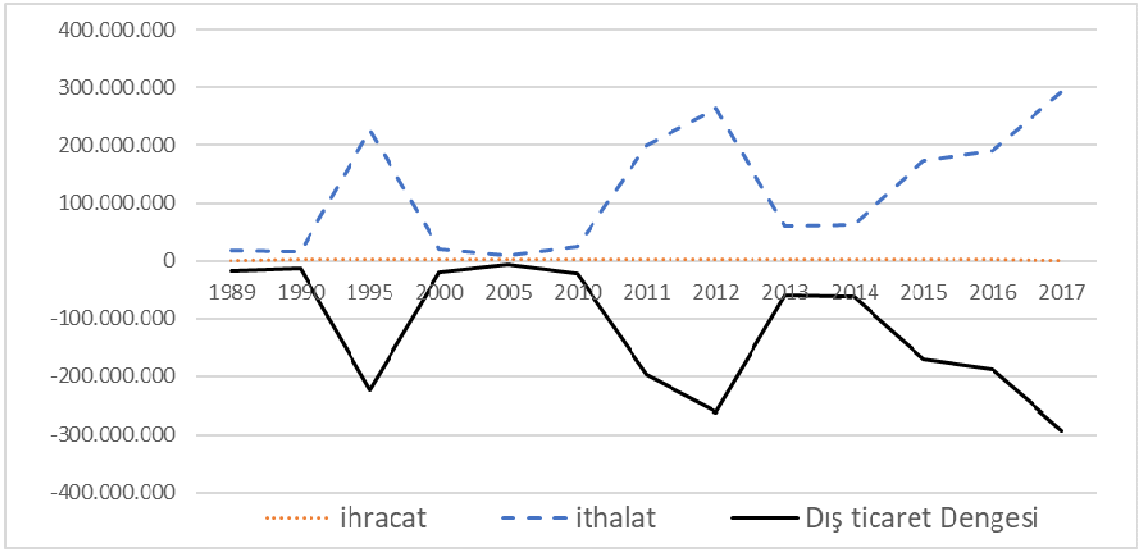

Şekil 3.37: AB-15 ile gıda maddeleri dış ticareti

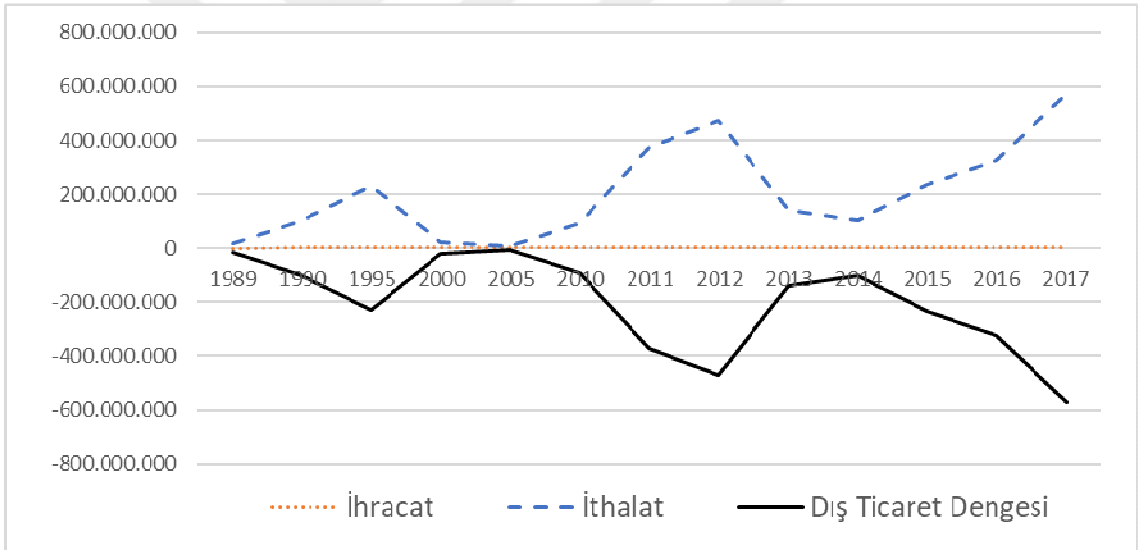

Şekil 3.38: AB-25 ile gıda maddeleri dış ticareti

Fasıllara göre gıda maddeleri dış ticareti hem AB-15 hem de AB-25 ülkeleri ile fazla vermektedir (Şekil 3.37 ve Şekil 3.38). İncelemenin kapsamını genişletilip alt grupları da incelendiğinde fazlanın kaynağı olarak meyve sebze alt grupları göze çarpmaktadır. Yaklaşık 4 milyar dolarlık fazlanın yaklaşık 3 milyar doları meyve ve sebze dış ticaretinden kaynaklanmaktadır. Canlı hayvanlar, hububat ve yağlı tohumlar alt sektörleri ise AB ile olan dış ticaretimizde açık verdiğimiz önemli alt sektörler olarak göze çarpmaktadır.

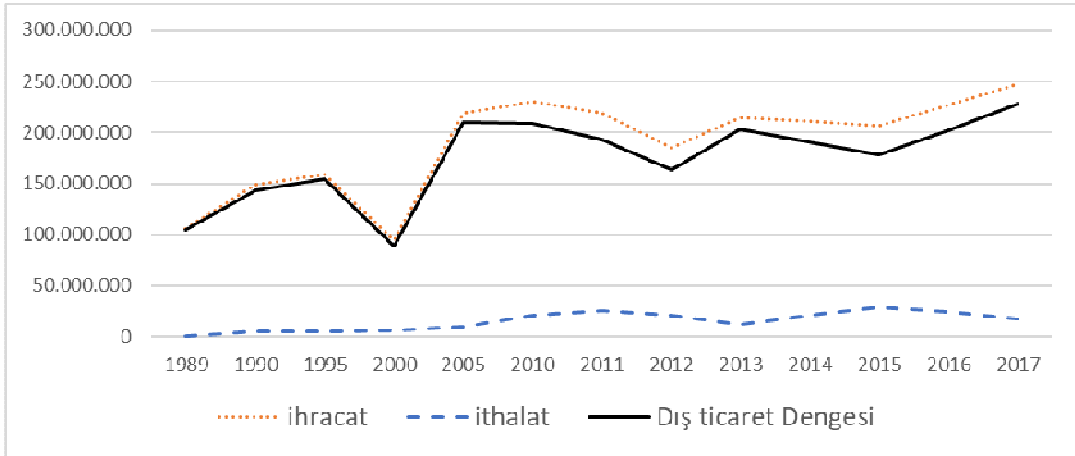

Şekil 3.39: AB-15 ile canlı hayvanlar dış ticareti

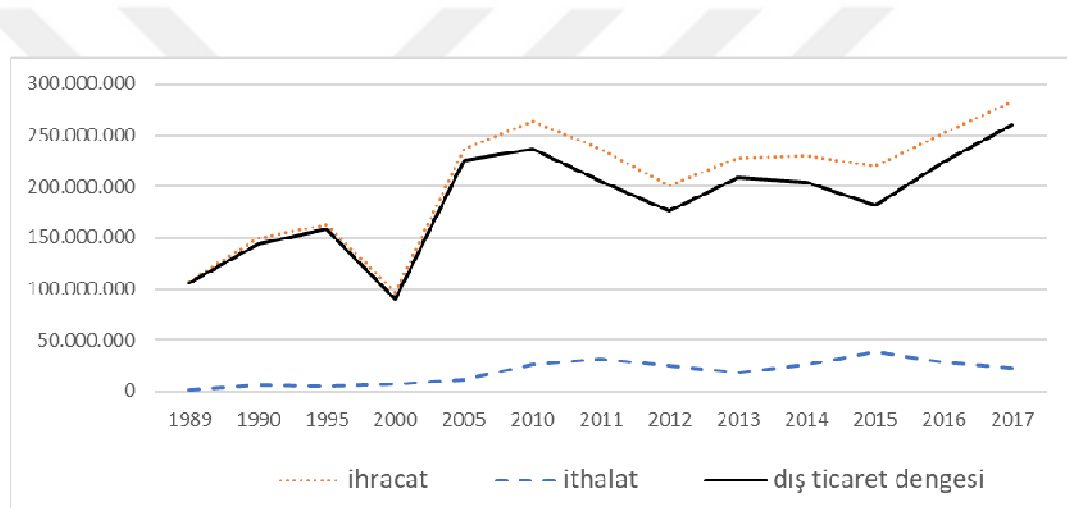

Şekil 3.40: AB-25 ile canlı hayvanlar dış ticareti

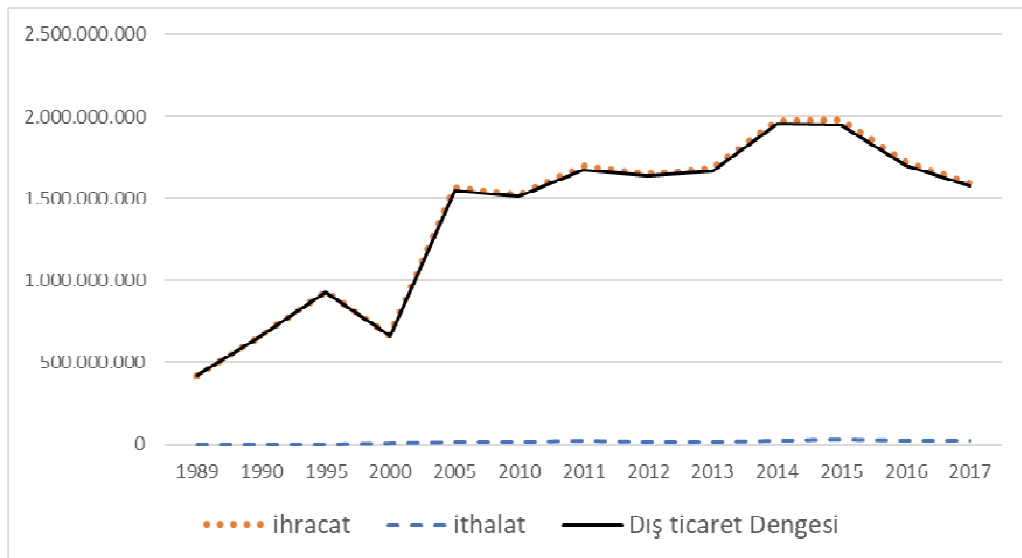
AB ile canlı hayvan dış ticaretinde açık trendi gözlenmektedir. 1997-2009 yılları arasında açıkta azalma trendi var gibi görünse de canlı hayvan ticaretinde ithalat sertifikası verilmemesinden kaynaklanan suni bir denge durumu olduğundan daha önce de bahsedilmişti. 2009 sonrasında ise açığın giderek arttığı gözlemlenmektedir (Şekil 3.39 ve Şekil 3.40).

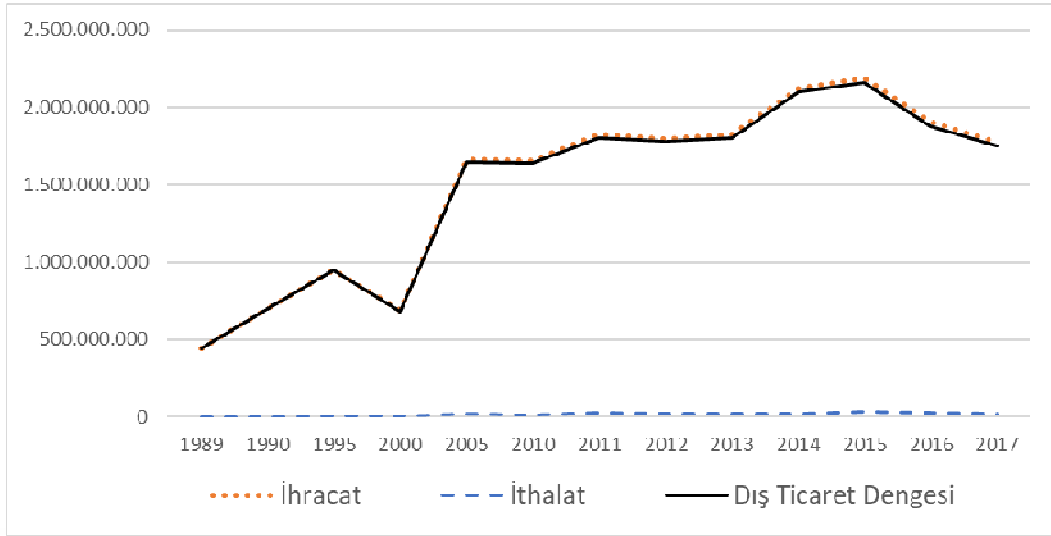
Şekil 3.41: AB-15 ile yenilebilir sebzeler ve bazı kök ve yumrular dış ticareti

Şekil 3.42: AB-25 ile yenilebilir sebzeler ve bazı kök ve yumrular dış ticaret

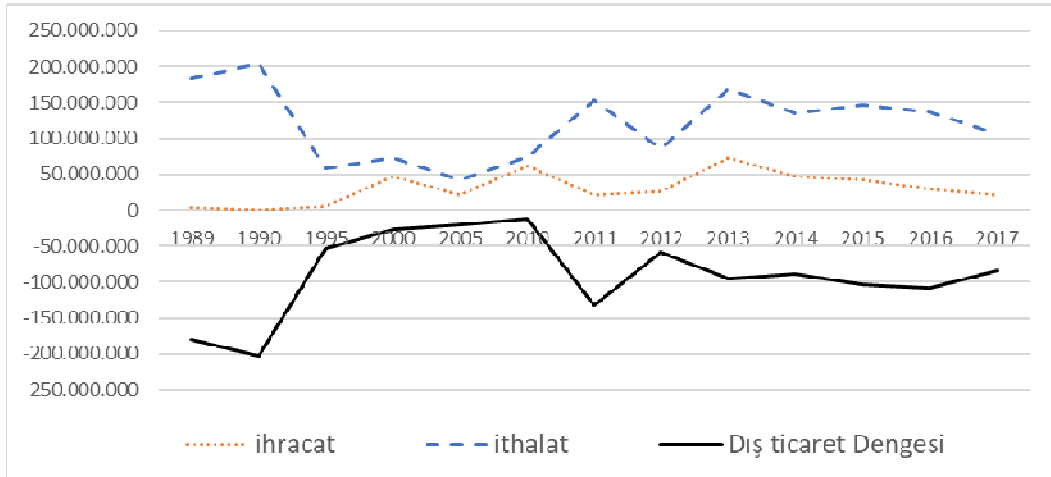

Şekil 3.43: AB-15 ile yenilen meyveler, kabuklu yemişler vb. dış ticareti

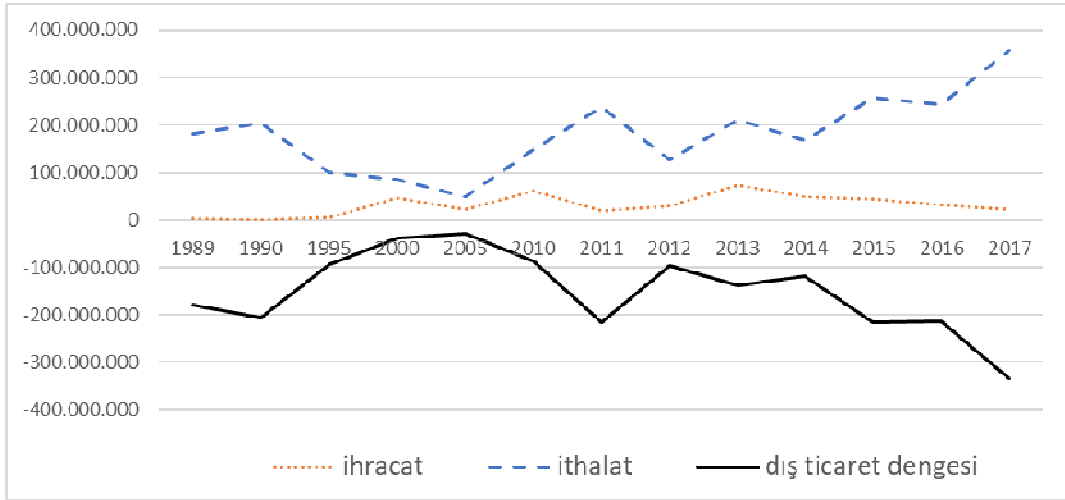

Şekil 3.44: AB-25 ile yenilen meyveler, kabuklu yemişler vb. dış ticareti

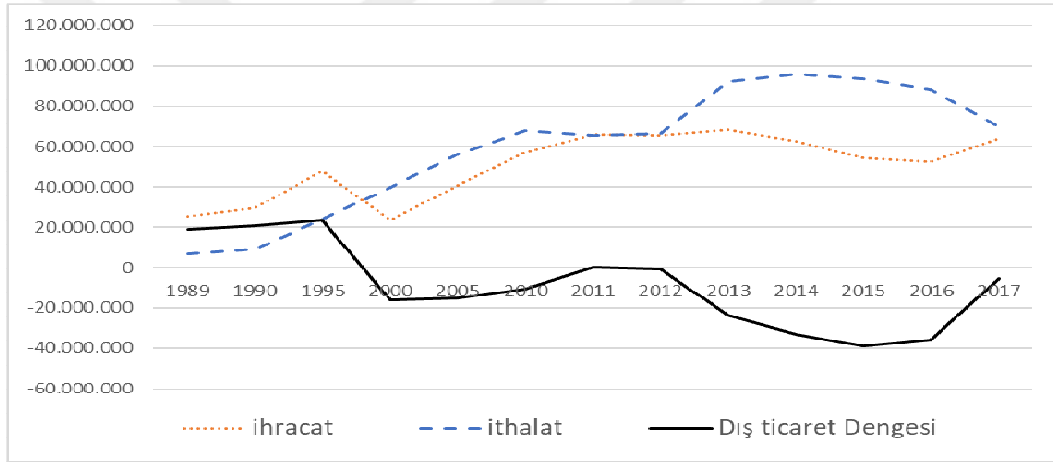
Şekil 3.41, 3.42, 3.43 ve 3.44'te görülmektedir ki sebze, meyve ve bunlardan üretilen yenilebilir ürünler dış ticaretinde sürekli olarak fazla verilmektedir. AB ile yapılan gıda maddeleri dış ticaretinde elde edilen fazla yenilebilir meyve ve sebzelerden kaynaklanmaktadır.

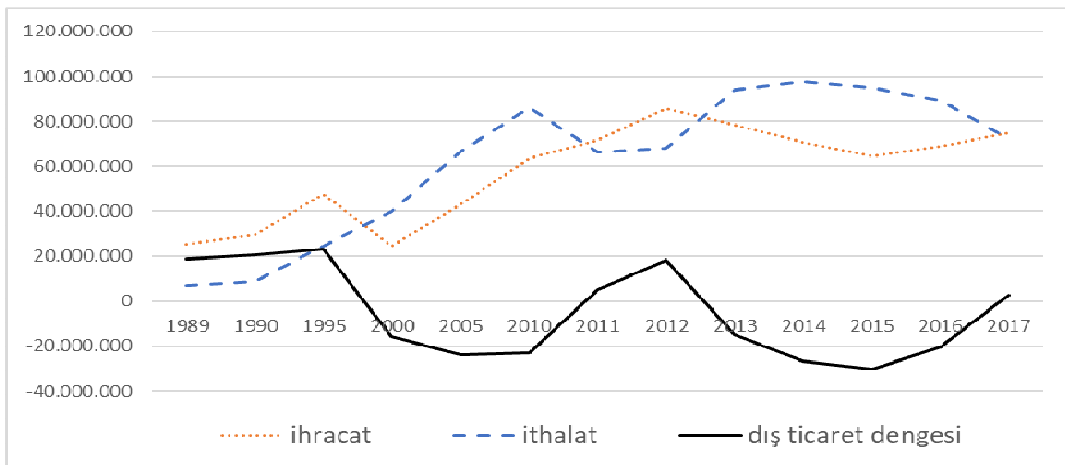
Şekil 3.45: AB-15 ile hububat dış ticareti

Şekil 3.46: AB-25 ile hububat dış ticareti

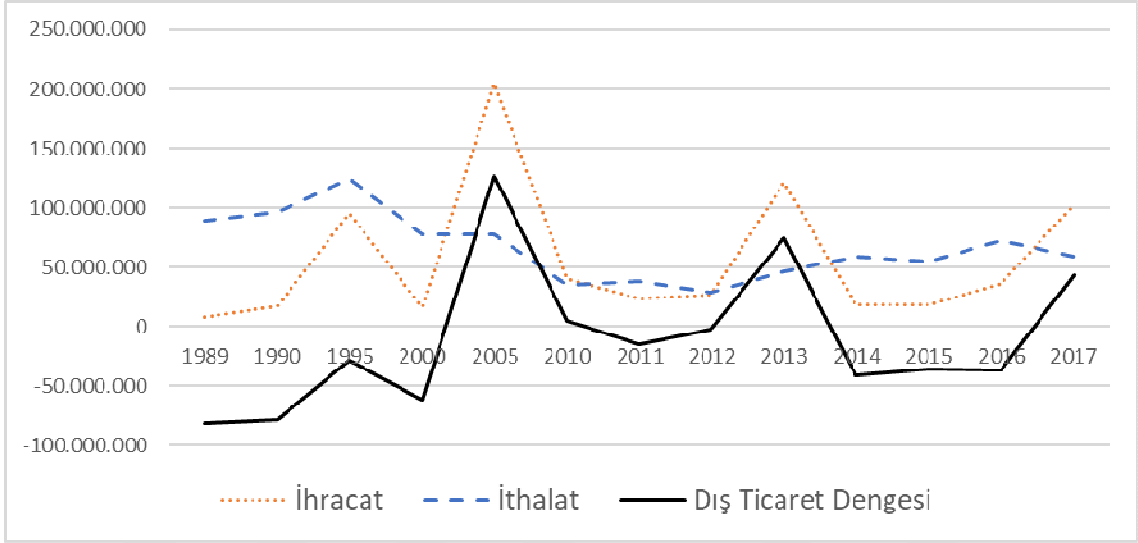

Şekil 3.47: AB-15 ile yağlı tohum ve meyveler, muhtelif tane, tohum ve meyveler, sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem dış ticareti

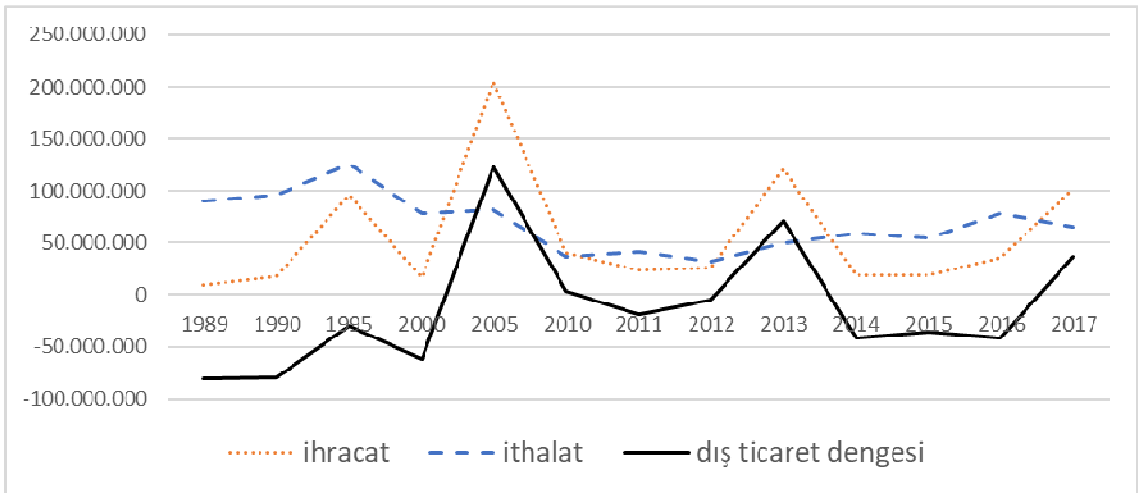

Şekil 3.48: AB-25 ile yağlı tohum ve meyveler, muhtelif tane, tohum ve meyveler, sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem dış ticareti

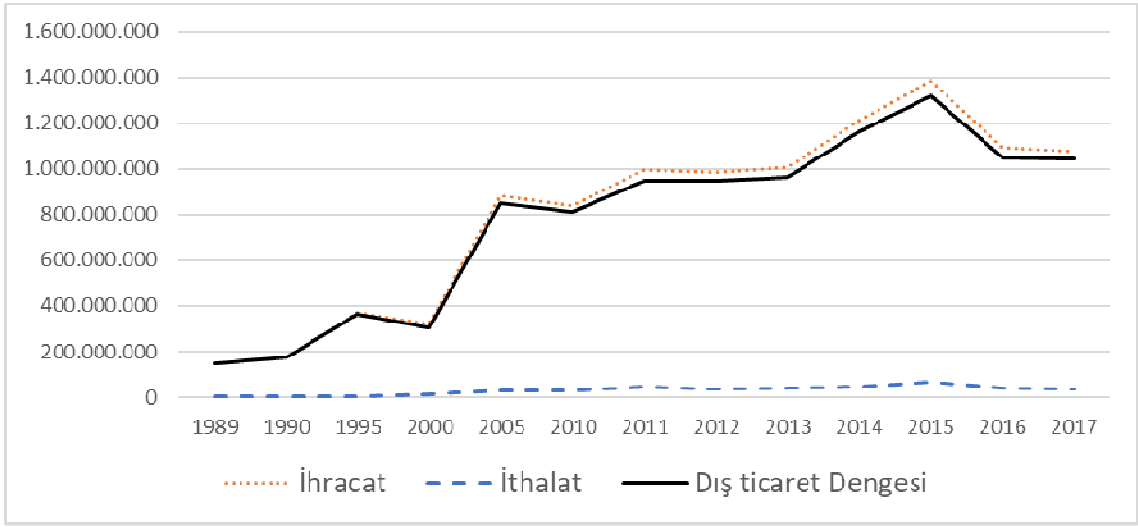
Şekil 3.45 ve 3.46’da da görüldüğü gibi AB ülkeleri ile olan hububat dış ticaretinde açık verilmektedir. Şekil 3.47 ve 3.48’de yer alan Yağlı tohum ve meyveler, muhtelif tane, tohum ve meyveler, sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem dış ticaretinde ise 2002 yılından itibaren dış ticarete açık trendi olduğu göze çarpmaktadır.

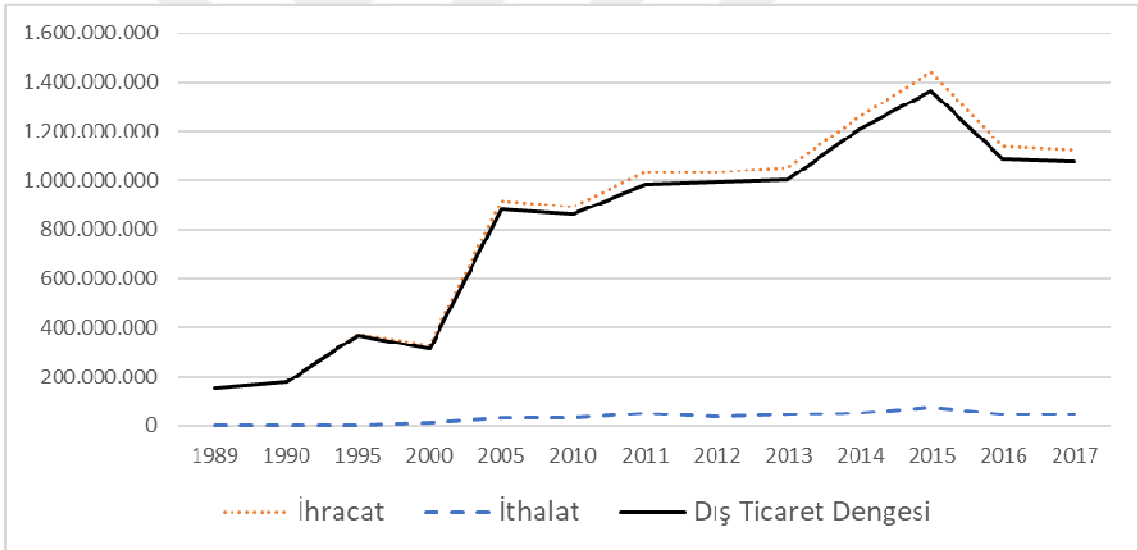
Şekil 3.49: AB-15 ile hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar dış ticareti

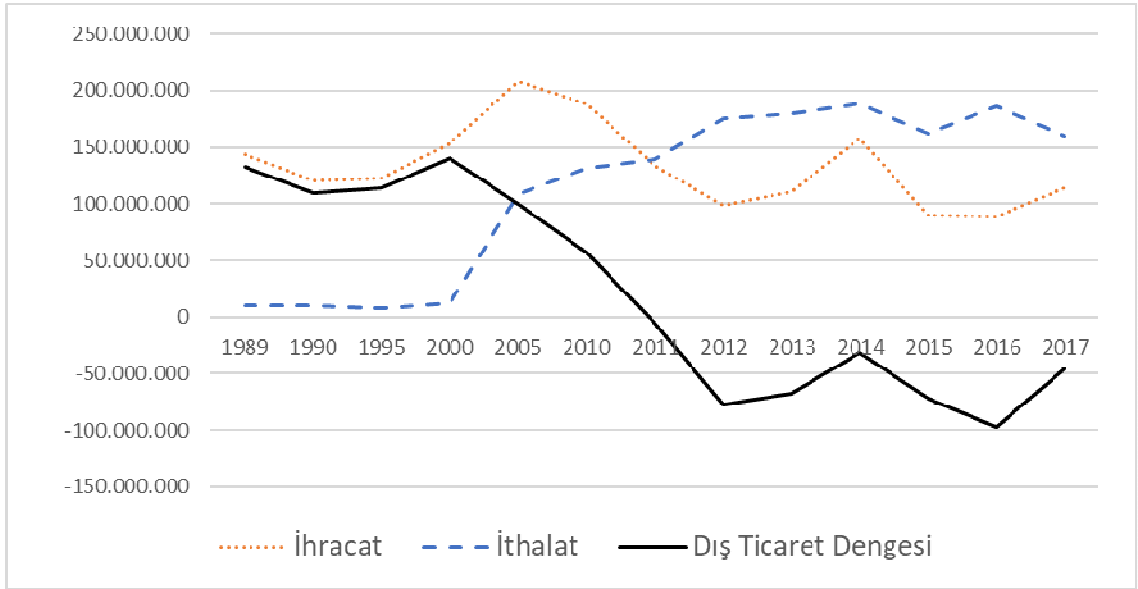
Şekil 3.50: AB-25 ile hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar dış ticareti

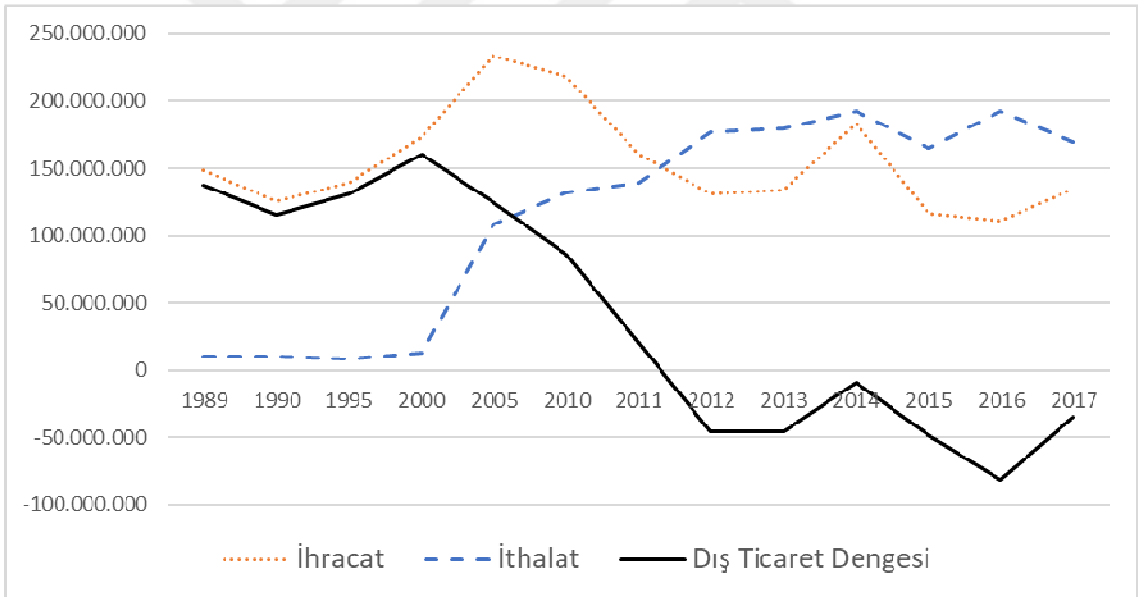
Şekil 3.51: AB-15 ile sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar dış ticareti

Şekil 3.52: AB-25 ile sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar dış ticareti

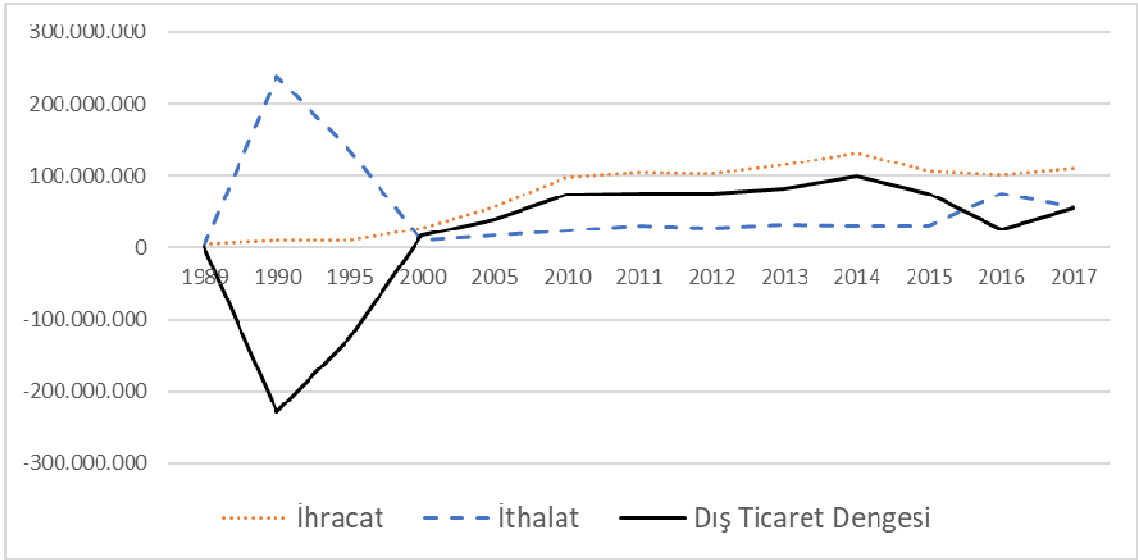

Şekil 3.53: AB-15 ile tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler dış ticareti

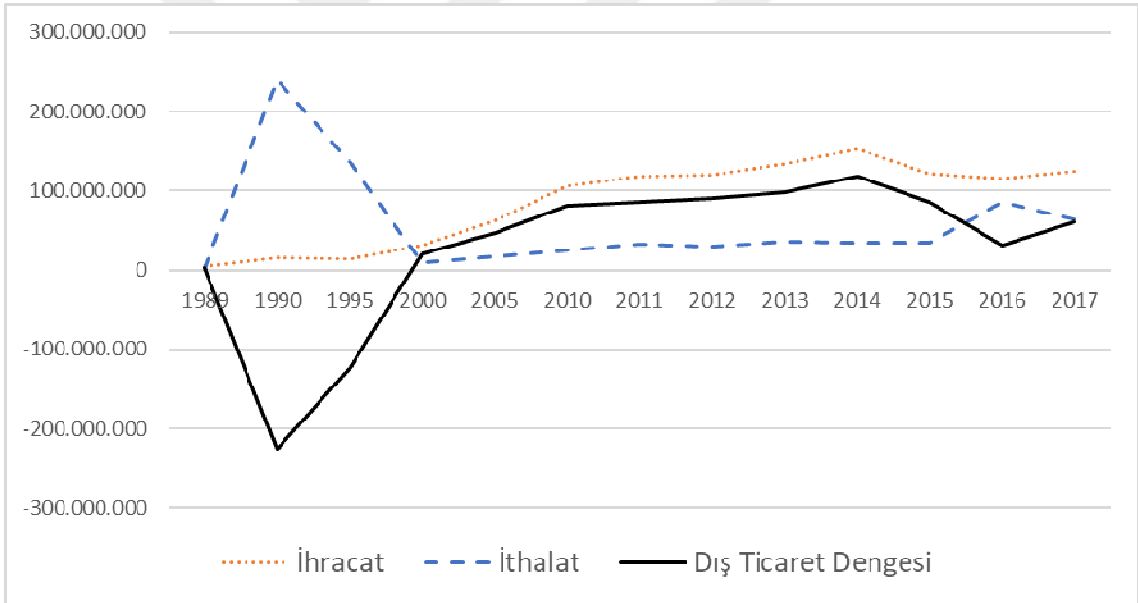

Şekil 3.54: AB-25 ile tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler dış ticareti

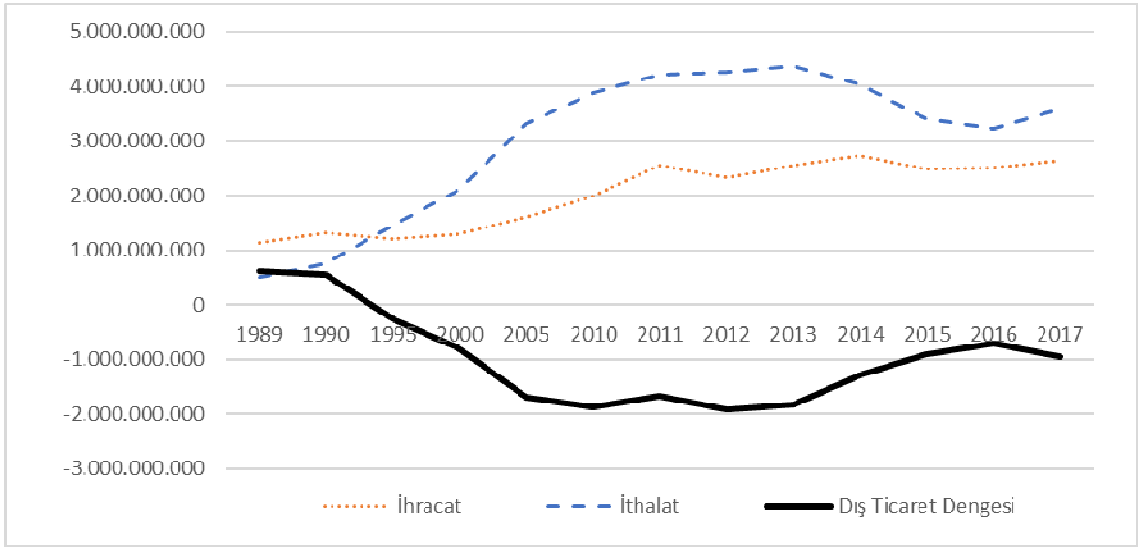
AB ülkeleri ile olan tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler dış ticaretinde de Türkiye 2012 yılından itibaren açık vermektedir.

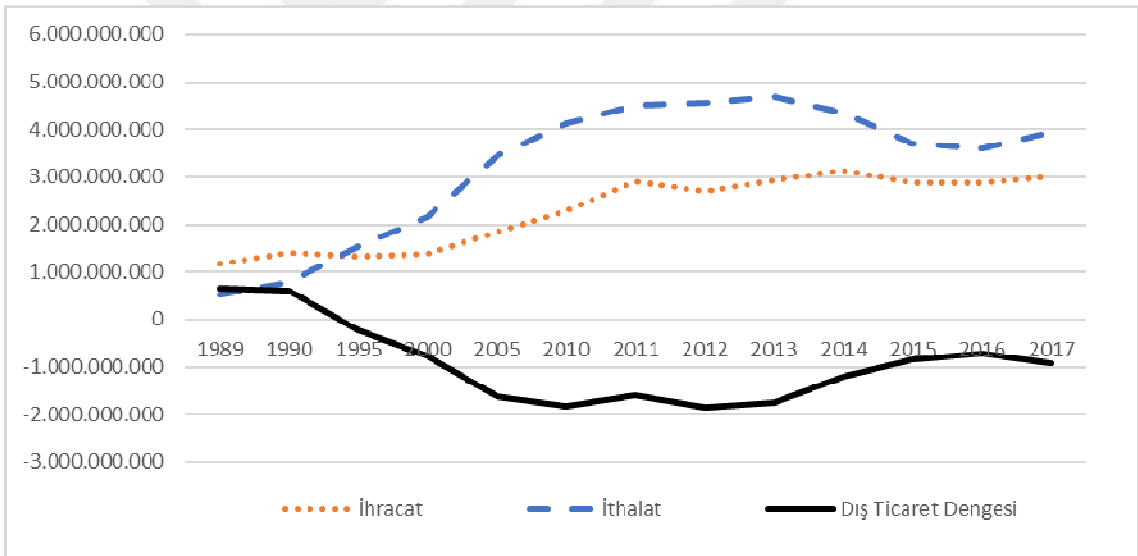
Şekil 3.55: AB-15 ile şeker ve şeker mamulleri dış ticareti

Şekil 3.56: AB-25 ile şeker ve şeker mamulleri dış ticareti

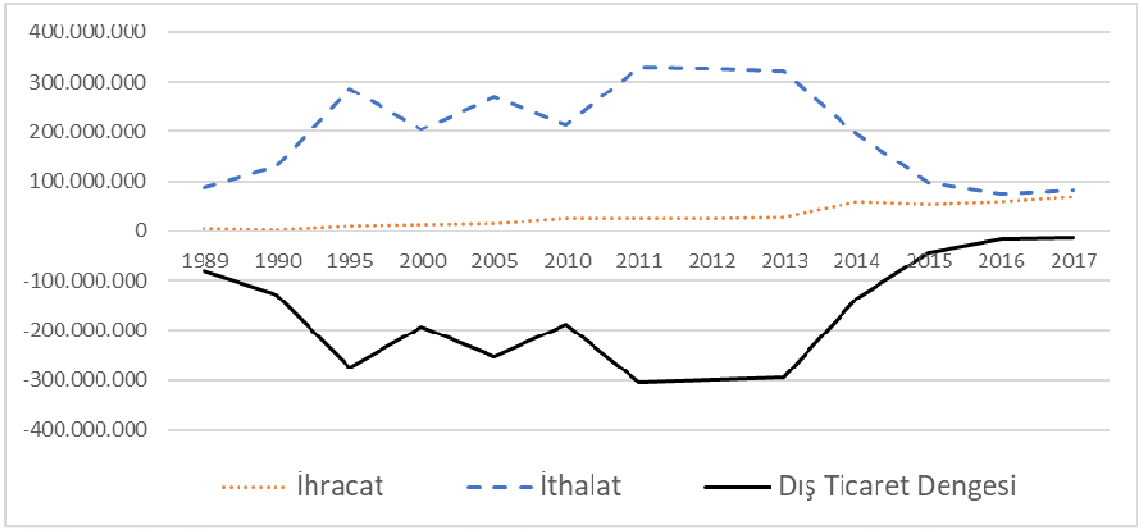

Şekil 3.57: AB-15 tarımsal hammadde dış ticareti

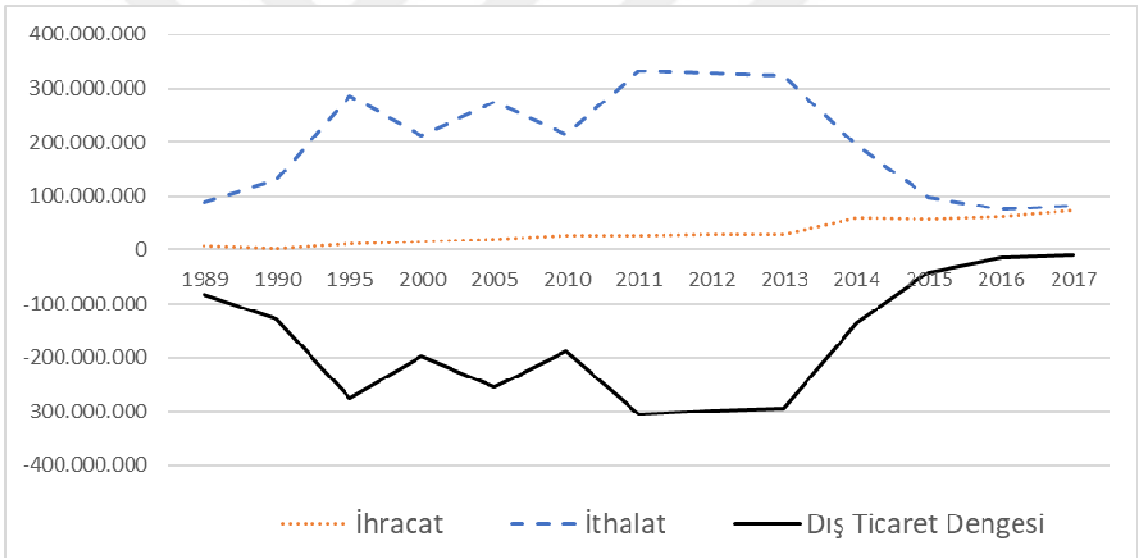

Şekil 3.58: AB-25 ile tarımsal hammadde dış ticareti

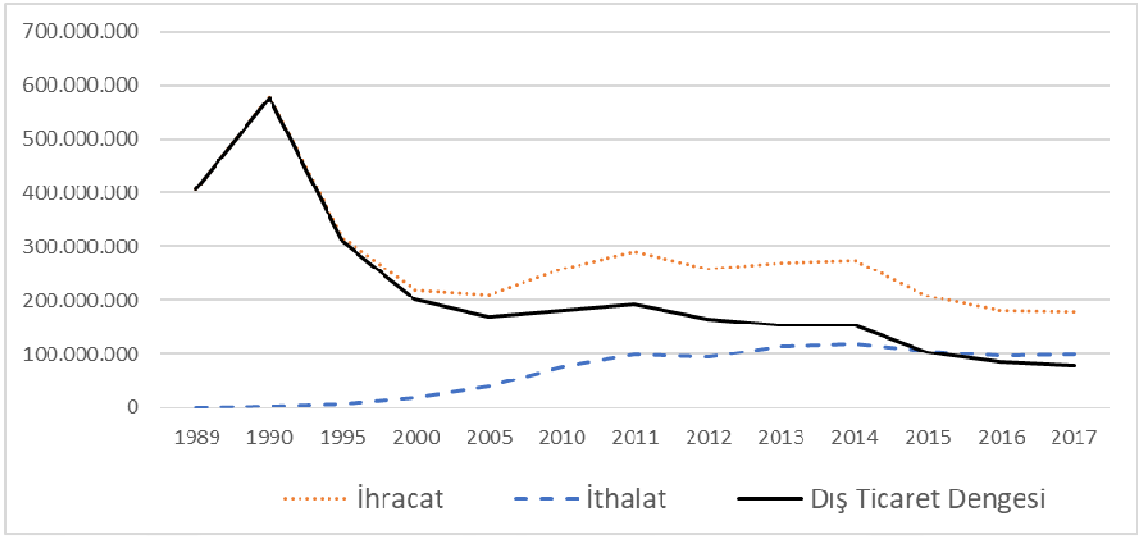
AB ülkeleri ile gerçekleştirilen tarımsal hammadde dış ticaretinde açık verilmekte ve veriler analiz edildiğinde ise açığın kaynağı olarak ise kağıt ve hammaddeleri, ham post ve deri, odun ve müstahzaları ile yün ve ipek tespit edilmektedir. Deri eşya ve benzerleri, pamuk ve benzerleri ile suni dokumaya elverişli maddelerin dış ticaret verileri incelendiğinde ise hammaddenin alınıp işlenmiş ürün olarak satıldığı tespit edilmiştir.

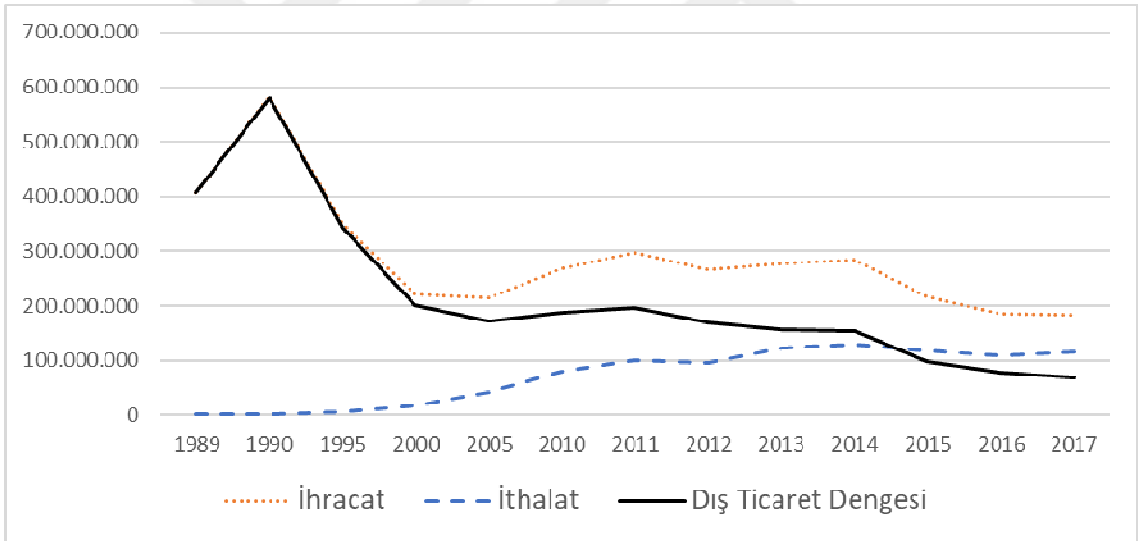
Şekil 3.59: AB-15 ile ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler dış ticareti

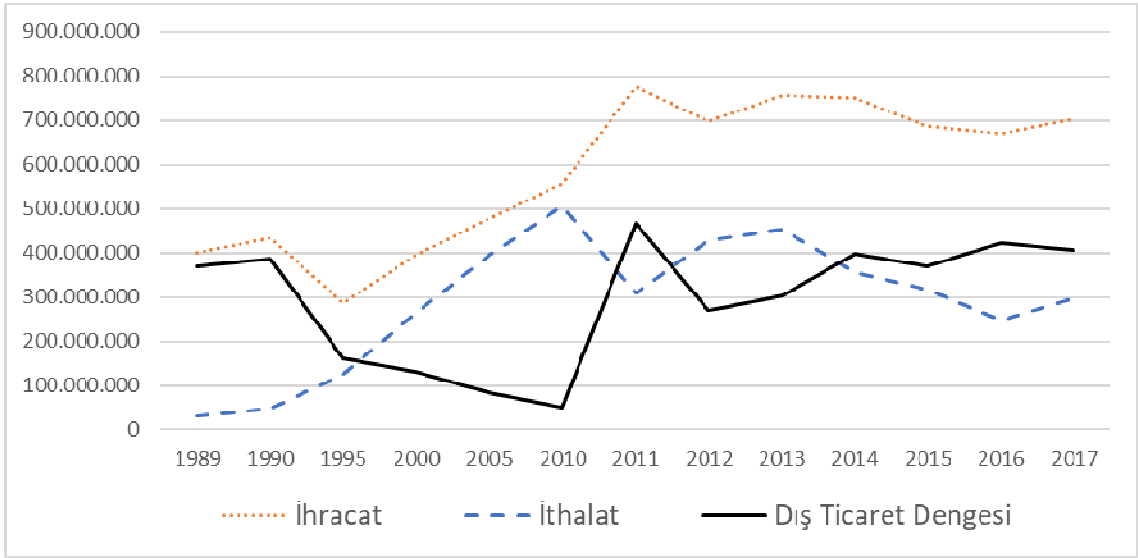
Şekil 3.60: AB-25 ile ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler dış ticareti

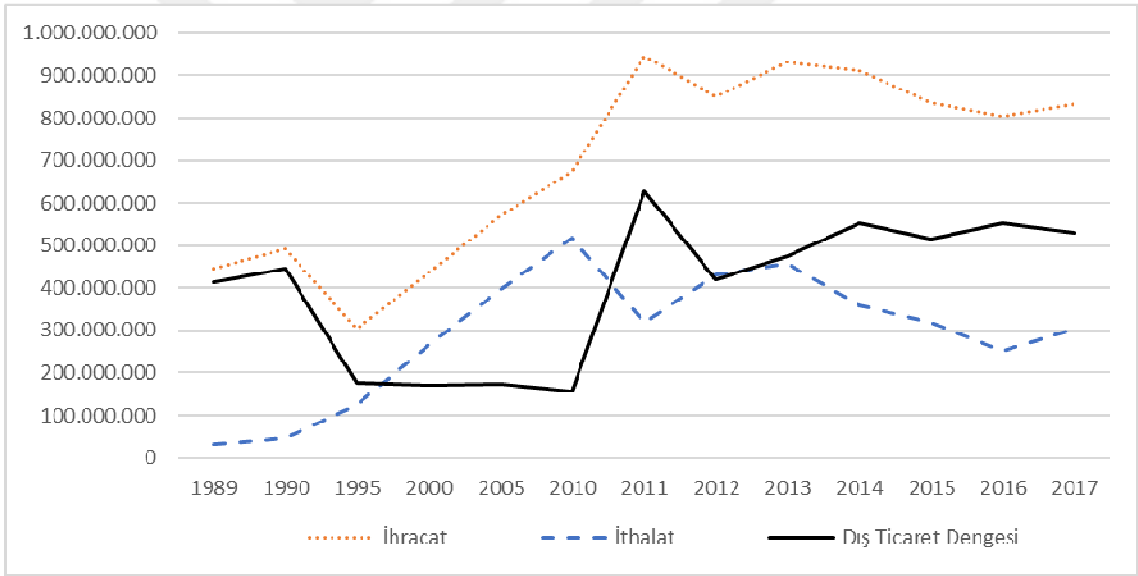
Şekil 3.61: AB-15 ile deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya dış ticareti

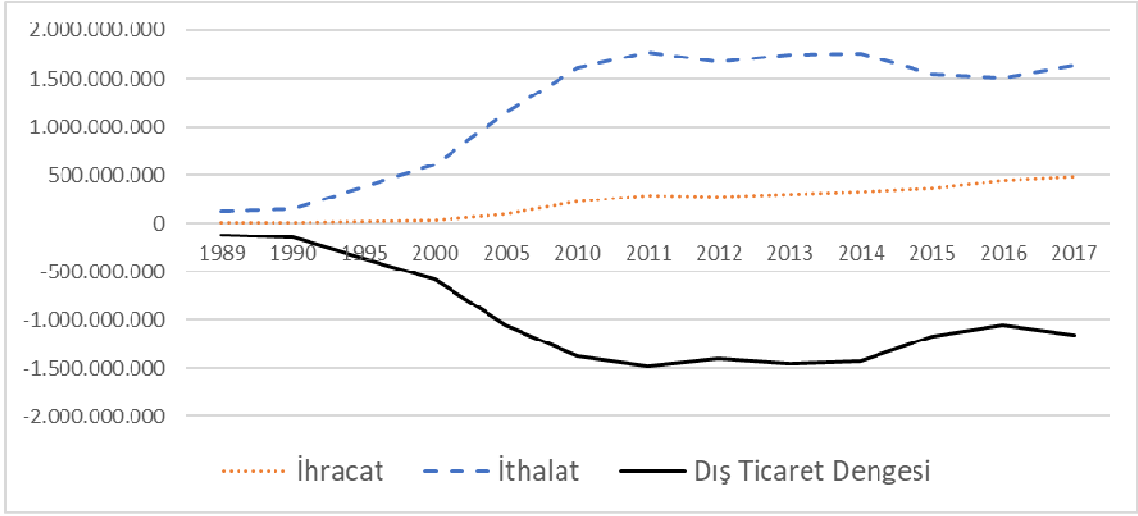
Şekil 3.62: AB-25 ile deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya dış ticareti

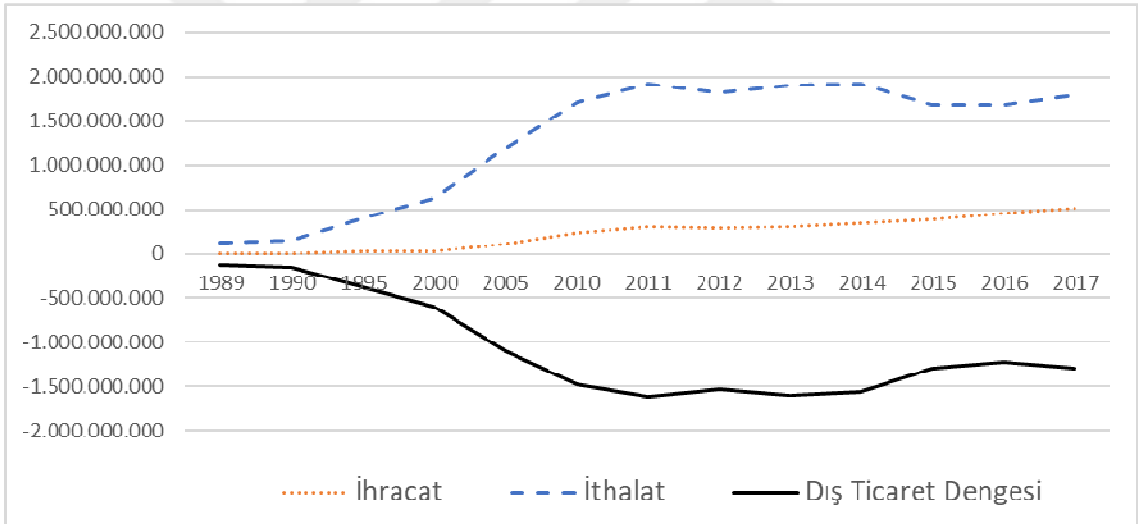
Şekil 3.63: AB-15 ile pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat dış ticareti

Şekil 3.64: AB-25 pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat dış ticareti

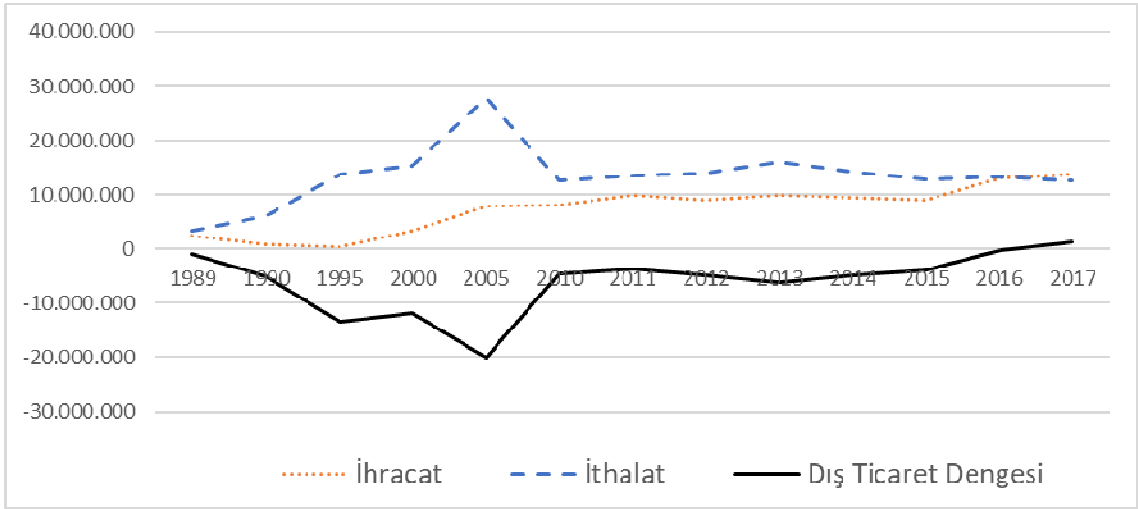

Şekil 3.65: AB-15 ile kâğıt ve karton, kâğıt hamurundan, kâğıttan veya kartondan eşya dış ticareti

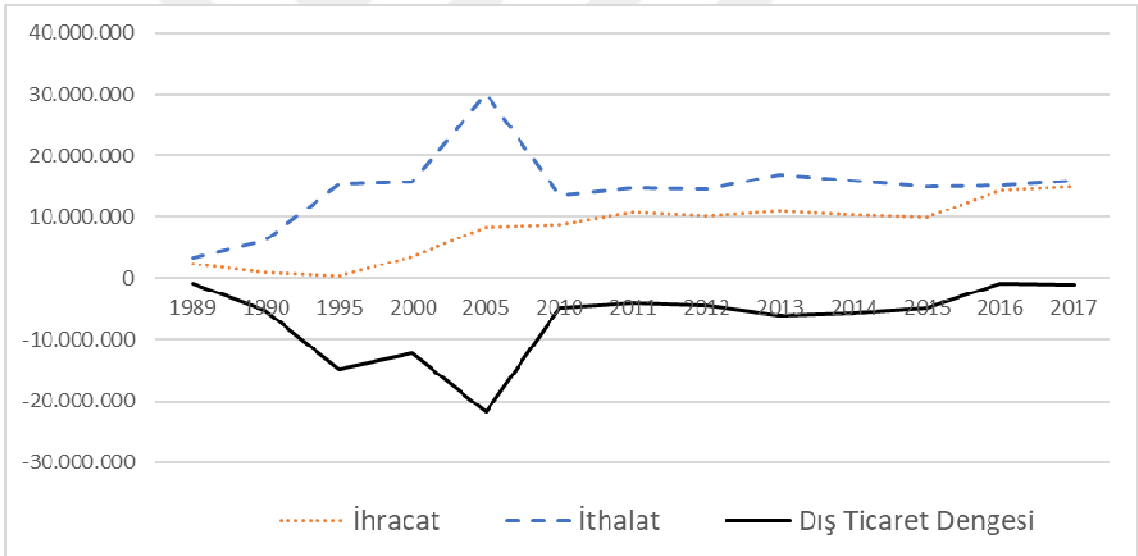

Şekil 3.66: AB-25 ile kâğıt ve karton, kâğıt hamurundan, kâğıttan veya kartondan eşya dış ticareti

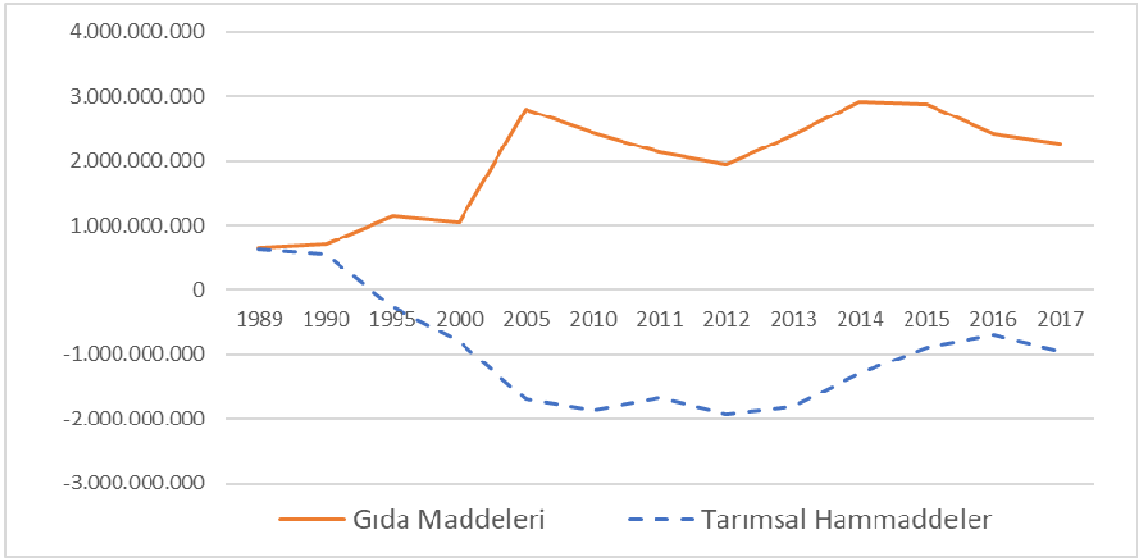
AB ülkeleri ile yapılan kâğıt ve karton, kâğıt hamurundan, kâğıttan veya kartondan eşya dış ticaretinde Türkiye açık vermektedir.

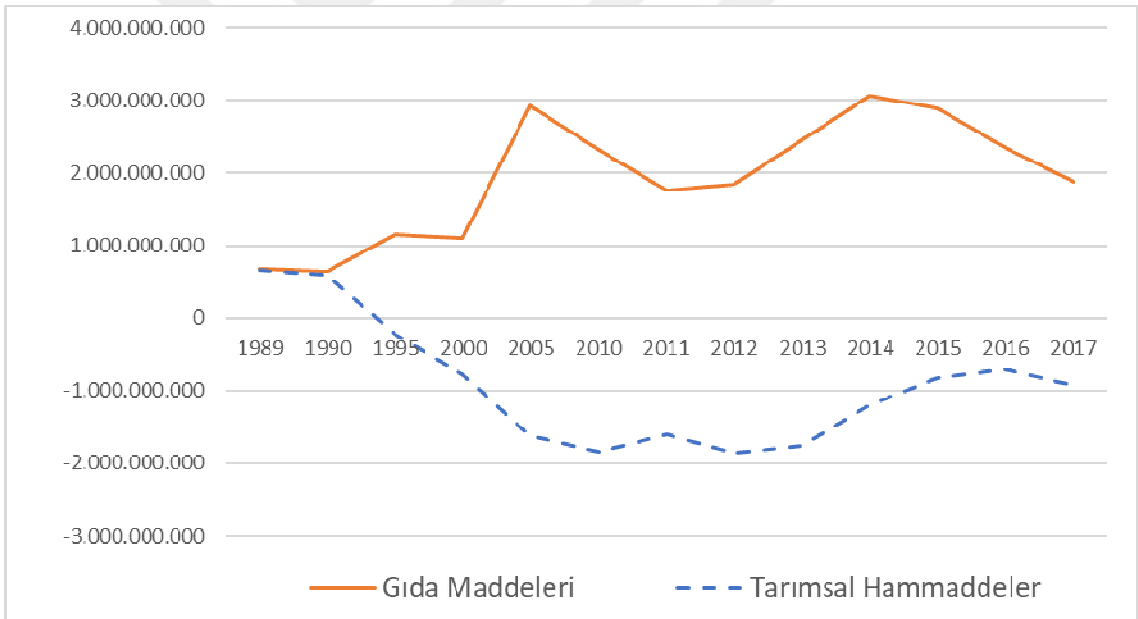
Şekil 3.67: AB-15 ile dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kâğıt ipliği ve kâğıt ipliğinden dış ticareti

Şekil 3.68: AB-25 ile dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kâğıt ipliği ve kâğıt ipliğinden dış ticareti

Şekil 3.69: AB-15 ile gıda ve tarımsal hammadde dış ticaret dengesi

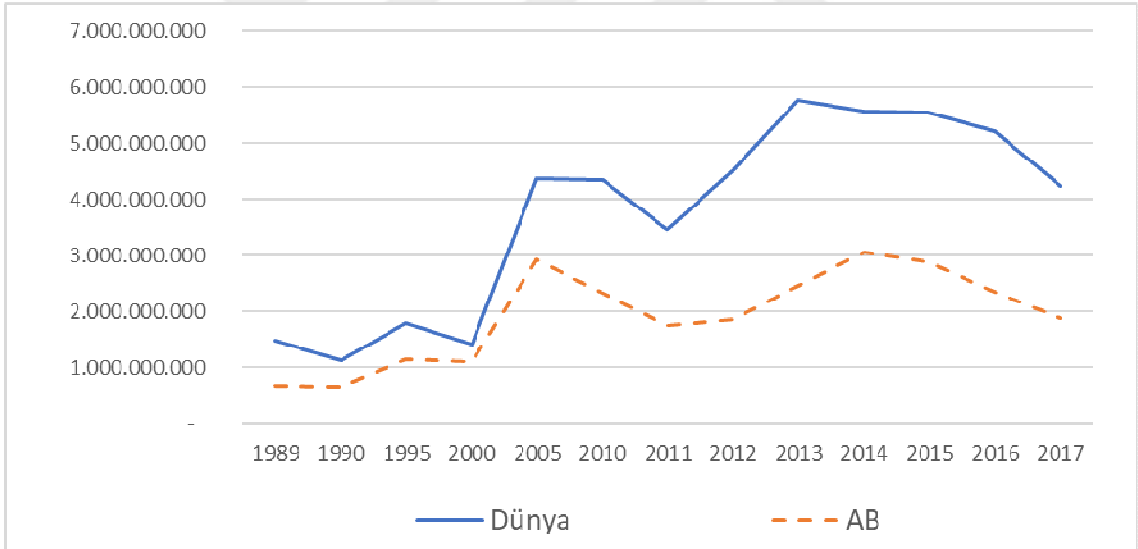

Şekil 3.70: AB-25 ile gıda ve tarımsal hammadde dış ticaret dengesi

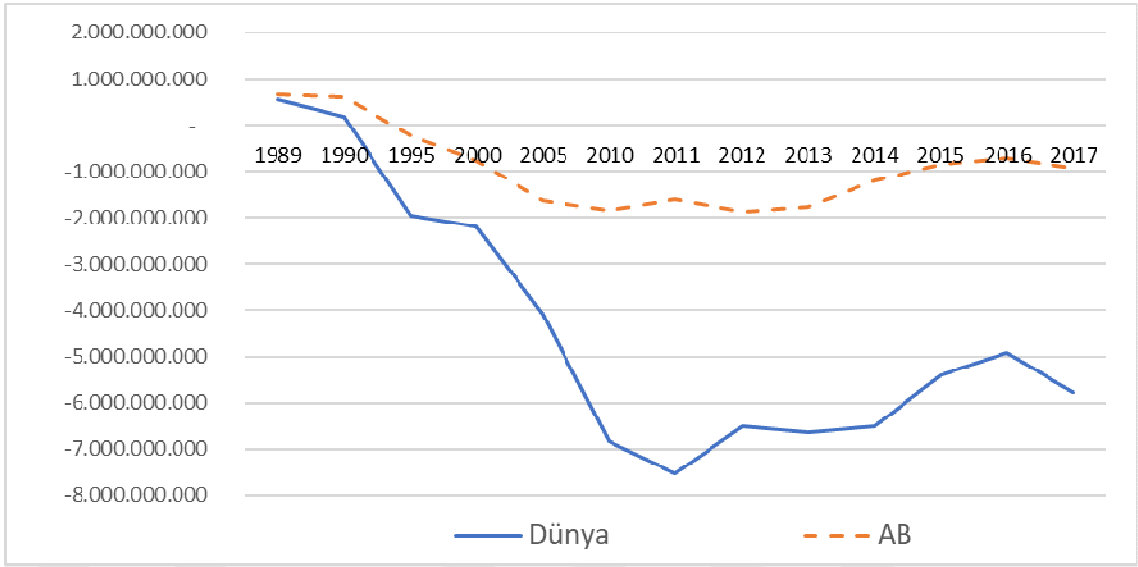
Tablo 3.9: Toplam tarımsal dış ticaret dengesi ve AB

Yıl	AB-25		Toplam	
	Gıda Maddeleri	Tarımsal Hammaddeler	Gıda Maddeleri	Tarımsal Hammaddeler
1989	686.683.240	654.915.803	1.479.315.079	560.394.620
1990	646.653.646	596.446.415	1.118.451.744	183.416.467
1995	1.145.130.114	-220.339.430	1.786.746.275	- 1.942.240.981
2000	1.096.037.391	-770.377.879	1.400.934.407	- 2.203.674.809
2005	2.932.141.033	-1.616.008.598	4.364.771.526	- 4.081.984.757
2010	2.321.056.603	-1.836.678.864	4.357.651.603	- 6.842.261.439
2011	1.754.287.343	-1.597.676.176	3.465.980.961	- 7.531.175.110
2012	1.852.875.725	-1.865.193.526	4.517.038.042	- 6.511.148.821
2013	2.452.546.277	-1.757.598.555	5.777.036.672	- 6.640.426.527
2014	3.068.414.302	-1.199.606.649	5.576.507.325	- 6.521.017.404
2015	2.885.911.087	-834.178.525	5.546.001.082	- 5.395.962.622
2016	2.353.459.793	-713.656.681	5.211.289.504	- 4.929.352.449
2017	1.875.019.348	-932.596.558	4.239.570.318	- 5.784.221.310

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Veri Tabanı 2018.

Şekil 3.71: Gıda maddeleri dış ticaretinde türkiye'nin dünya ve ab dış ticaret dengesi

Şekil 3.72: Tarımsal hammadde dış ticaretinde türkiye'nin dünya ve AB dış ticaret dengesi

Fasillara göre tarımsal dış ticaret verilerini analizi göstermektedir ki, dünya ile olan tarımsal dış ticaretimiz tarımsal hammadde ithali ve işlenmiş gıda ürünleri ihracı üzerine şekillenmektedir. Diğer bir önemli noktada, tarımsal dış ticaretimizin yarısından fazlasını AB ile gerçekleştirmekteyiz. Yıllar itibariyle görülmektedir ki, Türkiye'nin tarımsal dış ticareti emek yoğun gıda malları üretiminde uzmanlaşmış ve dolayısıyla tarımsal hammadde ithalatına bağımlı hale gelmiştir. Türkiye 2017 yılında fasillara göre tarımsal dış ticarete; gıda maddelerinde 3.3milyar dolar fazla verirken tarımsal hammadde de ise 5,8 milyar dolar ise açık vermiştir. Dolayısıyla 2017 yılında Türkiye'nin tarımsal dış ticaret açığı 1,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Tablo 3.9). Yıllar itibariyle incelediğinde ise tablo daha vahim görünmektedir. Tarımsal dış ticarete açığın kaynağı genel olarak tarımsal hammadde dış ticareti olarak tespit edilmektedir. Bu tablo göstermektedir ki, Türkiye'de politika yapıcılarının tarım üzerine aldığı kararların yanlış olduğunu, tarımda planlı üretime ve devletin çiftçinin yanında aktif rol oynamasına ihtiyaç vardır.

3.2. Gıda Rejimi Teorisi Kapsamında Dış Ticaret Verilerinin Değerlendirilmesi

Türkiye'nin tarımsal dış ticaretinde 1980'den bugüne süregelen değişim, o yıllarda başlayan yeni gelişme stratejisinden bağımsız değerlendirilemez. 1970'li yılların sonlarında yaşanan ithal ikamesi politikalarındaki tıkanma yeni bir düzenin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla gündeme gelen ithal ikameci politikaların tersine işlemesi ile dış ticaret stratejisini ihracat odaklı olarak yenilemiştir. Yerli ve yabancı sermayenin tıkanması ile hayata geçen ihracata dayalı dış ticaret stratejisi, yabancı ağırlıklı sermayenin isteği doğrultusunda hayata geçirilmiştir (Aydın 2009: 61).

1980'li yılların başında küresel çapta neoliberal politikalar ile tekrar düzenlenmeye çalışılan uluslararası işbölümü yeniden organize edilmiştir. Yeniden organize edilen uluslararası işbölümü, sermaye yoğun ve emek gücü verimliliği yüksek sanayi sektörlerinin gelişmiş ülkelere, emek yoğun ve emek gücü verimliliği görece olarak düşük sektörlerin ise azgelişmiş ülkelerde yoğunlaşmasına yöneliktir. Tekstil, gıda ve hafif metal eşya üreten sektörler emek yoğun sanayileştirme stratejisine örnek olarak gösterilebilirken, tarımda da uluslararası işbölümünün yansımalarına rastlamak mümkündür. Öngörülen işbölümü çerçevesinde, gelişmiş ülkeler sermaye yoğun tarımsal ürünlerin ihracatında yoğunlaşırken, çevre ülkeler daha egzotik, meyve ve sebze, süs bitkisi gibi daha emek yoğun tarımsal ürün üretiminde yoğunlaşmaktadır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, Türkiye'nin tarımsal ürün dış ticaretinde meyve ve sebze sektöründe gözlenen artışlar iddiaları destekler nitelik taşımaktadır. Azgelişmiş ülkelerde hedeflenen ithalata yönelik gelişmeler ise, bu ülkelerde uygulamaya konulan istikrar ve uyum programları, devalüasyonlar, fiyat oluşumlarının piyasa mekanizmasına terk edilmesi, devlet desteklerinin ve KİT'lerin kaldırılmasıyla baskılanan iç tüketim sayesinde sağlanmaktadır.

Türkiye'de 1990-1999 döneminde gıda maddeleri dış ticaretinde toplam 20.2, 2000-2009 döneminde 29.8 ve 2010-2017 döneminde 39.5 milyar dolar fazla verilmişken, aynı dönemlerde tarımsal hammadde dış ticaretinde sırasıyla, yine toplam olmak üzere 11.8, 25.2 ve 39 milyar dolarlık açık verilmiştir. Bu durum, toplam

ihracatta meydana gelen her artışın ithalatı da arttırdığına dair genel yargının artık sadece imalat sanayi ile ilgili olmayıp, tarımsal dış ticaret içinde geçerli olduğunu göstermeye başlamıştır.

Türkiye tarımsal dış ticareti, gıda rejimi teorisi çerçevesinde gelişen uluslararası işbölümü ve uzmanlaşma olgusuna uyum sağlayarak ve merkez-çevre ülke ekseninde etrafında şekillenen üretim şemasına uygun olarak hareket eder hale gelmiştir. Genel itibarıyla Türkiye, tarımsal hammadde de açık ve tarımsal gıda maddeleri dış ticaretinde fazla vermektedir. Ancak gıda rejimi olgusunun tarımsal üretim tekniklerinde getirdiği dönüşümlerden olan tarımsal ilaca ve kimyasal gübreye olan yüksek bağımlılık, Türkiye'yi ithalata bağımlılık hem de toprak verimliliği açısından tehdit etmektedir. Buna ek olarak, küresel ısınma ile gelişen iklim değişikliği de bölgesel düzeyde hissedilir farklar yaratması, Türkiye'nin tarımsal üretimde yeni politikalara ihtiyacı olduğu gerçeğini gün yüzüne çıkartmaktadır. Bu gelişmeler ekseninde, şimdilik, gıda maddelerindeki fazla ile tarımsal hammaddedeki açığı kapatabilen Türkiye, yükselen maliyetlerden dolayı bu durumun sürdürülebilir olmayacağı açıklık kazanmaktadır.

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yıllar itibariyle meydana gelen uygulamalar ve istatistiksel değerlendirmeler neticesinde görülmektedir ki Türkiye tarımı hem tarımsal üretimde hem de tarımsal dış ticarete, hegemon gücün ihtiyaçlarına göre şekillenmiş ve gelişme göstermiştir. 19. yüzyılda başlayan tarımda kapitalistleşme süreci, etkileri ve etki alanları ile birlikte 21. yüzyıla kadar tek taraflı bir değişim içerisinde olmuş ve bu değişim Türkiye'nin tarımsal hammadde bağımlılığına yol açmıştır. Sonuç olarak Türkiye, tarımsal hammadde dış ticaretinde giderek artan oranda bir açık ve gıda maddeleri dış ticaretinde ise azalan miktarda bir fazla verir duruma gelmiştir. Türkiye'nin küresel çapta ortaya çıkan işbölümü ve uzmanlaşmaya tam adaptasyon gösterdiğinin kanıtı olan bu bağımlılık, tarımda devletin aktif rolden pasif bir role geçişi ile ortaya çıkan uygulamalar neticesinde daha da vahim bir hâl almıştır. Uluslararası rekabet gücü giderek yok olan, küresel iklim değişimleri nedeniyle zarara uğrayan ve tarımsal girdi maliyetlerinin artmasıyla iç ticaret hadleri lehine dönen yerli çiftçi de üretimden vazgeçer hale gelmiştir. İç piyasanın kontrol mekanizması gibi kullanılan ithalat da çiftçinin tarımsal üretimden vazgeçmesine en büyük katkıyı yapan uygulama olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Bu bağlamda hibrit tohum, canlı hayvan ve hububatta ortaya çıkan ithalat tablosu da piyasaya terk edilen çiftçinin maliyetlerini arttırmakta ve üretime katılmasını zorlaştırmaktadır.

Üçüncü gıda rejimi döneminde artan tarımda şirketleşme Türkiye tarımında da karşılık bulmuştur. Türkiye'de izlenen tarım politikaları tarımsal şirketlerin gelişmesine imkân sağlayacak ayrıcalıklar içermekte, yerli üreticinin çıkarı göz ardı edilmektedir. Yüksek sermaye ve büyük toprak varlığına sahip işletmelerin yapacağı üretime devlet kanalıyla tam destek olunmaktadır. Hatta geniş kredi imkânları yanında kamu

arazilerinin bu anlamda kullanıma açılmasında da tereddüt edilmemektedir. Küçük ölçekli işletmelerinde uzun vadede topraklarında vazgeçmesine ve hatta topraklarını büyük toprak sahiplerine satmasına veya kiralamasına kadar gidecek olan bu süreçte yerli üreticiden tamamen vazgeçilmiş olunacak ve tarımda bağımlılığın ağır sonuçlarına katlanılmak zorunda kalınacaktır (Akman ve Şen 2014: 242).

Geçmiş yıllarda ortaya çıkan tarımsal uygulamalar ile rakamsal analizler neticesinde varılan sonuçta Türkiye tarımında ciddi anlamda bir tarımsal planlamaya ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkmaktadır. Öncelikli olarak emperyalizme olan bağımlılığın giderilmesi önünde engel teşkil eden uluslararası anlaşmalara karşı, yerli tarımsal üretimi ve üreticiyi koruyacak politikaların belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda yeniden hayat bulacak olan Türkiye'nin tarımsal ürün çeşitliliğinde gelişmeler yaşanması kaçınılmaz olacaktır. Tarımsal planlama ile birlikte devlet yeniden oluşturulacak olan üretim politikasında çiftçinin ihtiyaç duyacağı tarımsal girdi üretimine odaklanmalıdır. Kamu işletmeleri vasıtası ile devlet gübre, tohum ve tarımsal makine teknolojisinin üretilmesi ve geliştirilmesine öncülük etmek zorundadır. Merkez ve taşra teşkilat yapısı ile üretici arasındaki iletişim altyapısının yeniden düzenlenmesi, üretici sorunlarının net olarak belirlenmesinde ve çözüm sürecinin hızlanmasında büyük önem taşımaktadır. Göz ardı edilemeyecek bir diğer önemli nokta ise küresel iklim değişikliğinin iyi analiz edilmesi ve gerekli olan değişim-dönüşümün yapılması gerektiğidir.

Netice olarak tarımda ortaya çıkan bağımlılığın giderilmesi hususunda oluşturulacak politikaların kapsamı sadece tarımsal çıktıya odaklanmamalıdır. Tarımsal üretimin arttırılmasında devletin üretici ile koordineli hareket etmesi, üretim sürecinde ortaya çıkacak olan ihtiyacın belirlenmesinde ve müdahale edilmesinde önemli olmaktadır. Bu bağlamda devlet, tüm olasılıkların belirlenmesinde ve çözüm önerileri oluşturulmasında ilk basamağı oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akad, Mehmet Tanju (2015). “Türkiye’de Kırsal Kesime Müdahaleler 1960-1980”. *Türkiye’de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013*. Ed. Necdet Oral. Ankara. NotaBene Yayınları. 91-111.
- Akman, Numan ve Şen, A. Övgü (2014). “Hayvansal Üretim”. 21. Yüzyılda Planlamayı Düşünmek Kurultayı 13-14 Mayıs 2011. Editör: Ali Somel, Aslı Yılmaz Uçar, Ozan Zengin. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve uygulama Merkezi. Yayın No: 10: 231-243.
- Aydın, Bahadır (2007). “Tarımda Sözleşmeli Üretim Modeli”. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi* 18(65): 91-105.
- Aydın, Bahadır (2009). “Tarımsal Dış Ticarete Değişim”. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara.
- Aydın, M. Mustafa ve Aydın, Bahadır (2018). “Gıda Rejimi Çerçevesinde Türkiye’nin Tarımsal Dış Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 2(1): 111-130.
- Bakanlara Sunulan Cargill Raporu, <https://www.tarmdanhaber.com/haber/tarm-gda-srketler/bakanlara-sunulan-cargill-raporu/>, 15 Şubat 2018’te erişildi.
- Berthelot, Jacques (2008). “The Food Price Explosion: Root Causes and How to Regulate Then”. *Kurswehsele* (3): 23-31.
- Biber, A. Emre (2011). *Tarımda Kapitalist Gelişim Sürecinin Türkiye Tarımsal Yapılarına ve Dış Ticaretine Etkisi*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Boratav, Korkut (2004). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, Korkut (2009). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çaşkurlu, Sibel (2012a). “Türk Tarımının Üçüncü Gıda Rejimine Eklemlenme Süreci”. *Mülkiye Dergisi* 36(3): 61-100.
- Çaşkurlu, Sibel (2012b). “Küresel Gıda Krizi: Üçüncü Gıda Rejimi, Küresel Sermaye ve Gelişmekte Olan Ülkeler”. *Ekonomik Yaklaşım* 23: 161-193.
- Çavdar, Tefrik (1982). *Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu*. İstanbul: Uygur Yayınları.
- DPT (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*
- DPT (1968). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*
- DPT (1973). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*
- DPT (1978). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*
- DPT (1985). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*
- Friedmann, Harriet (1978). “World Market, State, and Family Farm: Social Bases of Household Production in the Era of Wage Labor”. *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 20, No. 4 (Oct., 1978), 545-586.
- Friedmann, Harriet (1993). “Political Economy of Food: A Global Crisis”. *New Left Review*. No: 197: 29-57.
- Friedmann, Harriet and McMichael, Philip (1989). “Agriculture and The State System: The Rising and Fall of National Agricultures, 1870 to Present”. *Sociologia Rurals*, XXIX(2): 93-117.

- Friedmann, Harriet (2005). "From Colonialism to Green Capitalism". *New Directions in the Sociology of Global Development Research in Rural Sociology and Development*, Volume 11: 229–267
- Güler, Birgül Ayman (2002). "Dünya Bankası ve Tarım Sektörü Kredileri". *Küreselleşme ve Tarım Sempozyumu Bildirisi*, Ankara: Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası. 7-8 Ocak 2002.
- Güler, Birgül Ayman (1996). *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi Yapısal Uyarılama Politikaları*. Ankara: TODAİE Yayınları
- Günaydın, Gökhan (2006). *Avrupa Birliği Genişleme Sürecinde Türkiye Kırsal ve Tarımsal Politikalar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güran, Tefik (2013). *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Holt-Gimenez, Eric ve Kenfield, Isabella (2008). "When Renewable Isn't Sustainable: Agrofuels and the Inconvenient Truths Behind the 2007 U.S. Energy Independence and Security Act". *Institute for Food and Development Policy*.
- IUF (2007). "Rising Commodity Prices and Food Production: The Impact on Food and Beverage Workers". *International Union of Food, Agricultural, Hotel, Restaurant, Catering, Tobacco and Allied Workers Associations*. December 2007.
- Kasaba, Reşat (1993). *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi On Dokuzuncu Yüzyıl*. Çeviren: Kudret EMİROĞLU. İstanbul: Belge Yayınları.
- Kayıkçı, Sabrina (2009). *Türkiye'de Kırsal Alan Yönetimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kendir, Hülya (2000). *Türkiye’de Tarım Sektörü Yönetiminde Değişim*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köymen, Oya (2008). *Kapitalizm ve Köylülük-Ağalar, Üretenler ve Patronlar*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Kurmuş, Orhan (1974). *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*. İstanbul: Bilim Yayınları.
- Lawrence, Felicity (2011). “The Global Food Crisis: ABCD of Food-How the Multinationals Dominate Trade”. <https://www.theguardian.com/global-development/poverty-matters/2011/jun/02/abcd-food-giants-dominate-trade>. 07.02.2018’te erişildi.
- McMichael, Philip (2005). “Global Development and The Corporate Food Regime”. *New Directions in the Sociology of Global Development Research in Rural Sociology and Development*, Volume 11: 269-303.
- McMichael, Philip (2009). “A Food Regime Analysis of The World Food Crisis”. *Springer Science+Business Media B.V.* 2009
- Oral, Necdet (2006). *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar-IMF ve Dünya Bankası Programlarının Türkiye Tarımına Etkileri*. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Politikaları Yayın Dizisi No: 6.
- Pamuk, Şevket (1993). *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1913*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Pamuk, Şevket (2009). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1913*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Polanyi, Karl (2014). *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. Çev. Ayşe Buğra. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sandalcılar, A. Rıza (2012). “Türkiye’de Tarımsal İhracat, Tarım Dışı İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi”. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* Cilt: 49 Sayı: 570.

Smith, Kiah vd. (2010). “Supermarkets’ Governance of the Agri-food Supply Chain: Is the ‘Corporate-Environmental’ Food Regime Evident in Australia?”. *The International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 17 (2), 140-161.

Yayman, Hüseyin (2005). *Türkiye’nin İdari Reform Politikası*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yenal, Deniz ve Yenal, Zafer (1993). “2000 Yılına Doğru Dünyada Gıda ve Tarım”. *Toplum ve Bilim Birikim Yayınları* Bahar: 93-115.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5acb7447976c57.22981063 09.03.2018’te erişildi.

5553 Sayılı Tohumculuk Kanunu, 31 Ekim 2006.

5488 Sayılı Tarım Kanunu, 18 Nisan 2006.

EKLER

EK 1: ISIC Rev.3 Sınıflamasına Göre Tarımsal Dış Ticaret (1000 dolar)

YIL	ISIC Adı	İhracat	İthalat	Dış Tic. Den.
1979	1. Tarım ve Hayvancılık	1.301.667	49.421	1.252.246
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	6.121	2.791	3.330
	5. Balıkçılık	11.628	0	11.628
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	158.211	85.122	73.089
	16. Tütün Ürünleri	2.599	40.309	2.559
	Toplam	1.480.226	137.374	1.342.852
1980	1. Tarım ve Hayvancılık	1.622.555	71.164	1.551.391
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	6.675	8.538	-1.863
	5. Balıkçılık	24.856	0	24.856
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	206.007	264.626	-58.619
	16. Tütün Ürünleri	2.248	45.849	2.202
	Toplam	1.862.341	344.374	1.517.967
1981	1. Tarım ve Hayvancılık	2.163.325	138.900	2.024.426
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	9.601	4.195	5.406
	5. Balıkçılık	39.039	0	39.039
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	366.482	187.309	179.173
	16. Tütün Ürünleri	1.824	0	1.824
	Toplam	2.580.272	330.404	2.249.868
1982	1. Tarım ve Hayvancılık	2.072.549	185.306	1.887.242
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	10.072	4.190	5.882
	5. Balıkçılık	40.235	5.338	40.230
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	487.621	123.725	363.896
	16. Tütün Ürünleri	3.481	0	3.481
	Toplam	2.613.958	313.227	2.300.731
1983	1. Tarım ve Hayvancılık	1.820.682	154.523	1.666.159
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	16.765	4.568	12.197
	5. Balıkçılık	35.846	659	35.845
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	566.992	122.563	444.428
	16. Tütün Ürünleri	1.491	0	1.491
	Toplam	2.441.776	281.655	2.160.121
1984	1. Tarım ve Hayvancılık	1.683.836	396.366	1.287.470
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	10.308	10.005	303
	5. Balıkçılık	49.200	31,039	49.169
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	684.621	330.303	354.318
	16. Tütün Ürünleri	1.913	26.586	-24.673
	Toplam	2.429.879	763.291	1.666.588
1985	1. Tarım ve Hayvancılık	1.644.428	269.822	1.374.606
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	8.517	12.366	-3.850
	5. Balıkçılık	13.554	222,375	13.332
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	566.836	415.377	151.459
	16. Tütün Ürünleri	2.747	55.870	-53.123
	Toplam	2.236.083	753.657	1.482.425
1986	1. Tarım ve Hayvancılık	1.772.548	283.314	1.489.234
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	12.060	5.266	6.794
	5. Balıkçılık	36.060	459,39	35.601
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	603.573	367.476	236.097
	16. Tütün Ürünleri	3.230	116.224	-112.995
	Toplam	2.427.471	772.740	1.654.732
1987	1. Tarım ve Hayvancılık	1.777.049	466.464	1.310.585
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	11.230	9.192	2.038
	5. Balıkçılık	41.708	920,915	40.787
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	857.784	550.350	307.434
	16. Tütün Ürünleri	5.353	177.955	-172.602
	Toplam	2.693.123	1.204.881	1.488.242
1988	1. Tarım ve Hayvancılık	2.272.907	286.421	1.986.487
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	15.988	13.936	2.052
	5. Balıkçılık	42.975	513,934	42.461
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	769.628	478.262	291.366
	16. Tütün Ürünleri	4.422	170.769	-166.347
	Toplam	3.105.920	949.902	2.156.019

1989	1. Tarım ve Hayvancılık	1.820.383	839.533	980.850
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	12.969	46.870	-33.901
	5. Balıkçılık	30.894	1.031	29.863
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	991.095	566.263	424.832
	16. Tütün Ürünleri	729.933	197.459	-196.729
	Toplam	2.856.071	1.651.156	1.204.915
1990	1. Tarım ve Hayvancılık	2.013.939	1.020.302	993.637
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	10.997	116.723	-105.726
	5. Balıkçılık	35.069	2.413	32.656
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	1.045.685	935.560	110.125
	16. Tütün Ürünleri	23.868	315.766	-291.897
	Toplam	3.129.558	2.390.763	738.795
1991	1. Tarım ve Hayvancılık	2.362.025	554.750	1.807.275
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	7.152	120.380	-113.229
	5. Balıkçılık	27.587	707.96	26.879
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	1.343.988	763.833	580.155
	16. Tütün Ürünleri	8.563	298.414	-289.851
	Toplam	3.749.314	1.738.085	2.011.229
1992	1. Tarım ve Hayvancılık	1.918.200	794.563	1.123.638
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	4.309	129.422	-125.114
	5. Balıkçılık	26.758	1.535	25.224
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	1.453.804	899.391	554.413
	16. Tütün Ürünleri	23.193	184.718	-161.525
	Toplam	3.426.264	2.009.629	1.416.635
1993	1. Tarım ve Hayvancılık	2.067.798	1.077.398	990.401
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	4.112	279.557	-275.445
	5. Balıkçılık	21.445	1.574	19.871
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	1.499.706	987.584	512.122
	16. Tütün Ürünleri	45.465	233.618	-188.153
	Toplam	3.638.526	2.579.731	1.058.795
1994	1. Tarım ve Hayvancılık	2.026.876	739.250	1.287.625
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	6.007	142.319	-136.313
	5. Balıkçılık	22.201	1.518	20.683
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	1.964.263	1.014.537	949.726
	16. Tütün Ürünleri	28.509	53.377	-24.869
	Toplam	4.047.855	1.951.002	2.096.854
1995	1. Tarım ve Hayvancılık	1.835.025	1.797.201	37.824
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	4.948	109.925	-104.977
	5. Balıkçılık	21.449	1.690	19.759
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	2.318.415	1.775.944	542.472
	16. Tütün Ürünleri	136.867	25.570	111.297
	Toplam	4.316.704	3.710.329	606.375
1996	1. Tarım ve Hayvancılık	2.147.424	2.017.936	129.488
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	5.153	147.751	-142.598
	5. Balıkçılık	26.507	1.549	24.958
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	2.455.094	2.008.674	446.420
	16. Tütün Ürünleri	95.111	34.093	61.018
	Toplam	4.729.289	4.210.002	519.287
1997	1. Tarım ve Hayvancılık	2.348.640	2.295.114	53.526
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	5.208	121.620	-116.411
	5. Balıkçılık	33.171	1.700	31.471
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	2.734.175	1.761.543	972.632
	16. Tütün Ürünleri	118.231	41.838	76.393
	Toplam	5.239.425	4.221.815	1.017.610
1998	1. Tarım ve Hayvancılık	2.350.866	1.980.351	370.516
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	6.558	145.036	-138.477
	5. Balıkçılık	17.182	1.129	16.053
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	2.356.634	1.452.923	903.711
	16. Tütün Ürünleri	68.388	51.882	16.505
	Toplam	4.799.628	3.631.321	1.168.308
1999	1. Tarım ve Hayvancılık	2.049.297	1.524.070	525.227
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	8.214	124.448	-116.234
	5. Balıkçılık	37.896	1.190	36.706
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	2.039.929	1.050.013	989.916
	16. Tütün Ürünleri	83.331	45.796	37.535

	Toplam	4.218.668	2.745.518	1.473.150
2000	1. Tarım ve Hayvancılık	1.651.912	1.973.810	-321.898
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	7.180	149.377	-142.196
	5. Balıkçılık	24.506	1.661	22.845
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	1.835.504	1.155.976	679.528
	16. Tütün Ürünleri	123.056	42.543	80.513
	Toplam	3.642.158	3.323.367	318.791
2001	1. Tarım ve Hayvancılık	1.967.606	1.312.289	646.317
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	8.804	88.023	-79.220
	5. Balıkçılık	29.745	879	28.866
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	2.016.235	1.014.090	1.002.145
	16. Tütün Ürünleri	81.052	39.811	41.241
	Toplam	4.103.441	2.464.091	1.639.350
2002	1. Tarım ve Hayvancılık	1.743.890	1.590.783	153.106
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	10.398	111.858	-101.461
	5. Balıkçılık	51.419	1.199	50.221
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	1.880.733	1.361.941	518.792
	16. Tütün Ürünleri	99.719	45.829	53.889
	Toplam	3.786.158	3.111.610	674.548
2003	1. Tarım ve Hayvancılık	2.104.662	2.383.736	-279.074
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	16.028	151.691	-135.664
	5. Balıkçılık	80.746	2.428	78.318
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	2.649.558	1.633.972	1.015.586
	16. Tütün Ürünleri	89.833	57.967	31.866
	Toplam	4.940.827	4.229.794	711.033
2004	1. Tarım ve Hayvancılık	2.525.828	2.527.739	-1.911
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	15.949	229.653	-213.704
	5. Balıkçılık	103.118	7.868	95.251
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	3.349.424	1.904.016	1.445.408
	16. Tütün Ürünleri	78.045	73.331	4.714
	Toplam	6.072.364	4.742.606	1.329.758
2005	1. Tarım ve Hayvancılık	3.314.031	2.541.823	772.207
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	14.784	259.542	-244.758
	5. Balıkçılık	139.500	24.233	115.267
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	4.271.660	2.114.179	2.157.481
	16. Tütün Ürünleri	121.787	93.459	28.328
	Toplam	7.861.716	5.033.236	2.828.525
2006	1. Tarım ve Hayvancılık	3.466.631	2.634.345	832.286
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	13.909	268.024	-254.115
	5. Balıkçılık	130.858	32.627	98.231
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	4.339.135	2.453.059	1.886.076
	16. Tütün Ürünleri	181.514	84.126	97.387
	Toplam	8.132.046	5.472.181	2.659.865
2007	1. Tarım ve Hayvancılık	3.709.447	4.352.787	-643.340
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	15.766	287.790	-272.024
	5. Balıkçılık	158.252	30.935	127.317
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	5.164.489	2.660.999	2.503.490
	16. Tütün Ürünleri	194.726	82.139	112.587
	Toplam	9.242.680	7.414.650	1.828.031
2008	1. Tarım ve Hayvancılık	3.923.626	6.151.343	-2.227.716
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	13.085	240.571	-227.487
	5. Balıkçılık	240.330	41.125	199.205
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	6.475.836	3.763.099	2.712.738
	16. Tütün Ürünleri	276.802	104.016	172.787
	Toplam	10.929.680	10.300.154	629.526
2009	1. Tarım ve Hayvancılık	4.336.780	4.448.084	-111.304
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	10.702	145.755	-135.053
	5. Balıkçılık	188.990	31.217	157.773
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	5.931.131	2.907.764	3.023.366
	16. Tütün Ürünleri	266.412	110.248	156.163
	Toplam	10.734.015	7.643.069	3.090.947
2010	1. Tarım ve Hayvancılık	4.919.250	6.261.329	-1.342.079
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	15.461	195.378	-179.917
	5. Balıkçılık	156.014	33.322	122.691
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	6.702.887	3.429.465	3.273.423

	16. Tütün Ürünleri	295.712	92.752	202.960
	Toplam	12.089.323	10.012.246	2.077.077
2011	1. Tarım ve Hayvancılık	5.148.007	8.669.250	-3.521.244
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	18.590	225.934	-207.344
	5. Balıkçılık	186.017	48.717	137.301
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	8.880.453	4.904.769	3.975.684
	16. Tütün Ürünleri	301.161	102.621	198.540
	Toplam	14.534.228	13.951.291	582.937
2012	1. Tarım ve Hayvancılık	5.167.145	7.246.083	-2.078.938
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	21.713	200.558	-178.845
	5. Balıkçılık	190.340	56.206	134.134
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	9.514.194	5.122.553	4.391.641
	16. Tütün Ürünleri	415.340	127.442	287.898
	Toplam	15.308.732	12.752.841	2.555.891
2013	1. Tarım ve Hayvancılık	5.626.402	7.557.377	-1.930.976
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	26.921	160.668	-133.747
	5. Balıkçılık	258.177	58.015	200.162
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	10.664.446	5.440.700	5.223.746
	16. Tütün Ürünleri	465.440	127.350	338.091
	Toplam	17.041.386	13.344.110	3.697.277
2014	1. Tarım ve Hayvancılık	6.007.500	8.433.993	-2.426.493
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	22.249	154.530	-132.281
	5. Balıkçılık	346.537	69.365	277.172
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	11.157.501	5.616.780	5.540.721
	16. Tütün Ürünleri	554.938	152.640	402.298
	Toplam	18.088.726	14.427.308	3.661.418
2015	1. Tarım ve Hayvancılık	5.735.622	7.036.487	-1.300.865
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	20.974	139.843	-118.869
	5. Balıkçılık	368.235	88.366	279.869
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	10.222.407	5.133.851	5.088.556
	16. Tütün Ürünleri	532.311	146.068	386.243
	Toplam	16.879.549	12.544.615	4.334.934
2016	1. Tarım ve Hayvancılık	5.372.836	6.925.451	-1.552.615
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	24.414	115.917	-91.503
	5. Balıkçılık	413.904	55.956	357.948
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	9.911.480	4.851.881	5.059.599
	16. Tütün Ürünleri	647.850	161.992	485.858
	Toplam	16.370.484	12.111.197	4.259.287
2017	1. Tarım ve Hayvancılık	5.261.894	8.901.100	-3.639.206
	2. Ormancılık ve Tomrukçuluk	26.549	91.415	-64.866
	5. Balıkçılık	450.790	57.996	392.794
	15. Gıda Ürünleri ve İçecek	10.679.989	4.908.526	5.771.463
	16. Tütün Ürünleri	596.563	136.472	460.091
	Toplam	17.015.786	14.095.509	2.920.277

EK 2: SITC Rev.3 Sınıflamasına Göre Tarımsal Dış Ticaret (1000 dolar)

YIL		STİC adı	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	
1979	I	Gıda Maddeleri				
	0	Canlı Hayvanlar	40.916	2.511	38.405	
	1	Et ve Et Ürünleri	16.767	13	16.754	
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	383	1.493	-1.109	
	3	balık ve Deniz Ür.	17.737	0	17.737	
	4	Hub., Hub. Ür.	112.303	7.664	104.639	
	5	Meyve ve Sebzeler	761.716	492	761.224	
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	2.220	600	1.620	
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	16.585	2.809	13.777	
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	278	318	-40	
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	683	253	431	
	11	İçkiler	3.239	162	3.077	
	12	Tütün ve Tütün Ma.	176.971	40	176.931	
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	-	848	-848	
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	39.536	70.683	-31.147	
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	68	1.990	-1.922	
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	2.889	55	2.834	
		Toplam	1.192.291	89.931	1.102.360	
		II	Tarımsal Hammaddeler			
		21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	58	1.569	-1.511
		23	Ham Kauçuk	0	37.486	-37.486
		24	Mantar, Odun ve Kereste	1.387	299	1.088
25		Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	16	19.275	-19.259	
26		Dokuma Elyafı ve Artıkları	265.695	39.998	225.697	
29		B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	35.460	2.395	33.065	
		Toplam	302.615	101.020	201.595	
1980	I	Gıda Maddeleri				
	0	Canlı Hayvanlar	98.868	5.982	92.886	
	1	Et ve Et Ürünleri	25.531	61	25.470	
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	5.313	1.552	3.761	
	3	balık ve Deniz Ür.	30.934	0	30.934	
	4	Hub., Hub. Ür.	102.998	3.636	99.362	
	5	Meyve ve Sebzeler	938.672	576	938.097	
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	13.652	130.447	-116.795	
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	17.979	3.893	14.086	
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	61	1.117	-1.057	
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	1.641	5.094	-3.454	
	11	İçkiler	3.542	200	3.342	
	12	Tütün ve Tütün Ma.	233.743	46	233.697	
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	-	13.006	-13.006	
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	6.385	103.604	-97.219	
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	183	1.088	-905	
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	6.514	625	5.889	
		Toplam	1.486.017	270.928	1.215.089	
		II	Tarımsal Hammaddeler			
		21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	147	4.948	-4.801
		23	Ham Kauçuk	49	48.098	-48.049
		24	Mantar, Odun ve Kereste	2.372	4.488	-2.115
25		Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	-	16.328	-16.328	
26		Dokuma Elyafı ve Artıkları	353.345	54.390	298.955	
29		B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	39.626	4.452	35.175	
		Toplam	395.539	132.703	262.836	
1981	I	Gıda Maddeleri				
	0	Canlı Hayvanlar	233.275	4.246	229.029	
	1	Et ve Et Ürünleri	92.295	0	92.295	
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	16.966	9.871	7.095	
	3	Balık ve Deniz Ür.	39.572	86	39.486	
	4	Hub., Hub. Ür.	158.110	58.296	99.814	
	5	Meyve ve Sebzeler	1.090.842	799	1.090.043	
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	9.768	52.980	-43.212	
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	23.086	8.682	14.403	
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	536	1.286	-750	
9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	7.785	495	7.290		

	11	İçkiler	4.111	174	3.937
	12	Tütün ve Tütün Ma.	395.148	0	395.148
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	-	14.768	-14.768
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	76.109	88.268	-12.159
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	2.443	1.846	597
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	12.724	3.571	9.153
		Toplam	2.162.769	245.368	1.917.401
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	187	5.457	-5.270
	23	Ham Kauçuk	1.726	51.954	-50.228
	24	Mantar, Odun ve Kereste	8.200	856	7.344
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	1.236	25.675	-24.439
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	414.144	74.898	339.246
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	44.127	4.786	39.341
		Toplam	469.619	163.627	305.992
1982		I Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	351.207	4.383	346.824
	1	Et ve Et Ürünleri	158.714	509	158.205
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	23.231	692	22.540
	3	balık ve Deniz Ür.	42.471	0	42.471
	4	Hub., Hub. Ür.	191.130	101.724	89.406
	5	Meyve ve Sebzeler	942.273	4.506	937.768
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	91.290	486	90.804
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	25.600	13.979	11.621
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	4.210	1.106	3.104
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	19.579	204	19.374
	11	İçkiler	3.031	392	2.639
	12	Tütün ve Tütün Ma.	348.367	0	348.367
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	1.891	16.096	-14.204
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	31.220	84.380	-53.160
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	7.263	2.307	4.957
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	14.512	804	13.708
		Toplam	2.255.989	231.567	2.024.422
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	83	5.920	-5.836
	23	Ham Kauçuk	5.761	50.445	-44.684
	24	Mantar, Odun ve Kereste	32.351	665	31.686
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	255	28.167	-27.912
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	379.277	82.365	296.912
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	43.553	6.150	37.404
		Toplam	461.281	173.712	287.569
1983		I Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	304.820	3.622	301.198
	1	Et ve Et Ürünleri	140.553	651	139.902
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	35.396	3.278	32.118
	3	balık ve Deniz Ür.	40.106	659	39.447
	4	Hub., Hub. Ür.	264.258	32.829	231.429
	5	Meyve ve Sebzeler	874.549	3.680	870.869
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	110.013	328	109.685
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	35.531	16.255	19.276
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	6.306	1.911	4.395
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	16.521	249	16.272
	11	İçkiler	3.192	2.815	377
	12	Tütün ve Tütün Ma.	237.828	0	237.828
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	724	16.764	-16.040
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	83.108	74.309	8.799
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	7.979	2.008	5.971
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	8.877	1.781	7.096
		Toplam	2.169.760	161.138	2.008.622
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	109	13.699	-13.589
	23	Ham Kauçuk	2.464	66.322	-63.857
	24	Mantar, Odun ve Kereste	27.608	585	27.023
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	1.325	22.673	-21.348
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	300.189	141.536	158.652
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	48.973	6.461	42.511
		Toplam	380.668	251.276	129.391
1984		I Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	237.905	5.525	232.380

	1	Et ve Et Ürünleri	141.963	824	141.138
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	67.155	14.951	52.204
	3	balık ve Deniz Ür.	57.342	136	57.206
	4	Hub., Hub. Ür.	190.348	263.408	-73.060
	5	Meyve ve Sebzeler	929.884	25.508	904.376
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	140.743	536	140.207
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	33.946	15.268	18.678
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	61.284	21.759	39.524
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	58.928	1.020	57.909
	11	İçkiler	4.455	378	4.076
	12	Tütün ve Tütün Ma.	216.968	26.586	190.382
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	4.050	22.944	-18.894
	42	Bit.Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	31.373	205.178	-173.804
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	10.185	3.977	6.208
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	8.629	5.353	3.276
		Toplam	2.195.157	613.349	1.581.808
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	1.348	27.534	-26.186
	23	Ham Kauçuk	2.433	73.618	-71.185
	24	Mantar, Odun ve Kereste	28.008	6.730	21.278
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	715	48.238	-47.523
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	293.988	148.439	145.549
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	39.754	9.225	30.529
		Toplam	366.246	313.784	52.462
1985		I Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	175.940	4.073	171.868
	1	Et ve Et Ürünleri	87.849	42.882	44.966
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	51.466	23.245	28.221
	3	balık ve Deniz Ür.	58.349	187	58.163
	4	Hub., Hub. Ür.	133.288	165.161	-31.873
	5	Meyve ve Sebzeler	932.830	27.083	905.747
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	66.667	1.034	65.633
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	34.625	19.618	15.008
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	29.317	7.593	21.724
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	23.376	593.688	22.783
	11	İçkiler	6.508	1.779	4.729
	12	Tütün ve Tütün Ma.	330.454	55.870	274.584
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	7.930	24.879	-16.949
	42	Bit.Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	46.095	187.948	-141.853
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	14.430	2.964	11.466
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	6.841	30.641	-23.800
		Toplam	2.005.967	595.551	1.410.415
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	1.742	31.980	-30.237
	23	Ham Kauçuk	1.966	69.716	-67.749
	24	Mantar, Odun ve Kereste	21.616	31.007	-9.392
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	723.019	41.390	-40.667
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	297.537	153.725	143.812
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	43.865	11.428	32.437
		Toplam	367.450	339.245	28.205
1986		I Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	231.184	12.526	218.658
	1	Et ve Et Ürünleri	77.798	28.100	49.697
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	44.720	16.948	27.772
	3	balık ve Deniz Ür.	125.656	617	125.040
	4	Hub., Hub. Ür.	51.499	123.189	-71.691
	5	Meyve ve Sebzeler	1.232.497	40.745	1.191.752
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	13.437	1.551	11.886
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	28.825	27.290	1.535
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	31.655	9.050	22.604
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	26.733	2.146	24.587
	11	İçkiler	6.360	8.259	-1.900
	12	Tütün ve Tütün Ma.	271.822	116.284	155.538
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	2.747	22.799	-20.052
	42	Bit.Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	63.464	116.817	-53.352
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	13.577	2.953	10.624
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	5.197	20.830	-15.633
		Toplam	2.227.170	550.103	1.677.067

	II Tarımsal Hammaddeler			
21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	1,404	70.591	-70.589
23	Ham Kauçuk	4.399	74.124	-69.725
24	Mantar, Odun ve Kereste	31.647	68.763	-37.115
25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	3,045	39.001	-38.998
26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	261.260	192.191	69.069
29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	53.521	20.214	33.307
	Toplam	350.832	464.884	-114.051
1987	I Gıda Maddeleri			
0	Canlı Hayvanlar	244.492	99.901	144.591
1	Et ve Et Ürünleri	63.421	34.438	28.984
2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	46.208	11.766	34.442
3	balık ve Deniz Ür.	114.019	2.683	111.336
4	Hub., Hub. Ür.	83.312	71.715	11.596
5	Meyve ve Sebzeler	1.439.900	31.588	1.408.311
6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	33.251	49.057	-15.806
7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	44.391	33.411	10.980
8	Hay. İçin Gıda Mad.	49.425	31.978	17.447
9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	43.692	2.899	40.793
11	İçkiler	8.182	8.838	-656
12	Tütün ve Tütün Ma.	315.809	178.100	137.709
41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	6.411	22.343	-15.932
42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	68.351	119.144	-50.793
43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	8.480	6.467	2.013
22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	7.828	28.431	-20.603
	Toplam	2.577.171	732.758	1.844.413
	II Tarımsal Hammaddeler			
21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	43,326	135.980	-135.937
23	Ham Kauçuk	4.134	90.920	-86.786
24	Mantar, Odun ve Kereste	6.878	165.203	-158.325
25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	10,414	69.577	-59.566
26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	154.292	365.301	-211.009
29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	70.496	33.129	37.367
	Toplam	235.855	860.111	-624.257
1988	I Gıda Maddeleri			
0	Canlı Hayvanlar	249.612	33.622	215.991
1	Et ve Et Ürünleri	48.241	16.190	32.051
2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	29.508	9.866	19.642
3	balık ve Deniz Ür.	85.741	1.583	84.159
4	Hub., Hub. Ür.	333.213	41.800	291.413
5	Meyve ve Sebzeler	1.587.342	28.919	1.558.423
6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	27.581	2.910	24.670
7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	46.042	29.218	16.823
8	Hay. İçin Gıda Mad.	13.375	13.469	-94
9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	63.106	2.723	60.382
11	İçkiler	9.001	15.570	-6.570
12	Tütün ve Tütün Ma.	269.246	173.282	95.965
41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	10.033	22.801	-12.768
42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	61.774	200.932	-139.158
43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	14.450	6.464	7.985
22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	10.706	13.584	-2.878
	Toplam	2.858.971	612.934	2.246.037
	II Tarımsal Hammaddeler			
21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	282,058	78.005	-77.723
23	Ham Kauçuk	5.043	111.921	-106.878
24	Mantar, Odun ve Kereste	14.778	126.439	-111.660
25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	300,136	107.832	-107.532
26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	260.059	287.621	-27.561
29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	92.022	31.627	60.395
	Toplam	372.485	743.445	-370.960
1989	I Gıda Maddeleri			
0	Canlı Hayvanlar	252.932	20.804	232.128
1	Et ve Et Ürünleri	35.625	5.506	30.119
2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	14.120	8.466	5.654
3	balık ve Deniz Ür.	67.757	3.231	64.526
4	Hub., Hub. Ür.	177.674	570.689	-393.015
5	Meyve ve Sebzeler	1.290.860	12.450	1.278.410
6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	18.054	2.358	15.696
7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	75.818	27.328	48.491

	8	Hay. İçin Gıda Mad.	9.618	40.764	-31.147
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	72.938	5.887	67.052
	11	İçkiler	12.906	3.973	8.933
	12	Tütün ve Tütün Ma.	479.813	221.021	258.792
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	4.869	32.883	-28.014
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	136.583	268.672	-132.089
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	11.090	9.967	1.123
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	7.411	25.171	-17.760
		Toplam	2.668.069	1.259.170	1.408.899
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	383	99.875	-99.492
	23	Ham Kauçuk	6.544	86.060	-79.516
	24	Mantar, Odun ve Kereste	18.688	68.981	-50.294
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	1.092	100.709	-99.617
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	281.795	334.619	-52.824
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	76.735	24.145	52.591
		Toplam	385.237	714.389	-329.152
1990		I Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	203.977	109.300	94.677
	1	Et ve Et Ürünleri	25.020	16.578	8.442
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	12.151	18.903	-6.753
	3	balık ve Deniz Ür.	68.534	9.522	59.012
	4	Hub., Hub. Ür.	74.495	564.350	-489.855
	5	Meyve ve Sebzeler	1.734.960	54.884	1.680.076
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	26.038	300.785	-274.747
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	80.559	38.703	41.856
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	5.806	52.604	-46.798
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	72.424	14.303	58.122
	11	İçkiler	13.065	8.282	4.783
	12	Tütün ve Tütün Ma.	442.359	337.195	105.164
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	6.363	31.317	-24.955
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	123.347	259.106	-135.758
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	9.323	12.426	-3.103
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	7.419	32.682	-25.263
		Toplam	2.905.840	1.860.941	1.044.899
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	868	129.212	-128.344
	23	Ham Kauçuk	6.598	90.649	-84.051
	24	Mantar, Odun ve Kereste	18.467	131.807	-113.340
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	247	80.166	-79.919
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	276.618	488.157	-211.539
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	91.484	31.716	59.768
		Toplam	394.282	951.708	-557.426
1991		I Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	204.008	108.047	95.961
	1	Et ve Et Ürünleri	16.082	34.444	-18.362
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	8.813	20.795	-11.982
	3	balık ve Deniz Ür.	60.811	10.474	50.337
	4	Hub., Hub. Ür.	466.118	106.045	360.073
	5	Meyve ve Sebzeler	1.748.666	43.868	1.704.798
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	67.373	9.308	58.065
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	48.533	43.292	5.241
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	6.829	75.940	-69.112
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	102.815	14.715	88.099
	11	İçkiler	20.973	14.383	6.589
	12	Tütün ve Tütün Ma.	572.024	367.049	204.975
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	2.710	24.549	-21.839
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	188.954	361.681	-172.727
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	5.602	10.939	-5.338
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	10.004	32.197	-22.194
		Toplam	3.530.312	1.277.728	2.252.584
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	1.202	115.721	-114.519
	23	Ham Kauçuk	828,726	109.023	-108.194
	24	Mantar, Odun ve Kereste	16.137	138.536	-122.399
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	281,02	71.994	-71.713
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	274.348	341.928	-67.580
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	81.120	31.592	49.528
		Toplam	373.917	808.795	-434.879

1992	I	Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	127.937	109.155	18.782
	1	Et ve Et Ürünleri	26.442	34.123	-7.681
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	8.882	30.887	-22.005
	3	balık ve Deniz Ür.	59.999	19.861	40.137
	4	Hub., Hub. Ür.	591.530	159.361	432.169
	5	Meyve ve Sebzeler	1.569.850	66.868	1.502.981
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	175.158	8.625	166.532
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	71.636	41.686	29.950
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	2.773	105.002	-102.228
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	128.081	18.552	109.529
	11	İçkiler	23.807	11.462	12.344
	12	Tütün ve Tütün Ma.	332.617	318.973	13.644
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	2.476	28.558	-26.082
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafin edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	201.697	337.061	-135.364
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	11.032	14.341	-3.309
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	13.295	57.671	-44.376
		Toplam	3.347.211	1.362.188	1.985.023
	II	Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	1.759	166.368	-164.609
	23	Ham Kauçuk	2.351	131.499	-129.148
	24	Mantar, Odun ve Kereste	16.349	150.734	-134.386
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	87.002	101.813	-101.726
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	115.530	494.496	-378.967
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	70.486	43.397	27.089
		Toplam	206.562	1.088.308	-881.746
1993	I	Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	283.501	103.201	180.300
	1	Et ve Et Ürünleri	26.807	32.294	-5.487
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	12.326	30.604	-18.278
	3	balık ve Deniz Ür.	53.940	23.179	30.761
	4	Hub., Hub. Ür.	271.655	347.258	-75.603
	5	Meyve ve Sebzeler	1.670.231	101.468	1.568.762
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	214.321	10.213	204.108
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	128.187	58.595	69.593
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	3.038	110.750	-107.712
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	130.301	21.411	108.889
	11	İçkiler	24.559	8.948	15.612
	12	Tütün ve Tütün Ma.	441.025	327.284	113.741
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	1.671	37.795	-36.124
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafin edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	97.885	354.885	-257.000
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	87.510	16.117	71.392
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	15.380	72.004	-56.624
		Toplam	3.462.338	1.656.008	1.806.330
	II	Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	2.148	214.873	-212.725
	23	Ham Kauçuk	4.236	145.481	-141.245
	24	Mantar, Odun ve Kereste	13.328	344.951	-331.623
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	133.817	103.589	-103.456
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	198.291	586.717	-388.427
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	68.055	48.387	19.668
		Toplam	286.191	1.443.998	-1.157.807
1994	I	Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	223.357	23.353	200.004
	1	Et ve Et Ürünleri	43.292	10.471	32.821
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	19.133	20.453	-1.320
	3	balık ve Deniz Ür.	70.133	25.413	44.720
	4	Hub., Hub. Ür.	374.549	158.834	215.716
	5	Meyve ve Sebzeler	2.002.033	48.082	1.953.951
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	316.024	4.461	311.563
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	96.095	64.021	32.074
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	8.486	85.052	-76.567
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	146.766	20.238	126.529
	11	İçkiler	47.501	12.700	34.801
	12	Tütün ve Tütün Ma.	423.674	139.819	283.855
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	2.184	38.407	-36.222
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafin edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	97.447	404.040	-306.593
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	82.438	17.257	65.181
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	19.902	75.466	-55.564

		Toplam	3.973.014	1.148.067	2.824.947
	II	Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	1.975	281.517	-279.542
	23	Ham Kauçuk	14.055	130.735	-116.680
	24	Mantar, Odun ve Kereste	32.772	160.721	-127.948
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	1.762	102.242	-100.480
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	153.310	500.824	-347.514
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	73.884	42.863	31.021
		Toplam	277.759	1.218.902	-941.143
1995	I	Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	131.983	342.952	-210.969
	1	Et ve Et Ürünleri	23.168	77.998	-54.831
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	26.154	36.383	-10.229
	3	balık ve Deniz Ür.	85.098	36.198	48.900
	4	Hub., Hub. Ür.	440.716	462.161	-21.445
	5	Meyve ve Sebzeler	2.178.281	88.076	2.090.205
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	197.184	202.818	-5.634
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	125.660	102.315	23.346
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	10.100	101.062	-90.962
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	206.053	31.875	174.178
	11	İçkiler	87.604	13.352	74.252
	12	Tütün ve Tütün Ma.	381.411	159.967	221.444
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	6.904	73.064	-66.160
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	204.377	537.117	-332.740
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	116.346	28.774	87.573
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	18.198	204.484	-186.285
		Toplam	4.239.239	2.498.596	1.740.643
	II	Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	3.606	464.313	-460.707
	23	Ham Kauçuk	15.100	241.415	-226.315
	24	Mantar, Odun ve Kereste	26.663	145.276	-118.612
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	1.491	246.086	-244.595
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	169.491	832.562	-663.071
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	99.428	65.393	34.035
		Toplam	315.779	1.995.044	-1.679.265
1996	I	Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	84.972	167.429	-82.457
	1	Et ve Et Ürünleri	27.192	26.023	1.169
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	36.821	42.770	-5.949
	3	balık ve Deniz Ür.	101.466	35.536	65.930
	4	Hub., Hub. Ür.	507.463	787.669	-280.207
	5	Meyve ve Sebzeler	2.218.856	100.535	2.118.321
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	211.028	293.515	-82.487
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	144.323	106.404	37.919
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	14.567	149.727	-135.159
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	212.609	66.062	146.547
	11	İçkiler	104.873	18.600	86.273
	12	Tütün ve Tütün Ma.	637.590	277.482	360.109
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	8.239	82.803	-74.564
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	126.933	394.316	-267.382
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	96.549	31.635	64.913
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	23.115	250.428	-227.313
		Toplam	4.556.596	2.830.932	1.725.664
	II	Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	4.188	677.465	-673.277
	23	Ham Kauçuk	13.669	242.115	-228.446
	24	Mantar, Odun ve Kereste	17.438	182.891	-165.454
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	447	126.584	-126.137
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	278.706	731.905	-453.199
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	77.585	74.344	3.241
		Toplam	392.032	2.035.304	-1.643.272
1997	I	Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	82.711	18.929	63.783
	1	Et ve Et Ürünleri	26.553	1.511	25.042
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	51.905	32.478	19.427
	3	balık ve Deniz Ür.	124.646	52.149	72.497
	4	Hub., Hub. Ür.	636.508	718.622	-82.114
	5	Meyve ve Sebzeler	2.466.284	175.707	2.290.577
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	269.554	43.713	225.841

	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	172.172	120.110	52.062
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	7.600	184.000	-176.400
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	240.693	79.157	161.536
	11	İçkiler	70.870	10.128	60.743
	12	Tütün ve Tütün Ma.	682.745	382.996	299.749
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	804	76.093	-75.289
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafinedilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	170.448	461.640	-291.192
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	100.236	32.118	68.117
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	29.659	259.559	-229.900
		Toplam	5.133.389	2.648.911	2.484.478
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	2.809	589.221	-586.411
	23	Ham Kauçuk	8.540	205.303	-196.763
	24	Mantar, Odun ve Kereste	31.133	167.114	-135.981
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	472	143.594	-143.122
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	212.519	1.089.257	-876.738
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	81.625	83.082	-1.457
		Toplam	337.097	2.277.570	-1.940.473
1998	I Gıda Maddeleri				
	0	Canlı Hayvanlar	47.859	26.091	21.768
	1	Et ve Et Ürünleri	23.944	572	23.372
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	51.512	36.886	14.626
	3	balık ve Deniz Ür.	94.605	43.184	51.421
	4	Hub., Hub. Ür.	580.963	480.319	100.645
	5	Meyve ve Sebzeler	2.357.370	183.097	2.174.273
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	232.341	14.464	217.877
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	158.756	131.912	26.844
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	4.677	157.779	-153.102
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	219.408	91.103	128.305
	11	İçkiler	54.674	11.997	42.677
	12	Tütün ve Tütün Ma.	589.861	307.380	282.481
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	837	73.171	-72.334
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafinedilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	156.831	417.256	-260.424
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	81.629	30.939	50.690
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	32.557	305.122	-272.565
		Toplam	4.687.825	2.311.272	2.376.553
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	21.981	373.250	-351.269
	23	Ham Kauçuk	8.174	167.198	-159.024
	24	Mantar, Odun ve Kereste	30.251	186.847	-156.596
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	601	153.245	-152.644
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	219.664	1.021.832	-802.168
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	84.094	108.310	-24.216
		Toplam	364.765	2.010.683	-1.645.917
1999	I Gıda Maddeleri				
	0	Canlı Hayvanlar	11.575	23.618	-12.043
	1	Et ve Et Ürünleri	16.682	688	15.994
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	32.563	40.161	-7.598
	3	balık ve Deniz Ür.	98.133	30.110	68.024
	4	Hub., Hub. Ür.	379.195	417.674	-38.479
	5	Meyve ve Sebzeler	2.132.684	159.191	1.973.493
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	216.938	16.967	199.971
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	129.785	123.330	6.455
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	6.006	176.235	-170.229
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	166.753	86.641	80.112
	11	İçkiler	40.844	14.647	26.197
	12	Tütün ve Tütün Ma.	561.955	293.388	268.567
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	677	51.950	-51.273
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafinedilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	214.365	352.802	-138.437
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	40.803	31.640	9.163
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	35.777	219.176	-183.399
		Toplam	4.084.736	2.038.217	2.046.519
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	9.644	102.234	-92.590
	23	Ham Kauçuk	8.828	135.469	-126.641
	24	Mantar, Odun ve Kereste	24.250	157.029	-132.779
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	122	164.166	-164.043
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	232.905	702.658	-469.753
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	81.056	98.598	-17.542

		Toplam	356.804	1.360.153	-1.003.349
2000	I	Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	2.331	33.458	-31.127
	1	Et ve Et Ürünleri	13.395	1.759	11.636
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	21.733	36.919	-15.186
	3	balık ve Deniz Ür.	88.643	37.339	51.304
	4	Hub., Hub. Ür.	406.081	408.267	-2.186
	5	Meyve ve Sebzeler	1.816.866	193.031	1.623.835
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	238.724	15.604	223.121
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	139.639	124.031	15.609
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	10.480	206.610	-196.129
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	152.799	102.141	50.658
	11	İçkiler	37.491	14.576	22.916
	12	Tütün ve Tütün Ma.	491.419	350.727	140.692
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	1.612	51.290	-49.677
	42	Bit.Sıvı Yağ. ve Fraks.(rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	72.429	291.588	-219.159
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	26.238	32.530	-6.292
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	22.833	233.422	-210.589
		Toplam	3.542.714	2.133.290	1.409.424
	II	Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	26.473	224.679	-198.206
	23	Ham Kauçuk	9.753	160.618	-150.865
	24	Mantar, Odun ve Kereste	16.476	182.818	-166.342
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	615	238.126	-237.511
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	195.573	1.117.495	-921.922
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	63.679	98.979	-35.300
		Toplam	312.569	2.022.714	-1.710.145
2001	I	Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	43.569	22.843	20.726
	1	Et ve Et Ürünleri	19.144	611	18.534
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	41.766	23.775	17.991
	3	balık ve Deniz Ür.	73.104	11.602	61.501
	4	Hub., Hub. Ür.	327.368	192.503	134.865
	5	Meyve ve Sebzeler	2.142.117	118.104	2.024.014
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	342.586	12.305	330.281
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	149.471	122.476	26.995
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	25.379	136.133	-110.754
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	151.675	95.389	56.286
	11	İçkiler	35.727	13.252	22.475
	12	Tütün ve Tütün Ma.	435.367	283.180	152.187
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	435	33.359	-32.923
	42	Bit.Sıvı Yağ. ve Fraks.(rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	165.395	268.892	-103.497
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	14.665	18.761	-4.096
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	29.447	133.583	-104.137
		Toplam	3.997.215	1.486.768	2.510.448
	II	Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	30.511	274.787	-244.276
	23	Ham Kauçuk	5.276	130.265	-124.988
	24	Mantar, Odun ve Kereste	40.492	99.487	-58.995
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	83	148.977	-148.894
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	218.988	865.742	-646.753
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	56.217	73.121	-16.904
		Toplam	351.568	1.592.379	-1.240.811
2002	I	Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	31.333	15.932	15.401
	1	Et ve Et Ürünleri	16.804	198	16.605
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	34.780	39.010	-4.230
	3	balık ve Deniz Ür.	120.732	19.112	101.620
	4	Hub., Hub. Ür.	298.667	392.020	-93.353
	5	Meyve ve Sebzeler	2.061.938	142.066	1.919.871
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	183.281	20.451	162.831
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	171.818	155.847	15.971
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	12.902	144.068	-131.165
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	185.466	126.881	58.585
	11	İçkiler	40.764	10.097	30.667
	12	Tütün ve Tütün Ma.	385.348	207.916	177.433
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	3.260	49.110	-45.849
	42	Bit.Sıvı Yağ. ve Fraks.(rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	75.756	336.930	-261.173
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	18.853	28.720	-9.867

	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	26.504	223.474	-196.970
		Toplam	3.668.207	1.911.832	1.756.376
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	34.300	453.149	-418.848
	23	Ham Kauçuk	4.665	182.569	-177.904
	24	Mantar, Odun ve Kereste	36.427	121.167	-84.740
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	738	191.730	-190.991
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	231.683	1.030.837	-799.154
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	76.158	103.634	-27.477
		Toplam	383.971	2 083 087	-1.699.116
2003	I	Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	8.217	11.845	-3.629
	1	Et ve Et Ürünleri	23.069	538	22.532
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	49.130	52.602	-3.472
	3	balık ve Deniz Ür.	152.085	33.076	119.008
	4	Hub., Hub. Ür.	408.982	721.548	-312.566
	5	Meyve ve Sebzeler	2.568.082	131.514	2.436.569
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	225.864	35.539	190.326
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	243.058	254.714	-11.656
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	14.448	199.875	-185.427
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	250.865	162.762	88.104
	11	İçkiler	69.804	15.370	54.435
	12	Tütün ve Tütün Ma.	418.809	234.878	183.930
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	4.971	63.733	-58.762
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafinedilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	225.552	409.203	-183.651
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	24.207	39.164	-14.957
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	48.002	425.034	-377.031
		Toplam	4.735.146	2.791.392	1.943.753
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	34.046	440.561	-406.514
	23	Ham Kauçuk	5.024	256.390	-251.366
	24	Mantar, Odun ve Kereste	21.152	165.530	-144.379
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	637	187.335	-186.699
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	363.063	1.285.400	-922.337
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	98.005	138.116	-40.112
		Toplam	521.926	2.473.333	-1.951.406
2004	I	Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	7.311	9.782	-2.471
	1	Et ve Et Ürünleri	26.804	901	25.903
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	54.321	70.764	-16.444
	3	balık ve Deniz Ür.	211.696	54.665	157.031
	4	Hub., Hub. Ür.	520.191	557.634	-37.443
	5	Meyve ve Sebzeler	3.405.539	161.744	3.243.795
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	236.688	38.579	198.109
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	296.666	291.125	5.541
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	11.592	401.458	-389.866
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	273.516	230.955	42.561
	11	İçkiler	113.091	30.744	82.347
	12	Tütün ve Tütün Ma.	477.848	239.278	238.570
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	707	60.698	-59.992
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafinedilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	174.587	424.918	-250.331
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	30.157	46.291	-16.134
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	50.887	470.159	-419.272
		Toplam	5.891.602	3.089.696	2.801.906
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	30.378	396.850	-366.472
	23	Ham Kauçuk	8.431	343.834	-335.404
	24	Mantar, Odun ve Kereste	21.230	287.351	-266.121
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	659	221.372	-220.713
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	442.057	1.564.434	-1.122.377
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	106.854	155.074	-48.220
		Toplam	609.609	2.968.914	-2.359.306
2005	I	Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	5.180	14.074	-8.895
	1	Et ve Et Ürünleri	41.315	778	40.537
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	80.839	78.397	2.442
	3	balık ve Deniz Ür.	243.209	69.193	174.016
	4	Hub., Hub. Ür.	891.873	226.296	665.577
	5	Meyve ve Sebzeler	4.373.567	284.147	4.089.420

	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	211.427	45.987	165.440
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	309.356	275.447	33.910
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	17.583	341.484	-323.901
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	337.993	280.078	57.915
	11	İçkiler	146.398	23.372	123.027
	12	Tütün ve Tütün Ma.	590.047	275.504	314.543
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	89	73.053	-72.964
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	358.876	626.165	-267.289
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	46.335	45.513	822
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	59.592	624.778	-565.186
		Toplam	7.713.679	3.284.265	4.429.414
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	24.682	293.296	-268.614
	23	Ham Kauçuk	7.205	445.836	-438.631
	24	Mantar, Odun ve Kereste	25.221	361.578	-336.356
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	937	278.094	-277.156
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	435.877	1.642.916	-1.207.038
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	100.936	174.305	-73.370
		Toplam	594.859	3.196.024	-2.601.166
2006		I Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	8.515	15.546	-7.031
	1	Et ve Et Ürünleri	36.135	600	35.535
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	107.355	84.630	22.725
	3	balık ve Deniz Ür.	258.565	84.611	173.954
	4	Hub., Hub. Ür.	876.054	211.783	664.271
	5	Meyve ve Sebzeler	4.260.922	347.838	3.913.084
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	282.690	40.361	242.329
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	344.815	296.800	48.015
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	10.361	316.518	-306.157
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	409.105	331.087	78.018
	11	İçkiler	135.072	39.647	95.425
	12	Tütün ve Tütün Ma.	684.890	256.263	428.628
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	15	84.016	-84.001
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	307.548	792.042	-484.494
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	130.018	56.643	73.375
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	79.498	527.806	-448.308
		Toplam	7.931.559	3.486.191	4.445.368
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	18.912	336.802	-317.891
	23	Ham Kauçuk	13.248	614.554	-601.306
	24	Mantar, Odun ve Kereste	28.841	475.729	-446.887
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	1.191	346.338	-345.146
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	540.787	1.835.552	-1.294.765
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	98.715	190.993	-92.279
		Toplam	701.694	3.799.969	-3.098.275
2007		I Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	7.078	23.921	-16.842
	1	Et ve Et Ürünleri	54.108	1.439	52.669
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	178.959	119.283	59.676
	3	balık ve Deniz Ür.	302.718	97.072	205.646
	4	Hub., Hub. Ür.	1.036.754	1.023.694	13.059
	5	Meyve ve Sebzeler	4.901.711	456.384	4.445.327
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	304.116	57.186	246.930
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	463.044	373.565	89.479
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	12.400	550.234	-537.834
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	560.851	380.827	180.025
	11	İçkiler	160.756	50.986	109.770
	12	Tütün ve Tütün Ma.	643.799	302.125	341.673
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	145	109.693	-109.548
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	205.604	641.287	-435.683
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	84.324	77.982	6.342
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	90.799	901.797	-810.998
		Toplam	9.007.165	5.167.474	3.839.691
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	16.407	327.346	-310.939
	23	Ham Kauçuk	15.272	723.491	-708.219
	24	Mantar, Odun ve Kereste	32.914	540.392	-507.478
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	1.470	411.184	-409.714
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	587.569	2.421.004	-1.833.435

	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	108.227	221.862	-113.635
		Toplam	761.859	4.645.279	-3.883.420
2008	I	Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	12.922	41.448	-28.525
	1	Et ve Et Ürünleri	102.717	4.067	98.650
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	254.622	132.629	121.992
	3	balık ve Deniz Ür.	408.350	119.081	289.268
	4	Hub., Hub. Ür.	1.385.466	2.207.585	-822.120
	5	Meyve ve Sebzeleler	5.308.045	860.025	4.448.020
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	352.240	92.129	260.111
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	499.525	390.894	108.632
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	68.181	772.975	-704.794
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	762.953	403.322	359.631
	11	İçkiler	186.142	64.575	121.566
	12	Tütün ve Tütün Ma.	704.550	391.694	312.856
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	26.497	154.219	-127.722
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafinedilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	269.284	1.446.455	-1.177.172
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	274.487	101.612	172.875
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	89.400	1.320.081	-1.230.681
		Toplam	10.705.380	8.502.792	2.202.588
	II	Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	10.702	236.213	-225.512
	23	Ham Kauçuk	30.861	945.314	-914.452
	24	Mantar, Odun ve Kereste	30.617	548.540	-517.923
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	7.407	472.991	-465.584
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	571.334	2.074.340	-1.503.007
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	117.565	257.390	-139.825
		Toplam	768.486	4.534.790	-3.766.304
2009	I	Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	24.366	33.664	-9.298
	1	Et ve Et Ürünleri	173.827	2.451	171.376
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	267.711	120.114	147.598
	3	balık ve Deniz Ür.	338.997	108.099	230.898
	4	Hub., Hub. Ür.	1.481.627	1.284.854	196.774
	5	Meyve ve Sebzeleler	5.353.787	673.110	4.680.677
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	301.242	56.751	244.492
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	471.668	389.115	82.553
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	74.809	556.398	-481.589
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	637.920	366.938	270.982
	11	İçkiler	175.891	79.172	96.719
	12	Tütün ve Tütün Ma.	757.499	400.124	357.375
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	2.827	106.313	-103.486
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafinedilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	240.197	929.569	-689.372
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	184.097	86.567	97.530
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	95.371	914.277	-818.906
		Toplam	10.581.837	6.107.516	4.474.321
	II	Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	6.034	123.258	-117.225
	23	Ham Kauçuk	20.622	568.753	-548.131
	24	Mantar, Odun ve Kereste	37.433	359.767	-322.334
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	5.745	342.629	-336.884
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	423.381	1.895.158	-1.471.777
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	114.458	233.507	-119.048
		Toplam	607.673	3.523.072	-2.915.399
2010	I	Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	7.322	333.080	-325.758
	1	Et ve Et Ürünleri	236.688	251.235	-14.547
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	324.180	139.461	184.719
	3	balık ve Deniz Ür.	340.008	137.034	202.974
	4	Hub., Hub. Ür.	1.782.194	1.169.797	612.397
	5	Meyve ve Sebzeleler	6.152.501	757.297	5.395.204
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	395.561	52.891	342.670
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	537.823	519.732	18.091
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	31.141	741.318	-710.177
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	691.209	403.036	288.174
	11	İçkiler	201.026	81.733	119.293
	12	Tütün ve Tütün Ma.	697.027	368.274	328.754
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	13.367	136.851	-123.484
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafinedilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	215.460	794.242	-578.782

	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	117.089	116.034	1.056
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	125.946	1.410.707	-1.284.761
		Toplam	11.868.544	7.412.723	4.455.821
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	5.496	225.910	-220.415
	23	Ham Kauçuk	35.215	1.016.126	-980.911
	24	Mantar, Odun ve Kereste	41.331	462.119	-420.787
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	14.612	544.956	-530.344
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	566.391	2.948.806	-2.382.415
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	132.362	269.006	-136.644
		Toplam	795.406	5.466.923	-4.671.517
2011		I Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	6.215	1.028.121	-1.021.906
	1	Et ve Et Ürünleri	427.716	514.810	-87.094
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	510.254	115.182	395.072
	3	balık ve Deniz Ür.	423.295	175.565	247.730
	4	Hub., Hub. Ür.	2.140.142	2.059.771	80.370
	5	Meyve ve Sebzeler	6.695.665	952.315	5.743.350
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	481.241	63.956	417.284
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	627.072	614.584	12.488
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	55.989	859.318	-803.329
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	918.020	504.603	413.416
	11	İçkiler	230.182	150.682	79.501
	12	Tütün ve Tütün Ma.	670.625	400.500	270.125
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	9.061	148.778	-139.717
	42	Bit.Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	461.984	1.351.268	-889.285
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	390.490	172.247	218.243
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	159.532	1.541.130	-1.381.598
		Toplam	14.207.482	10.652.831	3.554.650
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	3.882	409.065	-405.183
	23	Ham Kauçuk	60.369	1.650.181	-1.589.813
	24	Mantar, Odun ve Kereste	37.423	604.821	-567.397
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	27.798	602.625	-574.827
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	769.398	3.338.951	-2.569.554
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	172.785	315.978	-143.193
		Toplam	1.071.655	6.921.621	-5.849.966
2012		I Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	8.142	852.074	-843.932
	1	Et ve Et Ürünleri	577.574	99.743	477.831
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	575.949	123.565	452.385
	3	Balık ve Deniz Ür.	443.187	178.133	265.054
	4	Hub., Hub. Ür.	2.316.771	1.638.320	678.451
	5	Meyve ve Sebzeler	6.552.252	908.794	5.643.458
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	512.285	97.604	414.681
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	687.807	606.003	81.804
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	134.579	1.327.984	-1.193.404
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	877.094	508.185	368.909
	11	İçkiler	255.151	151.157	103.993
	12	Tütün ve Tütün Ma.	842.432	487.427	355.005
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	6.044	160.013	-153.970
	42	Bit.Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	557.836	1.611.868	-1.054.032
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	496.662	171.189	325.474
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	182.060	1.497.782	-1.315.722
		Toplam	15.025.825	10.419.841	4.605.984
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	3.533	406.932	-403.399
	23	Ham Kauçuk	54.035	1.252.745	-1.198.711
	24	Mantar, Odun ve Kereste	37.642	718.407	-680.764
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	8.478	560.063	-551.585
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	690.469	2.691.826	-2.001.357
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	173.669	320.035	-146.366
		Toplam	967.825	5.950.007	-4.982.181
2013		I Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	13.464	346.448	-332.984
	1	Et ve Et Ürünleri	672.832	29.279	643.553
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	687.944	167.911	520.033
	3	Balık ve Deniz Ür.	561.263	187.281	373.982
	4	Hub., Hub. Ür.	2.711.386	2.151.720	559.666

	5	Meyve ve Sebzeler	6.877.627	936.791	5.940.836
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	647.953	107.221	540.732
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	793.856	665.863	127.992
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	204.128	1.594.689	-1.390.561
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	941.617	596.316	345.300
	11	İçkiler	286.944	196.959	89.985
	12	Tütün ve Tütün Ma.	904.504	505.924	398.580
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	11.786	129.891	-118.105
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafinedilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	870.658	1.590.086	-719.428
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	347.923	151.436	196.487
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	215.199	1.474.197	-1.258.999
		Toplam	16.749.085	10.832.015	5.917.070
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	6.703	380.540	-373.837
	23	Ham Kauçuk	57.785	1.102.413	-1.044.628
	24	Mantar, Odun ve Kereste	32.731	605.490	-572.759
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	29.020	645.109	-616.089
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	671.626	2.990.898	-2.319.272
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	192.324	359.482	-167.158
		Toplam	990.189	6.083.933	-5.093.744
2014		I Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	26.720	139.891	-113.170
	1	Et ve Et Ürünleri	720.719	12.106	708.613
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	749.446	203.640	545.807
	3	balık ve Deniz Ür.	669.558	197.458	472.099
	4	Hub., Hub. Ür.	2.776.266	2.478.592	297.673
	5	Meyve ve Sebzeler	7.561.925	1.085.534	6.476.391
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	689.866	127.834	562.033
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	834.431	724.228	110.203
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	164.566	1.330.961	-1.166.396
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	963.141	669.864	293.277
	11	İçkiler	318.343	228.409	89.934
	12	Tütün ve Tütün Ma.	1.072.108	563.680	508.428
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	24.694	138.905	-114.211
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafinedilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	930.065	1.875.541	-945.476
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	53.099	172.545	-119.447
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	191.989	2.099.510	-1.907.521
		Toplam	17.746.937	12.048.697	5.698.239
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	4.630	242.475	-237.844
	23	Ham Kauçuk	51.177	971.014	-919.836
	24	Mantar, Odun ve Kereste	34.117	659.586	-625.469
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	34.836	683.453	-648.617
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	662.013	3.094.256	-2.432.243
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	213.187	360.284	-147.097
		Toplam	999.962	6.011.068	-5.011.107
2015		I Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	34.473	322.768	-288.296
	1	Et ve Et Ürünleri	487.908	115.494	372.414
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	544.045	160.937	383.107
	3	balık ve Deniz Ür.	687.155	249.811	437.344
	4	Hub., Hub. Ür.	2.663.355	1.807.631	855.724
	5	Meyve ve Sebzeler	7.651.338	1.151.523	6.499.815
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	583.378	166.079	417.299
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	744.351	767.564	-23.213
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	115.932	1.116.741	-1.000.809
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	827.662	648.723	178.939
	11	İçkiler	310.981	221.746	89.235
	12	Tütün ve Tütün Ma.	918.449	537.725	380.724
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	12.954	83.623	-70.669
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafinedilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	809.911	1.677.941	-868.030
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	31.722	137.354	-105.632
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	137.772	1.723.795	-1.586.024
		Toplam	16.561.384	10.889.457	5.671.928
		II Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	2.319	100.044	-97.725
	23	Ham Kauçuk	36.795	790.062	-753.267
	24	Mantar, Odun ve Kereste	27.788	740.695	-712.907
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	24.259	737.712	-713.453

	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	608.966	2.469.096	-1.860.130
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	182.679	332.147	-149.468
		Toplam	882.806	5.169.757	-4.286.951
2016	I	Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	27.914	603.822	-575.908
	1	Et ve Et Ürünleri	402.853	47.000	355.853
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	612.623	115.590	497.033
	3	balık ve Deniz Ür.	786.748	180.412	606.335
	4	Hub., Hub. Ür.	2.761.307	1.320.243	1.441.064
	5	Meyve ve Sebzeler	6.720.865	1.177.700	5.543.165
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	544.192	257.725	286.467
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	688.190	798.452	-110.262
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	132.797	1.327.258	-1.194.461
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	857.201	621.483	235.719
	11	İçkiler	286.663	190.284	96.379
	12	Tütün ve Tütün Ma.	1.006.056	590.525	415.532
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	19.267	76.392	-57.125
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	824.035	1.594.627	-770.592
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	24.813	130.070	-105.257
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	308.935	1.667.809	-1.358.873
		Toplam	16.004.459	10.699.392	5.305.067
	II	Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	1.533	80.227	-78.693
	23	Ham Kauçuk	37.791	711.291	-673.500
	24	Mantar, Odun ve Kereste	22.949	589.497	-566.548
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	23.991	742.892	-718.901
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	573.748	2.485.056	-1.911.308
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	192.102	329.277	-137.176
		Toplam	852.114	4.938.240	-4.086.126
2017	I	Gıda Maddeleri			
	0	Canlı Hayvanlar	34.673	1.212.231	-1.177.558
	1	Et ve Et Ürünleri	599.135	88.057	511.078
	2	Süt, Süt Ür. ve Yum.	711.574	126.410	585.165
	3	balık ve Deniz Ür.	850.443	229.914	620.529
	4	Hub., Hub. Ür.	2.869.169	1.884.471	984.698
	5	Meyve ve Sebzeler	6.870.900	1.313.722	5.557.178
	6	Şeker, Şeker Ür. Ve Bal	611.613	208.695	402.919
	7	Kah., Çay, Kakao ve Bah.	719.954	966.787	-246.833
	8	Hay. İçin Gıda Mad.	188.285	1.578.675	-1.390.390
	9	Çeşitli Yenilebilir Ür.	819.391	709.219	110.172
	11	İçkiler	315.735	219.974	95.760
	12	Tütün ve Tütün Ma.	946.199	529.369	416.830
	41	Hay. Sıvı ve Katı Yağlar	8.466	77.473	-69.007
	42	Bit. Sıvı Yağ. ve Fraks. (rafine edilmiş olsun olmasın, kimyasal işlem görmemiş)	864.196	1.270.447	-406.252
	43	İşlenmiş Katı/Sıvı Y. Ve Mum	21.026	163.418	-142.391
	22	Yağ. Toh. Ve Yağ Ver. Mey.	223.197	1.741.442	-1.518.245
		Toplam	16.653.957	12.320.303	4.333.653
	II	Tarımsal Hammaddeler			
	21	İşl. Kös., Deri ve Kürk	2.684	112.882	-110.198
	23	Ham Kauçuk	45.284	990.907	-945.623
	24	Mantar, Odun ve Kereste	27.964	529.810	501.846
	25	Kağıt Ham. Ve Kul. Kağıt	21.826	949.949	928.123
	26	Dokuma Elyafı ve Artıkları	641.440	3.073.983	2.432.543
	29	B. Y. B. Hay. Ve Bitk. Ham.	198.933	345.806	146.873
		Toplam	938.130	6.003.337	- 5.065.207

EK 3: Fasıllara Göre Tarımsal Dış Ticaret (1000 Dolar)

YIL	Fasıl No	Gıda Maddeleri	İhracat	İthalat	Dış Tic. Dengesi
1989	1	Canlı Hayvanlar	252.931.765	20.804.124	232.127.641
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	32.975.282	5.428.377	27.546.905
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	54.315.781	3.200.691	51.115.090
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	19.550.774	8.094.459	11.456.315
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	36.037.315	7.433.451	28.603.864
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	10.704.234	4.018.480	6.685.754
	7	Yenilen sebze ve bazı kök ve yumrular	292.063.762	6.528.928	285.534.834
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	686.904.284	5.177.589	681.726.695
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	69.741.959	13.214.457	56.527.502
	10	Hububat	83.281.024	570.212.572	-486.931.548
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	65.705.231	453.579	65.251.652
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	37.729.471	35.155.332	2.574.139
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	9.225.791	2.267.612	6.958.179
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	17.568.908	853.668	16.715.240
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	209.980.259	311.823.101	-101.842.842
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	16.090.983	107.951	15.983.032
	17	Şeker ve şeker mamulleri	11.733.090	2.326.190	9.406.900
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	6.042.118	12.704.037	-6.661.919
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	30.223.678	3.573.596	26.650.082
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	301.638.637	426.105	301.212.532
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	15.960.274	3.065.767	12.894.507
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	13.026.934	4.303.788	8.723.146
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	9.023.583	40.757.890	-31.734.307
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	479.812.591	221.020.905	258.791.686
	TOPLAM		2.762.267.728	1.282.952.649	1.479.315.079
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	8.640.571	163.224.437	-154.583.866
	42	Deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	524.276.331	1.855.270	522.421.061
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	63.740.563	4.959.839	58.780.724
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	33.305.100	77.449.146	-44.144.046
	45	Mantar ve mantardan eşya	62.378	832.442	-770.064
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	17.307	121.319	-104.012
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	1.091.961	100.708.766	-99.616.805
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	48.475.404	182.354.913	-133.879.509
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	3.701.917	24.062.514	-20.360.597
	50	İpek	701.942	6.624.204	-5.922.262
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	34.300.551	101.380.321	-67.079.770
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	549.499.558	142.064.018	407.435.540
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	2.510.550	14.819.920	-12.309.370
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	144.518.606	172.212.813	-27.694.207
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	289.187.788	150.965.985	138.221.803
	TOPLAM		1.704.030.527	1.143.635.907	560.394.620

1990	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	203.976.971	109.299.971	94.677.000
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	21.002.327	13.974.927	7.027.400
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	55.605.314	11.606.892	43.998.422
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	14.782.689	18.450.941	-3.668.252
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	40.827.347	5.244.770	35.582.577
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	15.525.887	8.158.885	7.367.002
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	394.822.788	35.980.677	358.842.111
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	995.414.002	16.916.053	978.497.949
	9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	74.670.214	17.111.972	57.558.242
	10	Hububat	11.181.024	560.583.659	-549.402.635
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	67.726.404	1.792.629	65.933.775
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tipta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	44.327.376	45.765.034	-1.437.658
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	6.388.417	3.931.054	2.457.363
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	17.021.517	1.420.119	15.601.398
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	202.054.867	303.137.808	-101.082.941
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	16.946.162	520.598	16.425.564
	17	Şeker ve şeker mamulleri	22.610.075	300.579.015	-277.968.940
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	5.870.340	18.317.137	-12.446.797
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	28.212.907	9.539.643	18.673.264
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	304.112.710	2.007.936	302.104.774
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	9.995.369	7.925.780	2.069.589
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	13.176.946	12.993.472	183.474
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	4.898.792	52.604.079	-47.705.287
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	442.358.872	337.194.522	105.164.350
	TOPLAM		3.013.509.317	1.895.057.573	1.118.451.744
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	4.926.417	238.092.332	-233.165.915
	42	Deri-saracıye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	676.081.784	3.781.304	672.300.480
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	61.069.923	6.537.317	54.532.606
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	35.453.455	153.862.391	-118.408.936
	45	Mantar ve mantardan eşya	119.397	1.461.919	-1.342.522
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	47.340	642.338	-594.998
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırpıntı ve hurdalar)	247.392	80.166.056	-79.918.664
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	60.159.092	212.943.586	-152.784.494
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makine yazısı metinler ve planlar	6.006.916	35.396.901	-29.389.985
	50	İpek	471.641	5.494.979	-5.023.338
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	19.015.989	128.732.796	-109.716.807
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	587.777.997	303.800.833	283.977.164
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	1.027.188	29.525.166	-28.497.978
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	156.992.731	217.942.778	-60.950.047
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	274.704.276	282.304.375	-7.600.099
	TOPLAM		1.884.101.538	1.700.685.071	183.416.467

1991	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	204.007.960	108.047.426	95.960.534
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	12.229.584	32.628.262	-20.398.678
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	47.396.128	10.396.511	36.999.617
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	13.749.894	20.335.202	-6.585.308
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	37.213.352	6.306.597	30.906.755
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	15.599.963	7.108.241	8.491.722
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	427.493.330	19.554.574	407.938.756
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	901.719.882	18.968.120	882.751.762
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	35.294.942	19.202.689	16.092.253
	10	Hububat	280.042.645	102.884.797	177.157.848
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	164.389.983	1.370.784	163.019.199
	12	Yağlı tohum ve meyveler, muhtelif tane, tohum ve meyveler, sanayide ve tipta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	40.393.326	48.942.634	-8.549.308
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	3.419.106	3.510.995	-91.889
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	10.527.024	648.604	9.878.420
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	279.763.395	396.819.583	-117.056.188
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	17.267.127	1.893.030	15.374.097
	17	Şeker ve şeker mamulleri	62.098.111	8.855.887	53.242.224
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	13.044.859	20.248.227	-7.203.368
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	58.374.010	9.247.811	49.126.199
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	383.331.719	2.667.240	380.664.479
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	16.125.170	11.114.294	5.010.876
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	21.087.960	21.103.659	-15.699
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	6.292.483	75.940.350	-69.647.867
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	572.023.505	367.048.991	204.974.514
	TOPLAM		3.622.885.458	1.314.844.508	2.308.040.950
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	7.276.483	219.888.220	-212.611.737
	42	Deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	548.324.805	4.599.609	543.725.196
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	54.661.474	3.604.094	51.057.380
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	28.165.723	159.615.191	-131.449.468
	45	Mantar ve mantardan eşya	14.461	977.621	-963.160
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	9.321	639.436	-630.115
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırpıntı ve hurdalar)	281.020	71.994.274	-71.713.254
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	59.594.651	272.290.581	-212.695.930
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makine yazısı metinler ve planlar	7.707.406	33.062.559	-25.355.153
	50	İpek	261.509	2.439.588	-2.178.079
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	22.237.676	105.839.221	-83.601.545
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	528.032.931	223.808.848	304.224.083
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	1.852.633	25.764.028	-23.911.395
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	189.704.108	198.661.721	-8.957.613
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	266.660.619	229.080.586	37.580.033
	TOPLAM		1.714.784.820	1.552.265.577	162.519.243

1992	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	127.936.773	109.155.115	18.781.658
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	21.748.947	33.114.769	-11.365.822
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	46.211.572	19.243.607	26.967.965
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	15.819.511	29.878.916	-14.059.405
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	37.949.851	8.401.250	29.548.601
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	15.186.129	7.763.028	7.423.101
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	356.872.797	24.571.169	332.301.628
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	825.855.565	35.053.365	790.802.200
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	44.077.775	16.686.955	27.390.820
	10	Hububat	415.503.187	155.706.536	259.796.651
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	147.335.558	1.777.297	145.558.261
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tipta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	36.186.772	80.170.720	-43.983.948
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	1.411.069	5.137.447	-3.726.378
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	6.643.644	1.337.708	5.305.936
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	305.788.967	380.505.250	-74.716.283
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	18.480.452	1.626.211	16.854.241
	17	Şeker ve şeker mamulleri	167.868.357	8.321.294	159.547.063
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	27.494.468	20.090.152	7.404.316
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	64.635.162	8.938.805	55.696.357
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	349.365.407	5.537.264	343.828.143
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	33.360.429	16.832.815	16.527.614
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	24.180.696	13.427.923	10.752.773
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	2.012.889	105.001.869	-102.988.980
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	332.616.905	318.972.761	13.644.144
	TOPLAM		3.424.542.882	1.407.252.226	2.017.290.656
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	10.374.694	279.894.212	-269.519.518
	42	Deri-saracıye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	488.524.025	5.868.364	482.655.661
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	63.224.590	8.691.612	54.532.978
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	31.613.358	178.619.941	-147.006.583
	45	Mantar ve mantardan eşya	64.562	1.273.669	-1.209.107
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	26.982	808.760	-781.778
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	87.002	101.813.449	-101.726.447
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	60.546.465	261.976.317	-201.429.852
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makine yazısı metinler ve planlar	9.473.065	40.126.466	-30.653.401
	50	İpek	1.401.416	2.405.217	-1.003.801
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	29.983.391	142.353.213	-112.369.822
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	341.049.791	340.176.761	873.030
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	658.531	28.387.220	-27.728.689
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	196.718.731	255.159.986	-58.441.255
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	337.307.781	298.633.694	38.674.087
	TOPLAM		1.571.054.384	1.946.188.881	-375.134.497

1993	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	283.500.892	103.200.774	180.300.118
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	18.838.353	31.144.295	-12.305.942
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	40.477.748	23.203.726	17.274.022
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	15.926.879	28.028.304	-12.101.425
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	35.899.923	6.683.862	29.216.061
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	14.163.190	9.638.960	4.524.230
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	351.176.366	39.630.310	311.546.056
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	917.099.537	53.544.643	863.554.894
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	90.078.307	25.134.152	64.944.155
	10	Hububat	110.745.439	342.718.207	-231.972.768
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	116.556.258	1.664.474	114.891.784
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tipta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	43.499.634	99.115.918	-55.616.284
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	781.595	6.510.464	-5.728.869
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	5.896.131	1.025.795	4.870.336
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	269.004.735	410.021.992	-141.017.257
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	21.431.374	1.146.652	20.284.722
	17	Şeker ve şeker mamulleri	208.871.692	9.818.482	199.053.210
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	38.072.845	27.724.123	10.348.722
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	84.480.463	11.590.875	72.889.588
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	362.470.566	5.813.158	356.657.408
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	38.311.791	19.975.814	18.335.977
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	24.769.800	11.730.960	13.038.840
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	2.643.238	110.742.588	-108.099.350
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	441.025.465	327.284.249	113.741.216
	TOPLAM		3.535.722.221	1.707.092.777	1.828.629.444
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	13.484.944	366.638.874	-353.153.930
	42	Deri-saracıye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	472.751.856	10.216.010	462.535.846
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	59.366.146	12.283.842	47.082.304
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	28.565.430	396.612.184	-368.046.754
	45	Mantar ve mantardan eşya	78.632	1.382.349	-1.303.717
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	35.230	1.519.812	-1.484.582
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırpıntı ve hurdalar)	133.817	103.589.463	-103.455.646
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	50.829.400	443.453.918	-392.624.518
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makine yazısı metinler ve planlar	17.656.937	120.872.412	-103.215.475
	50	İpek	434.518	4.119.165	-3.684.647
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	35.927.630	164.578.418	-128.650.788
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	406.384.158	527.798.469	-121.414.311
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	46.670	38.129.273	-38.082.603
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	200.674.023	316.002.210	-115.328.187
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	313.093.683	379.887.222	-66.793.539
	TOPLAM		1.599.463.074	2.887.083.621	-1.287.620.547

1994	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	223.356.518	23.352.943	200.003.575
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	35.041.071	9.766.039	25.275.032
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	48.921.961	24.752.992	24.168.969
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	21.605.226	19.334.967	2.270.259
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	36.187.090	6.211.842	29.975.248
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	13.346.747	6.478.849	6.867.898
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	339.203.120	11.329.955	327.873.165
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	1.113.881.086	29.544.116	1.084.336.970
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	46.991.041	24.519.499	22.471.542
	10	Hububat	151.200.768	155.045.777	-3.845.009
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	156.986.440	1.040.619	155.945.821
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tipta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	50.822.367	99.703.399	-48.881.032
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	2.032.441	7.210.590	-5.178.149
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	7.938.351	1.084.578	6.853.773
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	274.216.973	461.642.311	-187.425.338
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	29.461.573	1.365.173	28.096.400
	17	Şeker ve şeker mamulleri	309.978.917	4.136.557	305.842.360
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	48.966.814	32.952.893	16.013.921
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	119.851.043	9.710.967	110.140.076
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	495.467.066	4.990.449	490.476.617
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	50.842.250	19.077.209	31.765.041
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	48.565.631	13.709.799	34.855.832
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	7.836.462	85.048.837	-77.212.375
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	423.674.297	139.819.479	283.854.818
	TOPLAM		4.056.375.253	1.191.829.839	2.864.545.414
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	25.937.409	438.355.824	-412.418.415
	42	Deri-saracıye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	442.365.663	6.506.745	435.858.918
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	63.693.473	16.200.048	47.493.425
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	61.960.639	194.690.444	-132.729.805
	45	Mantar ve mantardan eşya	20.189	1.084.610	-1.064.421
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	48.095	848.500	-800.405
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	1.761.794	102.242.173	-100.480.379
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	108.096.393	301.713.126	-193.616.733
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makine yazısı metinler ve planlar	11.612.052	79.125.257	-67.513.205
	50	İpek	1.295.911	3.120.447	-1.824.536
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	52.749.005	125.762.284	-73.013.279
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	601.459.441	549.156.507	52.302.934
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	2.845.643	45.715.579	-42.869.936
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	265.314.113	281.995.050	-16.680.937
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	439.976.805	353.574.453	86.402.352
	TOPLAM		2.079.136.625	2.500.091.047	-420.954.422

1995	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	131.982.646	342.951.700	-210.969.054
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	16.144.375	77.016.951	-60.872.576
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	49.330.708	35.049.622	14.281.086
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	27.831.918	35.171.947	-7.340.029
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	43.015.482	12.650.769	30.364.713
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	14.914.288	10.017.807	4.896.481
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	378.320.134	27.239.239	351.080.895
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	1.234.813.982	47.534.550	1.187.279.432
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	42.229.589	39.506.549	2.723.040
	10	Hububat	73.168.105	454.736.253	-381.568.148
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	176.492.318	4.374.592	172.117.726
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	67.881.406	236.954.782	-169.073.376
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülasalar	692.576	9.694.419	-9.001.843
	14	Örülmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	13.021.786	2.983.545	10.038.241
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	473.170.807	639.863.861	-166.693.054
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	42.793.649	2.131.758	40.661.891
	17	Şeker ve şeker mamulleri	189.891.241	202.454.272	-12.563.031
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	83.277.789	49.028.567	34.249.222
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	230.635.839	13.353.902	217.281.937
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	528.143.932	11.093.498	517.050.434
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülasaları, çay hülasaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	57.075.755	36.146.902	20.928.853
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	88.417.809	16.178.367	72.239.442
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	9.246.861	101.057.041	-91.810.180
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	381.411.286	159.967.113	221.444.173
	TOPLAM		4.353.904.281	2.567.158.006	1.786.746.275
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	30.558.104	658.415.634	-627.857.530
	42	Deri-saracıye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	445.576.110	10.471.330	435.104.780
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	67.071.489	28.940.811	38.130.678
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	69.447.317	192.028.683	-122.581.366
	45	Mantar ve mantardan eşya	57.273	1.994.492	-1.937.219
	46	Hasırdan, sazdan veya örülmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	123.455	1.200.658	-1.077.203
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırpıntı ve hurdalar)	1.490.915	246.086.168	-244.595.253
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	128.774.373	702.324.327	-573.549.954
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	14.001.164	72.018.451	-58.017.287
	50	İpek	665.886	4.883.648	-4.217.762
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	75.377.216	238.943.694	-163.566.478
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	506.207.213	885.904.193	-379.696.980
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	1.267.373	58.084.166	-56.816.793
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	389.344.779	497.585.986	-108.241.207
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	574.235.340	647.556.747	-73.321.407
	TOPLAM		2.304.198.007	4.246.438.988	-1.942.240.981

1996	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	84.971.602	167.428.850	-82.457.248
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	15.712.173	25.112.060	-9.399.887
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	55.195.612	34.072.888	21.122.724
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	44.915.794	41.086.876	3.828.918
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	44.434.112	16.459.532	27.974.580
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	17.242.762	17.697.173	-454.411
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	476.823.648	21.404.472	455.419.176
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	1.137.681.914	60.631.522	1.077.050.392
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	51.216.858	40.136.964	11.079.894
	10	Hububat	28.475.051	774.619.467	-46.144.416
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	213.766.943	5.229.243	208.537.700
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	52.287.624	279.442.105	-227.154.481
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	563.725	11.680.118	-11.116.393
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	16.607.387	2.799.433	13.807.954
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	359.331.693	501.189.969	-141.858.276
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	57.752.004	2.374.522	55.377.482
	17	Şeker ve şeker mamulleri	198.969.143	292.998.409	-94.029.266
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	90.053.429	48.196.432	41.856.997
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	300.861.748	22.615.448	278.246.300
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	562.924.980	14.815.681	548.109.299
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	84.713.276	71.485.519	13.227.757
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	105.122.782	45.659.255	59.463.527
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	13.593.072	149.721.469	-136.128.397
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	637.590.229	277.481.578	360.108.651
	TOPLAM		4.650.807.561	2.924.338.985	1.726.468.576
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	32.836.485	902.146.927	-869.310.442
	42	Deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	349.923.205	35.554.269	314.368.936
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	54.314.355	54.559.963	-245.608
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	69.094.144	252.119.315	-183.025.171
	45	Mantar ve mantardan eşya	59.494	2.731.671	-2.672.177
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	219.428	3.524.168	-3.304.740
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırpıntı ve hurdalar)	447.004	126.584.476	-126.137.472
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	131.209.186	720.381.077	-589.171.891
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	18.962.946	79.019.486	-60.056.540
	50	İpek	897.888	15.396.233	-14.498.345
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	84.159.829	305.085.450	-220.925.621
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	643.824.424	720.743.073	-76.918.649
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	9.959.261	64.717.238	-54.757.977
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	290.266.388	573.495.964	-283.229.576
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	590.944.390	691.178.945	-100.234.555
	TOPLAM		2.277.118.427	4.547.238.255	-2.270.119.828

1997	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	82.711.328	18.928.672	63.782.656
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	19.138.409	1.095.431	18.042.978
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	68.206.913	50.836.365	17.370.548
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	64.329.063	30.268.377	34.060.686
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	46.898.250	15.811.264	31.086.986
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	18.966.123	19.498.188	-532.065
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	490.573.552	92.810.146	397.763.406
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	1.308.593.930	59.135.477	1.249.458.453
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	72.501.854	37.317.079	35.184.775
	10	Hububat	77.294.340	701.072.656	-623.778.316
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	309.658.415	3.912.536	305.745.879
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tipta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	54.562.832	295.222.824	-240.659.992
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	746.284	12.962.807	-12.216.523
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	13.287.327	2.029.866	11.257.461
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	400.064.418	563.744.520	-163.680.102
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	63.853.401	1.750.485	62.102.916
	17	Şeker ve şeker mamulleri	252.430.914	42.810.217	209.620.697
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	98.176.918	63.383.763	34.793.155
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	298.428.477	27.158.656	271.269.821
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	616.941.155	20.881.281	596.059.874
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	106.796.498	82.176.534	24.619.964
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	73.032.247	21.868.166	51.164.081
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	6.681.073	183.990.622	-177.309.549
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	682.744.817	382.995.913	299.748.904
	TOPLAM		5.226.618.538	2.731.661.845	2.494.956.693
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	48.356.872	784.869.273	-736.512.401
	42	Deri-saracıye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	327.632.821	37.052.280	290.580.541
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	138.414.312	88.581.812	49.832.500
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	75.537.708	240.209.373	-164.671.665
	45	Mantar ve mantardan eşya	41.915	2.712.701	-2.670.786
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	213.289	4.211.016	-3.997.727
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	471.618	143.593.760	-143.122.142
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	160.716.448	708.996.073	-548.279.625
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makine yazısı metinler ve planlar	24.862.837	84.316.337	-59.453.500
	50	İpek	2.390.905	14.289.124	-11.898.219
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	101.889.317	323.160.670	-221.271.353
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	673.636.382	1.044.822.348	-371.185.966
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	2.769.415	65.666.891	-62.897.476
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	337.240.704	711.069.143	-373.828.439
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	664.975.520	675.931.879	-10.956.359
	TOPLAM		2.559.150.063	4.929.482.680	-2.370.332.617

1998	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	47.859.312	26.090.886	21.768.426
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	20.096.437	272.706	19.823.731
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	39.986.457	40.558.109	-571.652
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	58.267.433	36.157.145	22.110.288
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	44.922.182	18.274.355	26.647.827
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	18.976.312	27.103.086	-8.126.774
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	393.447.375	89.836.799	303.610.576
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	1.294.274.999	63.315.983	1.230.959.016
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	83.334.020	39.241.123	44.092.897
	10	Hububat	287.193.723	465.670.562	-178.476.839
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	140.786.857	5.367.502	135.419.355
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tipta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	62.396.042	353.170.319	-290.774.277
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	654.560	16.103.922	-15.449.362
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	12.803.297	2.506.139	10.297.158
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	350.044.450	517.092.150	-167.047.700
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	58.468.780	2.924.841	55.543.939
	17	Şeker ve şeker mamulleri	220.414.748	13.192.314	207.222.434
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	74.463.377	69.550.495	4.912.882
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	194.899.934	32.749.795	162.150.139
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	621.134.371	24.817.888	596.316.483
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	105.312.927	86.686.128	18.626.799
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	55.040.224	15.414.897	39.625.327
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	3.933.413	157.764.317	-153.830.904
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	589.861.086	307.379.957	282.481.129
	TOPLAM		4.778.572.316	2.411.241.418	2.367.330.898
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	67.574.777	513.611.577	-446.036.800
	42	Deri-saracıye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	329.720.365	52.700.294	277.020.071
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	79.165.623	58.973.187	20.192.436
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	71.358.630	283.732.539	-212.373.909
	45	Mantar ve mantardan eşya	296.689	2.565.202	-2.268.513
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	433.667	4.588.857	-4.155.190
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırpıntı ve hurdalar)	601.066	153.245.103	-152.644.037
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	160.224.577	719.259.099	-559.034.522
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	17.611.799	83.022.959	-65.411.160
	50	İpek	1.152.562	13.143.042	-11.990.480
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	97.752.832	283.078.751	-185.325.919
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	783.845.582	994.752.033	-210.906.451
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	1.927.691	66.979.934	-65.052.243
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	376.566.273	781.818.441	-405.252.168
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	671.005.881	640.684.342	30.321.539
	TOPLAM		2.659.238.014	4.652.155.360	-1.992.917.346

1999	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	11.575.289	23.618.178	-12.042.889
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	13.577.878	93.974	13.483.904
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	61.547.289	29.408.235	32.139.054
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	40.189.842	36.092.027	4.097.815
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	42.829.381	17.380.730	25.448.651
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	18.546.646	21.372.169	-2.825.523
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	274.498.812	56.667.893	217.830.919
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	1.247.412.647	74.927.613	1.172.485.034
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	57.676.384	25.804.018	31.872.366
	10	Hububat	224.328.076	402.724.773	-178.396.697
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	82.835.915	5.273.177	77.562.738
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tipta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	61.085.832	262.989.970	-201.904.138
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülasalar	845.723	17.337.437	-16.491.714
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	15.159.106	2.992.134	12.166.972
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	331.616.674	425.589.813	-93.973.139
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	39.689.866	1.297.655	38.392.211
	17	Şeker ve şeker mamulleri	206.569.525	16.167.578	190.401.947
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	71.776.759	69.571.507	2.205.252
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	105.936.893	32.036.854	73.900.039
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	571.095.160	21.976.223	549.118.937
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülasaları, çay hülasaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	85.352.683	95.940.096	-10.587.413
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	42.210.578	15.079.696	27.130.882
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	5.513.843	176.225.762	-170.711.919
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	561.955.049	293.387.700	268.567.349
	TOPLAM		4.173.825.850	2.123.955.212	2.049.870.638
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	47.615.585	195.381.133	-147.765.548
	42	Deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	265.096.122	41.403.626	223.692.496
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	85.554.852	31.768.696	53.786.156
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	69.033.225	229.991.548	-160.958.323
	45	Mantar ve mantardan eşya	58.406	2.332.287	-2.273.881
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	162.001	4.870.983	-4.708.982
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	122.144	164.165.535	-164.043.391
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	157.258.292	744.577.116	-587.318.824
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	15.418.014	65.761.911	-50.343.897
	50	İpek	1.471.350	8.799.815	-7.328.465
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	107.929.428	223.933.675	-116.004.247
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	777.064.554	671.387.283	105.677.271
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	3.170.420	57.444.880	-54.274.460
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	404.101.445	639.813.553	-235.712.108
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	605.282.399	552.591.069	52.691.330
	TOPLAM		2.539.338.237	3.634.223.110	-1.094.884.873

2000	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	2.330.714	33.457.821	-31.127.107
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	10.981.118	1.040.169	9.940.949
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	46.401.627	37.022.930	9.378.697
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	24.234.621	36.372.519	-12.137.898
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	38.316.197	23.952.228	14.363.969
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	12.956.142	17.482.271	-4.526.129
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	263.859.557	99.248.178	164.611.379
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	1.029.915.061	67.670.026	962.245.035
	9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	58.786.537	33.957.576	24.828.961
	10	Hububat	224.144.198	390.296.189	-166.151.991
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	101.842.763	5.273.170	96.569.593
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tipta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	42.520.577	276.652.445	-234.131.868
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülasalar	1.132.790	18.141.234	-17.008.444
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	15.273.286	2.762.430	12.510.856
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	157.121.778	363.535.717	-206.413.939
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	44.655.129	1.034.979	43.620.150
	17	Şeker ve şeker mamulleri	232.490.454	14.658.408	217.832.046
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	80.332.247	63.378.267	16.953.980
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	113.145.812	32.663.529	80.482.283
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	485.789.841	19.096.217	466.693.624
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülasaları, çay hülasaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	94.444.281	108.788.914	-14.344.633
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	37.765.647	14.765.078	23.000.569
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	9.551.180	206.498.912	-196.947.732
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	491.418.606	350.726.549	140.692.057
	TOPLAM		3.619.410.163	2.218.475.756	1.400.934.407
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	62.724.265	382.700.732	-319.976.467
	42	Deri-saracıye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	306.957.449	47.598.904	259.358.545
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	82.843.091	70.940.905	11.902.186
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	64.064.967	328.640.549	-264.575.582
	45	Mantar ve mantardan eşya	107.707	2.538.858	-2.431.151
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	203.520	5.472.678	-5.269.158
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	614.647	238.125.911	-237.511.264
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	174.127.902	939.027.210	-764.899.308
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	18.257.752	76.912.234	-58.654.482
	50	İpek	2.002.638	10.774.419	-8.771.781
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	114.838.356	243.062.189	-128.223.833
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	712.531.649	1.079.791.123	-367.259.474
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	6.512.966	61.786.721	-55.273.755
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	490.065.432	694.773.660	-204.708.228
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	607.775.746	665.156.803	-57.381.057
	TOPLAM		2.643.628.087	4.847.302.896	-2.203.674.809

2001	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	43.569.405	22.843.327	20.726.078
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	17.187.996	311.668	16.876.328
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	54.513.738	11.517.237	42.996.501
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	41.478.485	21.726.093	19.752.392
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	28.124.355	16.131.919	11.992.436
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	14.281.988	10.225.281	4.056.707
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	375.229.297	70.934.955	304.294.342
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	1.201.056.139	30.993.235	1.170.062.904
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	57.907.534	26.560.044	31.347.490
	10	Hububat	162.212.034	179.592.867	-17.380.833
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	61.360.070	5.165.457	56.194.613
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tipta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	53.683.605	163.163.578	-109.479.973
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	2.043.305	18.544.397	-16.501.092
	14	Örülmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	18.981.173	2.431.151	16.550.022
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	234.827.120	313.831.022	-79.003.902
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	20.546.747	384.404	20.162.343
	17	Şeker ve şeker mamulleri	335.472.632	11.671.905	323.800.727
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	90.959.976	72.113.413	18.846.563
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	131.113.592	30.103.206	101.010.386
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	528.010.108	12.037.069	515.973.039
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	101.738.152	99.173.304	2.564.848
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	36.654.483	13.439.055	23.215.428
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	24.748.621	136.116.386	-111.367.765
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	435.366.681	283.179.807	152.186.874
	TOPLAM		4.071.067.236	1.552.190.780	2.518.876.456
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	68.555.608	427.272.366	-358.716.758
	42	Deri-sarıyaçe eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	327.651.914	55.127.573	272.524.341
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	100.365.537	94.183.771	6.181.766
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	109.562.626	168.188.379	-58.625.753
	45	Mantar ve mantardan eşya	123.739	2.594.689	-2.470.950
	46	Hasırdan, sazdan veya örülmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	219.685	3.293.715	-3.074.030
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	83.199	148.977.052	-148.893.853
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	251.062.625	652.354.251	-401.291.626
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	21.071.327	72.652.181	-51.580.854
	50	İpek	1.789.704	8.690.389	-6.900.685
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	108.264.755	202.811.561	-94.546.806
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	842.540.022	950.069.741	-107.529.719
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	4.351.207	58.871.184	-54.519.977
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	470.301.005	566.606.748	96.305.743
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	640.085.267	549.676.466	90.408.801
	TOPLAM		2.946.028.220	3.961.370.066	-1.015.341.846

2002	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	31.332.991	15.932.182	15.400.809
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	13.558.789	50.598	13.508.191
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	103.057.173	18.754.783	84.302.390
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	60.777.525	37.271.143	23.506.382
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	37.649.517	26.640.332	11.009.185
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	22.299.399	12.288.290	10.011.109
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	321.776.045	52.141.398	269.634.647
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	1.192.851.770	65.110.452	1.127.741.318
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	67.355.731	22.849.612	44.506.119
	10	Hububat	80.474.494	375.605.412	-295.130.918
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	76.343.840	9.391.861	66.951.979
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tipta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	51.010.580	268.239.159	-217.228.579
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	1.571.195	25.267.967	-23.696.772
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	10.411.990	1.797.670	8.614.320
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	156.285.568	402.304.760	-246.019.192
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	20.981.460	504.968	20.476.492
	17	Şeker ve şeker mamulleri	149.956.477	19.522.460	130.434.017
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	103.818.265	107.109.474	-3.291.209
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	165.536.991	32.266.567	133.270.424
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	516.492.217	17.304.529	499.187.688
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	129.078.238	133.240.776	-4.162.538
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	42.175.849	10.372.952	31.802.897
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	12.142.567	144.045.339	-131.902.772
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	385.348.424	207.915.778	177.432.646
	TOPLAM		3.752.287.095	2.005.928.462	1.746.358.633
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	67.218.456	621.002.097	-553.783.641
	42	Deri-sarıyaçe eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	307.053.529	69.841.902	237.211.627
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	138.353.741	121.045.131	17.308.610
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	118.753.845	230.728.557	-111.974.712
	45	Mantar ve mantardan eşya	120.192	2.754.346	-2.634.154
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	308.821	4.166.576	-3.857.755
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	738.495	191.729.940	-190.991.445
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	316.404.399	854.793.570	-538.389.171
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	20.644.933	81.723.217	-61.078.284
	50	İpek	1.955.227	9.259.895	-7.304.668
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	118.459.295	261.186.350	-142.727.055
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	811.264.388	1.293.241.430	-481.977.042
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	6.521.314	83.339.521	-76.818.207
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	501.538.876	751.065.591	-249.526.715
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	654.361.960	857.668.210	-203.306.250
	TOPLAM		3.063.697.471	5.433.546.333	-2.369.848.862

2003	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	8.216.816	11.845.450	-3.628.634
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	18.719.906	180.500	18.539.406
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	124.842.223	32.636.120	92.206.103
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	78.441.739	52.343.286	26.098.453
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	48.704.660	33.056.808	15.647.852
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	31.485.587	15.699.079	15.786.508
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	473.336.426	30.089.934	443.246.492
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	1.391.984.138	80.341.375	1.311.642.763
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	61.130.070	24.407.514	36.722.556
	10	Hububat	56.164.408	696.673.600	-640.509.192
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	139.967.633	10.155.812	129.811.821
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	73.323.079	479.435.980	-406.112.901
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	1.899.979	38.065.498	-36.165.519
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	16.889.241	3.362.821	13.526.420
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	347.173.540	495.251.993	-148.078.453
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	31.661.237	797.425	30.863.812
	17	Şeker ve şeker mamulleri	186.971.588	34.095.371	152.876.217
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	181.426.454	198.899.937	-17.473.483
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	239.008.932	51.776.251	187.232.681
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	671.357.218	15.607.875	655.749.343
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	159.716.091	157.192.062	2.524.029
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	70.428.982	18.715.886	51.713.096
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	13.831.736	199.854.821	-186.023.085
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	418.808.612	234.878.391	183.930.221
	TOPLAM		4.845.490.295	2.915.363.789	1.930.126.506
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	79.901.480	615.130.197	-535.228.717
	42	Deri-saracıye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	316.285.383	93.470.811	222.814.572
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	159.622.423	112.127.202	47.495.221
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	145.381.167	339.324.342	-193.943.175
	45	Mantar ve mantardan eşya	169.699	3.323.845	-3.154.146
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	753.471	9.133.666	-8.380.195
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırpıntı ve hurdalar)	636.535	187.335.486	-186.698.951
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	386.200.226	1.163.890.168	-777.689.942
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	30.944.888	92.871.171	-61.926.283
	50	İpek	3.628.123	11.285.323	-7.657.200
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	132.832.655	341.140.266	-208.307.611
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	997.277.870	1.641.454.246	-644.176.376
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	15.812.895	110.202.478	-94.389.583
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	638.824.042	860.894.977	-222.070.935
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	767.028.235	951.502.262	-184.474.027
	TOPLAM		3.675.299.092	6.533.086.440	-2.857.787.348

2004	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	7.311.226	9.781.787	-2.470.561
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	22.487.408	276.939	22.210.469
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	180.513.989	54.240.304	126.273.685
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	66.224.930	68.775.518	-2.550.588
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	47.545.731	31.920.313	15.625.418
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	37.748.063	23.504.520	14.243.543
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	485.740.071	32.943.219	452.796.852
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	1.902.514.952	99.080.326	1.803.434.626
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	64.041.022	30.500.806	33.540.216
	10	Hububat	17.463.377	520.559.885	-503.096.508
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	235.211.709	12.022.435	223.189.274
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	80.261.145	530.499.079	-450.237.934
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	2.849.371	41.297.054	-38.447.683
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	15.563.205	3.713.306	11.849.899
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	277.048.692	511.211.249	-234.162.557
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	35.633.165	1.049.074	34.584.091
	17	Şeker ve şeker mamulleri	217.803.094	37.520.044	180.283.050
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	231.784.442	218.425.586	13.358.856
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	304.125.134	66.881.757	237.243.377
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	980.423.105	25.445.788	954.977.317
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	194.285.655	228.186.319	-33.900.664
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	113.695.919	48.981.640	64.714.279
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	10.927.970	401.412.035	-390.484.065
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	477.848.312	239.278.012	238.570.300
	TOPLAM		6.009.051.687	3.237.506.995	2.771.544.692
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	84.628.970	575.275.412	-490.646.442
	42	Deri-saracıye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	324.185.567	158.601.759	165.583.808
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	149.069.194	87.200.021	61.869.173
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	203.275.749	568.309.893	-365.034.144
	45	Mantar ve mantardan eşya	174.600	4.789.777	-4.615.177
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	538.543	14.543.387	-14.004.844
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırpıntı ve hurdalar)	659.321	221.372.288	-220.712.967
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	478.502.049	1.527.641.666	-1.049.139.617
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	37.212.038	119.049.529	-81.837.491
	50	İpek	6.090.911	21.343.830	15.252.919
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	167.571.857	417.437.609	-249.865.752
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1.219.990.788	1.982.196.913	-762.206.125
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	17.585.365	164.816.266	-147.230.901
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	796.561.744	1.008.239.676	-211.677.932
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	925.405.972	1.173.891.989	-248.486.017
	TOPLAM		4.411.452.668	8.044.710.015	-3.633.257.347

2005	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	5.179.715	14.074.270	-8.894.555
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	36.217.241	276.940	35.940.301
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	206.039.936	68.558.341	137.481.595
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	79.885.476	75.786.903	4.098.573
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	40.638.387	31.252.535	9.385.852
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	36.229.707	33.812.466	2.417.241
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	533.202.887	78.794.611	454.408.276
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	2.501.037.224	154.306.719	2.346.730.505
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	64.358.642	39.957.432	24.401.210
	10	Hububat	114.646.326	189.574.542	-74.928.216
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	483.571.666	14.998.169	468.573.497
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	96.606.721	697.714.220	-601.107.499
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	2.615.363	38.570.417	-35.955.054
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	17.082.653	2.730.204	14.352.449
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	502.910.813	723.862.355	-220.951.542
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	42.299.747	1.136.048	41.163.699
	17	Şeker ve şeker mamulleri	202.307.284	44.671.454	157.635.830
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	243.687.704	183.151.030	60.536.674
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	348.443.660	76.008.360	272.435.300
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	1.281.469.555	46.933.746	1.234.535.809
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	235.660.255	278.245.606	-42.585.351
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	148.627.272	52.122.038	96.505.234
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	15.435.325	341.386.335	-325.951.010
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	590.046.671	275.503.963	314.542.708
	TOPLAM		7.828.200.230	3.463.428.704	4.364.771.526
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	87.460.543	473.372.431	-385.911.888
	42	Deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	330.373.046	276.675.636	53.697.410
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	155.342.471	83.584.956	71.757.515
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	249.515.059	795.368.161	-545.853.102
	45	Mantar ve mantardan eşya	319.737	5.704.574	-5.384.837
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	513.607	10.395.272	-9.881.665
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	937.446	278.093.507	-277.156.061
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	582.100.992	1.766.522.254	-1.184.421.262
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	49.498.879	137.962.692	-88.463.813
	50	İpek	4.557.186	29.207.491	-24.650.305
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	180.201.943	410.378.887	-230.176.944
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1.179.568.762	2.079.290.810	-899.722.048
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	25.092.112	181.001.837	-155.909.725
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	894.102.874	1.119.550.562	-225.447.688
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	963.201.060	1.137.661.404	-174.460.344
	TOPLAM		4.702.785.717	8.784.770.474	-4.081.984.757

2006	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	8.515.188	15.545.974	-7.030.786
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	29.468.042	85.511	29.382.531
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	233.385.315	83.415.006	149.970.309
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	101.926.062	77.967.420	23.958.642
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	33.610.651	28.021.259	5.589.392
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	40.522.792	48.620.950	-8.098.158
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	706.556.057	95.963.072	610.592.985
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	2.388.332.979	189.998.574	2.198.334.405
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	70.616.403	44.039.848	26.576.555
	10	Hububat	200.962.994	167.468.602	33.494.392
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	321.802.666	18.415.713	303.386.953
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tipta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	116.198.318	615.993.673	-499.795.355
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülasalar	3.038.186	30.220.957	-27.182.771
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	13.357.356	3.473.344	9.884.012
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	512.916.653	907.115.952	-394.199.299
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	31.999.664	1.710.549	30.289.115
	17	Şeker ve şeker mamulleri	274.446.256	39.449.544	234.996.712
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	271.733.389	186.325.286	85.408.103
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	401.958.628	95.866.149	306.092.479
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	1.119.941.732	57.178.432	1.062.763.300
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülasaları, çay hülasaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	325.668.240	331.822.394	-6.154.154
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	147.176.693	74.178.785	72.997.908
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	9.448.257	316.076.294	-306.628.037
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	684.890.372	256.262.660	428.627.712
	TOPLAM		8.048.472.893	3.685.215.948	4.363.256.945
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	102.611.612	566.317.622	-463.706.010
	42	Deri-sarıyaçe eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	360.531.353	365.134.818	-4.603.465
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	182.543.571	111.581.980	70.961.591
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	335.595.475	934.788.635	-599.193.160
	45	Mantar ve mantardan eşya	321.838	5.807.208	-5.485.370
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	723.329	11.963.477	-11.240.148
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	1.191.281	346.337.503	-345.146.222
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	624.667.231	2.043.051.060	-1.418.383.829
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	53.956.087	131.590.439	-77.634.352
	50	İpek	3.336.906	30.634.380	-27.297.474
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	185.032.882	420.055.470	-235.022.588
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1.338.306.265	2.090.188.963	-751.882.698
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	24.595.810	192.825.116	-168.229.306
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	1.036.891.823	1.205.761.757	-168.869.934
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	1.033.833.965	1.348.998.867	-315.164.902
	TOPLAM		5.284.139.428	9.805.037.295	4.520.897.867

2007	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	7.078.446	23.920.567	-16.842.121
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	46.517.826	96.779	46.421.047
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	273.077.508	96.632.063	176.445.445
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	168.442.049	110.655.262	57.786.787
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	34.628.882	32.649.583	1.979.299
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	46.446.965	52.224.671	-5.777.706
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	861.384.524	123.610.312	737.774.212
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	2.670.618.466	252.576.312	2.418.042.154
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	94.671.088	68.036.356	26.634.732
	10	Hububat	66.603.129	973.235.794	-906.632.665
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	504.658.363	20.787.103	483.871.260
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tipta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	129.699.256	1.020.282.042	-890.582.786
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	5.454.407	21.470.455	-16.016.048
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	18.320.206	3.710.451	14.609.755
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	401.667.071	795.785.855	-394.118.784
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	37.306.551	1.782.430	35.524.121
	17	Şeker ve şeker mamulleri	297.454.304	55.918.603	241.535.701
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	364.299.759	236.100.040	128.199.719
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	532.908.150	116.988.008	415.920.142
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	1.314.079.059	76.998.559	1.237.080.500
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	437.292.358	366.972.881	70.319.477
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	174.556.810	92.569.341	81.987.469
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	11.156.162	548.122.348	-536.966.186
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	643.798.895	302.125.467	341.673.428
	TOPLAM		9.142.120.234	5.393.251.282	3.748.868.952
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	120.162.021	609.641.649	-489.479.628
	42	Deri-sarıya eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	409.486.069	470.841.505	-61.355.436
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	171.399.511	119.410.706	51.988.805
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	455.776.721	1.158.544.367	-702.767.646
	45	Mantar ve mantardan eşya	464.051	6.751.230	-6.287.179
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	510.417	10.589.397	-10.078.980
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	1.470.202	411.183.712	-409.713.510
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	861.426.523	2.469.551.202	-1.608.124.679
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makine yazısı metinler ve planlar	74.789.176	153.560.010	-78.770.834
	50	İpek	3.279.624	39.479.898	-36.200.274
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	228.992.203	472.748.002	-243.755.799
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1.611.317.183	2.829.538.715	-1.218.221.532
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	31.316.645	188.510.995	-157.194.350
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	1.256.299.792	1.576.327.649	-320.027.857
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	1.045.083.943	1.879.113.547	-834.029.604
	TOPLAM		6.271.774.081	12.395.792.584	-6.124.018.503

2008	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	12.922.246	41.447.705	-28.525.459
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	89.123.615	905.877	88.217.738
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	383.297.348	119.768.842	263.528.506
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	235.931.551	127.031.449	108.900.102
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	40.669.647	28.540.140	12.129.507
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	45.524.426	57.749.804	-12.225.378
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	952.658.328	400.250.355	552.407.973
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	2.855.301.853	319.241.382	2.536.060.471
	9	Kahve, çay, □araguay çayı ve baharat	105.959.203	72.743.828	33.215.375
	10	Hububat	38.411.843	2.137.329.298	-2.098.917.455
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	715.656.395	25.231.981	690.424.414
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tipta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	149.712.874	1.464.811.744	-1.315.098.870
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	3.617.619	25.678.598	-22.060.979
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	19.774.393	4.919.703	14.854.690
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	766.003.338	1.657.559.956	-891.556.618
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	38.763.197	2.473.606	36.289.591
	17	Şeker ve şeker mamulleri	346.598.867	86.840.488	259.758.379
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	390.622.359	284.165.822	106.456.537
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	711.938.566	151.282.199	560.656.367
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	1.441.032.082	87.946.638	1.353.085.444
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	545.692.197	387.175.561	158.516.636
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	194.316.446	111.785.320	82.531.126
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	52.128.716	772.971.477	-720.842.761
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	704.549.605	391.693.703	312.855.902
	TOPLAM		10.840.206.714	8.759.545.476	2.080.661.238
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	121.070.629	518.293.169	-397.222.540
	42	Deri-saracıye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	451.604.093	537.422.859	-85.818.766
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	140.835.282	102.274.560	38.560.722
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	534.723.737	1.159.347.237	-624.623.500
	45	Mantar ve mantardan eşya	618.373	6.855.028	-6.236.655
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	825.092	12.290.951	-11.465.859
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	7.407.046	472.991.478	-465.584.432
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	1.077.653.170	2.605.212.549	-1.527.559.379
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makine yazısı metinler ve planlar	82.212.134	169.590.941	-87.378.807
	50	İpek	3.394.561	44.539.002	-41.144.441
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	233.042.781	456.321.703	-223.278.922
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1.633.650.110	2.331.905.528	-698.255.418
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	29.471.589	181.818.735	-152.347.146
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	1.336.015.626	1.494.491.738	-158.476.112
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	1.035.586.443	1.695.923.981	-660.337.538
	TOPLAM		6.688.110.666	11.789.279.459	-5.101.168.793

2009	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	24.365.750	33.664.037	-9.298.287
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	154.895.600	1.600.020	153.295.580
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	318.055.912	105.914.621	212.141.291
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	249.877.057	117.049.479	132.827.578
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	31.530.761	28.953.645	2.577.116
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	48.613.256	37.019.031	11.594.225
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	1.020.545.571	246.209.210	774.336.361
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	3.001.898.239	312.391.529	2.689.506.710
	9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	97.416.248	73.271.483	24.144.765
	10	Hububat	204.618.415	1.202.124.468	-997.506.053
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	665.317.246	33.926.383	631.390.863
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tipta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	154.652.058	1.054.493.235	-899.841.177
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	1.525.151	27.558.634	-26.033.483
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	11.133.678	4.271.095	6.862.583
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	511.000.021	1.094.194.540	-583.194.519
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	39.998.158	3.035.822	36.962.336
	17	Şeker ve şeker mamulleri	294.187.939	56.013.833	238.174.106
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	371.682.803	306.350.859	65.331.944
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	678.128.499	147.458.404	530.670.095
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	1.276.305.219	55.024.294	1.221.280.925
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	541.312.912	329.421.695	211.891.217
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	180.747.924	128.229.448	52.518.476
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	65.867.154	556.349.118	-490.481.964
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	757.498.976	400.124.187	357.374.789
	TOPLAM		10.701.174.547	6.354.649.070	4.346.525.477
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	93.630.629	296.794.061	-203.163.432
	42	Deri-saracıye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	349.507.148	366.087.759	-16.580.611
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	104.878.474	51.473.574	53.404.900
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	510.031.222	731.506.430	-221.475.208
	45	Mantar ve mantardan eşya	452.002	5.348.928	-4.896.926
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	462.364	8.831.490	8.369.126
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	5.745.110	342.628.913	-336.883.803
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	1.004.768.914	2.214.105.847	-1.209.336.933
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makine yazısı metinler ve planlar	84.744.538	127.846.859	-43.102.321
	50	İpek	4.076.968	32.764.595	-28.687.627
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	152.937.716	308.114.437	-155.176.721
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1.278.471.642	2.098.706.666	-820.235.024
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	18.561.323	146.315.388	-127.754.065
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	1.075.024.350	1.243.637.938	-168.613.588
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	948.939.215	1.519.975.659	-571.036.444
	TOPLAM		5.632.231.615	9.494.138.544	-3.861.906.929

2010	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	7.322.183	333.080.206	-325.758.023
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	208.012.017	250.174.222	-42.162.205
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	312.927.792	133.829.563	179.098.229
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	303.466.273	128.277.022	175.189.251
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	33.746.777	38.273.283	-4.526.506
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	56.053.428	49.757.042	6.296.386
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	1.107.483.134	315.398.001	792.085.133
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	3.490.879.291	315.153.470	3.175.725.821
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	103.446.571	103.376.207	70.364
	10	Hububat	349.247.052	1.056.747.186	-707.500.134
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	720.213.093	52.782.117	667.430.976
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	182.886.815	1.558.752.892	-1.375.866.077
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	4.683.288	32.121.884	-27.438.596
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	23.340.118	6.860.118	16.480.000
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	458.235.709	990.266.486	-532.030.777
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	55.772.886	4.266.780	51.506.106
	17	Şeker ve şeker mamulleri	387.420.855	52.452.754	334.968.101
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	430.927.617	406.759.346	24.168.271
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	804.479.272	169.328.471	635.150.801
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	1.491.356.186	62.915.232	1.428.440.954
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	554.691.656	375.926.259	178.765.397
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	229.517.658	138.968.780	90.548.878
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	27.335.234	739.079.521	-711.744.287
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	697.027.416	368.273.876	328.753.540
	TOPLAM		12.040.472.321	7.682.820.718	4.357.651.603
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	115.730.895	473.295.261	-357.564.366
	42	Deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	370.851.730	408.835.983	-37.984.253
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	174.587.309	81.910.301	92.677.008
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	573.203.299	1.098.395.480	-525.192.181
	45	Mantar ve mantardan eşya	329.782	6.433.231	-6.103.449
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	618.526	12.341.273	-11.722.747
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	14.611.812	544.955.791	-530.343.979
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	1.216.836.180	2.819.742.448	-1.602.906.268
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makine yazısı metinler ve planlar	84.247.771	138.096.534	-53.848.763
	50	İpek	3.699.805	39.864.949	-36.165.144
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	173.218.765	369.955.325	-196.736.560
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1.449.153.653	3.385.752.843	-1.936.599.190
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	21.755.318	256.952.650	-235.197.332
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	1.249.851.311	1.685.961.932	-436.110.621
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	1.120.571.067	2.089.034.661	-968.463.594
	TOPLAM		6.569.267.223	13.411.528.662	-6.842.261.439

2011	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	6.214.947	1.028.120.815	-1.021.905.868
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	390.254.778	513.600.334	-123.345.556
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	395.311.639	173.886.517	221.425.122
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	484.057.362	105.212.176	378.845.186
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	45.899.404	56.550.997	-10.651.593
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	75.956.612	67.584.242	8.372.370
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	1.070.414.033	368.260.138	702.153.895
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	3.908.880.186	393.504.242	3.515.375.944
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	110.494.599	118.020.446	-7.525.847
	10	Hububat	110.113.452	1.931.748.039	-1.821.634.587
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	1.098.379.709	67.454.457	1.030.925.252
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	229.737.154	1.697.104.676	-1.467.367.522
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	6.635.835	36.700.059	-30.064.224
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	32.852.032	8.392.943	24.459.089
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	1.026.172.879	1.602.447.199	-576.274.320
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	65.445.907	2.888.717	62.557.190
	17	Şeker ve şeker mamulleri	474.168.442	63.464.336	410.704.106
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	509.920.207	489.528.398	20.391.809
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	1.037.189.870	198.335.113	838.854.757
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	1.653.519.723	90.360.535	1.563.159.188
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	715.532.577	478.560.190	236.972.387
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	258.721.349	212.983.875	45.737.474
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	50.979.707	856.288.043	-805.308.336
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	670.625.355	400.500.310	270.125.045
	TOPLAM		14.427.477.758	10.961.496.797	3.465.980.961
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	138.608.139	722.179.029	-583.570.890
	42	Deri-saracıye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	419.895.416	479.333.728	-59.438.312
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	261.902.531	105.347.518	156.555.013
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	652.926.513	1.427.787.301	-774.860.788
	45	Mantar ve mantardan eşya	715.226	7.500.904	-6.785.678
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	724.587	14.220.601	-13.496.014
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	27.797.910	602.625.329	-574.827.419
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	1.427.253.848	3.109.936.467	-1.682.682.619
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	89.759.034	170.942.028	-81.182.994
	50	İpek	3.538.409	44.647.119	-41.108.710
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	204.156.193	458.349.403	-254.193.210
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1.922.073.273	3.608.859.926	-1.686.786.653
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	24.795.614	260.728.387	-235.932.773
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	1.446.859.000	2.007.424.168	-560.565.168
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	1.334.817.955	2.467.116.850	-1.132.298.895
	TOPLAM		7.955.823.648	15.486.998.758	-7.531.175.110

2012	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	8.142.136	852.073.894	-843.931.758
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	532.488.628	97.179.080	435.309.548
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	413.746.656	176.496.516	237.250.140
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	545.560.219	116.608.720	428.951.499
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	56.834.887	50.507.244	6.327.643
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	73.028.456	67.716.041	5.312.415
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	966.062.696	280.314.820	685.747.876
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	3.806.415.947	457.223.135	3.349.192.812
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	118.694.083	136.176.677	17.482.594
	10	Hububat	170.357.869	1.514.663.522	1.344.305.653
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	1.020.557.585	79.723.274	940.834.311
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	238.304.130	1.670.780.486	1.432.476.356
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	8.403.186	38.258.755	29.855.569
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	28.417.205	7.445.221	20.971.984
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	1.200.982.873	1.865.299.351	664.316.478
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	74.529.868	4.200.464	70.329.404
	17	Şeker ve şeker mamulleri	504.689.437	97.260.862	407.428.575
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	550.006.297	465.047.851	84.958.446
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	1.234.702.228	190.740.873	1.043.961.355
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	1.722.133.892	76.972.627	1.645.161.265
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	717.680.223	467.088.501	250.591.722
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	285.733.834	213.851.762	71.882.072
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	131.101.395	1.320.910.695	1.189.809.300
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	842.431.916	487.427.233	355.004.683
	TOPLAM		15.251.005.646	10.733.967.604	4.517.038.042
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	161.316.692	684.593.970	-523.277.278
	42	Deri-saracıye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	410.371.880	484.428.678	-74.056.798
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	273.936.601	108.814.777	165.121.824
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	657.953.822	1.619.738.843	-961.785.021
	45	Mantar ve mantardan eşya	511.778	7.942.909	-7.431.131
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	935.508	10.456.728	-9.521.220
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırpıntı ve hurdalar)	8.477.736	560.062.667	-551.584.931
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	1.033.095.201	2.882.668.363	-1.849.573.162
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makine yazısı metinler ve planlar	88.777.784	166.169.591	-77.391.807
	50	İpek	3.017.069	35.053.734	-32.036.665
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	195.287.681	401.514.261	-206.226.580
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1.785.531.841	2.377.563.348	-592.031.507
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	23.733.263	274.955.623	-251.222.360
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	1.478.091.022	2.173.332.801	-695.241.779
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	1.378.286.751	2.223.177.157	-844.890.406
	TOPLAM		7.499.324.629	14.010.473.450	-6.511.148.821

2013	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	13.463.929	346.448.315	-332.984.386
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	614.698.036	25.275.036	589.423.000
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	520.981.069	186.157.551	334.823.518
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	662.462.018	159.971.785	502.490.233
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	64.096.543	48.597.909	15.498.634
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	76.989.208	92.500.849	-15.511.641
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	1.039.101.570	325.782.742	713.318.828
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	3.968.972.279	422.974.870	3.545.997.409
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	159.251.101	146.673.610	12.577.491
	10	Hububat	175.599.177	2.000.058.193	-1.824.459.016
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	1.113.873.336	94.530.407	1.019.342.929
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tipta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	278.886.014	1.665.017.354	-1.386.131.340
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	10.455.805	44.081.620	-33.625.815
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	20.367.385	10.259.141	10.108.244
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	1.402.819.726	1.810.244.905	-407.425.179
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	98.418.584	5.128.369	93.290.215
	17	Şeker ve şeker mamulleri	633.329.935	106.918.880	526.411.055
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	612.414.468	512.092.174	100.322.294
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	1.544.821.402	222.052.605	1.322.768.797
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	1.800.527.461	88.084.045	1.712.443.416
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	764.245.904	541.143.649	223.102.255
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	295.390.738	265.435.061	29.955.677
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	201.527.333	1.574.807.560	-1.373.280.227
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	904.504.217	505.923.936	398.580.281
	TOPLAM		16.977.197.238	11.200.160.566	5.777.036.672
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	198.676.452	681.459.528	-482.783.076
	42	Deri-saracıye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	421.312.114	547.520.899	-126.208.785
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	283.010.638	115.781.639	167.228.999
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	724.630.611	1.563.579.187	-838.948.576
	45	Mantar ve mantardan eşya	672.578	7.603.550	-6.930.972
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	1.085.604	12.113.824	-11.028.220
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	29.020.206	645.108.923	-616.088.717
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	1.140.573.108	3.091.816.526	-1.951.243.418
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	94.698.002	176.832.036	-82.134.034
	50	İpek	3.391.337	44.188.139	-40.796.802
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	194.995.117	355.815.635	-160.820.518
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1.928.175.827	2.989.181.430	-1.061.005.603
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	26.630.191	262.616.471	-235.986.280
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	1.689.747.385	2.089.807.958	-400.060.573
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	1.381.677.604	2.175.297.556	-793.619.952
	TOPLAM		8.118.296.774	14.758.723.301	-6.640.426.527

2014	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	26.720.290	139.890.691	-113.170.401
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	659.435.151	6.376.628	653.058.523
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	630.001.838	193.492.878	436.508.960
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	732.678.805	192.697.356	539.981.449
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	74.476.335	60.031.506	14.444.829
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	82.992.811	92.890.140	-9.897.329
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	1.082.368.168	465.855.001	616.513.167
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	4.327.138.467	415.873.244	3.911.265.223
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	172.076.472	155.190.976	16.885.496
	10	Hububat	126.373.462	2.339.724.181	-2.213.350.719
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	1.126.374.548	99.030.520	1.027.344.028
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tipta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	255.552.147	2.261.845.475	-2.006.293.328
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	9.820.927	43.043.500	-33.222.573
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	12.983.182	12.635.040	348.142
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	1.176.512.697	2.133.547.863	-957.035.166
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	100.844.609	9.694.661	91.149.948
	17	Şeker ve şeker mamulleri	669.764.958	127.465.416	542.299.542
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	638.559.276	560.283.797	78.275.479
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	1.656.090.106	221.279.964	1.434.810.142
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	2.089.920.503	98.554.246	1.991.366.257
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	784.319.194	593.524.885	190.794.309
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	325.987.933	302.358.503	23.629.430
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	161.745.183	1.329.371.345	-1.167.626.162
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	1.072.107.995	563.679.916	508.428.079
	TOPLAM		17.994.845.057	12.418.337.732	5.576.507.325
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	226.492.957	506.535.609	-280.042.652
	42	Deri-saracıye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	427.034.628	554.651.783	-127.617.155
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	239.768.058	101.223.461	138.544.597
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	853.305.049	1.487.630.742	-634.325.693
	45	Mantar ve mantardan eşya	891.344	7.384.200	-6.492.856
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	2.410.827	11.191.520	-8.780.693
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	34.836.171	683.453.110	-648.616.939
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	1.203.727.444	3.170.718.611	-1.966.991.167
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	96.669.095	181.374.786	-84.705.691
	50	İpek	2.736.727	44.145.900	-41.409.173
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	195.904.384	357.659.584	-161.755.200
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1.875.160.117	3.022.047.251	-1.146.887.134
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	25.928.204	281.327.621	-255.399.417
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	1.772.567.316	2.361.497.720	-588.930.404
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	1.456.060.953	2.163.668.780	-707.607.827
	TOPLAM		8.413.493.274	14.934.510.678	-6.521.017.404

2015	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	34.472.551	322.768.198	-288.295.647
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	444.414.976	106.851.705	337.563.271
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	647.486.195	244.374.386	403.111.809
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	532.706.944	147.946.258	384.760.686
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	54.238.018	50.887.466	3.350.552
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	77.428.658	81.385.138	-3.956.480
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	1.040.480.406	456.191.138	584.289.268
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	4.355.199.843	464.562.838	3.890.637.005
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	168.480.275	199.779.036	-31.298.761
	10	Hububat	108.659.712	1.663.679.104	-1.555.019.392
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	1.176.190.484	107.251.357	1.068.939.127
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	199.971.384	1.884.792.387	-1.684.821.003
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	9.106.733	39.577.246	-30.470.513
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	17.777.964	12.775.299	5.002.665
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	994.362.934	1.860.664.476	-866.301.542
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	83.175.686	14.080.488	69.095.198
	17	Şeker ve şeker mamulleri	556.922.131	165.715.646	391.206.485
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	555.777.583	556.488.267	-710.684
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	1.505.558.156	213.003.731	1.292.554.425
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	2.187.051.059	114.277.752	2.072.773.307
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	695.280.860	596.452.310	98.828.550
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	315.150.333	285.530.430	29.619.903
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	110.583.788	1.116.164.889	-1.005.581.101
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	918.448.723	537.724.769	380.723.954
	TOPLAM		16.788.925.396	11.242.924.314	5.546.001.082
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	181.133.599	286.960.539	-105.826.940
	42	Deri-sarıya eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	323.480.470	486.371.767	-162.891.297
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	136.685.502	37.620.786	99.064.716
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	692.628.012	1.505.157.458	-812.529.446
	45	Mantar ve mantardan eşya	678.986	6.062.762	-5.383.776
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	4.002.844	10.166.634	-6.163.790
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	24.259.454	737.712.095	-713.452.641
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	1.185.513.553	2.683.942.604	-1.498.429.051
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	87.142.663	158.906.457	-71.763.794
	50	İpek	2.626.111	38.056.618	-35.430.507
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	154.497.303	291.262.915	-136.765.612
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1.703.147.734	2.264.729.373	-561.581.639
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	22.131.139	255.819.681	-233.688.542
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	1.564.061.450	2.096.756.854	-532.695.404
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	1.347.797.341	1.966.222.240	-618.424.899
	TOPLAM		7.429.786.161	12.825.748.783	-5.395.962.622

2016	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	27.913.652	603.821.781	-575.908.129
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	370.846.764	42.001.284	328.845.480
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	744.561.285	174.615.520	569.945.765
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	592.722.824	110.076.941	482.645.883
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	50.643.412	46.822.719	3.820.693
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	81.613.501	87.244.208	-5.630.707
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	941.997.339	456.672.377	485.324.962
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	3.872.708.529	540.417.092	3.332.291.437
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	195.890.506	215.998.008	-20.107.502
	10	Hububat	102.769.585	1.150.612.113	-1.047.842.528
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	1.282.738.561	126.434.978	1.156.303.583
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tipta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	372.814.046	1.819.616.989	-1.446.802.943
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	10.283.196	42.599.046	-32.315.850
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	17.742.247	10.909.835	6.832.412
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	1.045.130.799	1.753.046.898	-707.916.099
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	74.192.920	10.795.817	63.397.103
	17	Şeker ve şeker mamulleri	527.455.915	257.189.494	270.266.421
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	476.221.038	551.467.640	-75.246.602
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	1.500.484.755	206.669.628	1.293.815.127
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	1.848.410.786	78.998.525	1.769.412.261
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	686.295.312	585.212.211	101.083.101
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	290.543.396	249.462.797	41.080.599
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	129.107.789	1.326.644.295	-1.197.536.506
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	1.006.056.118	590.524.575	415.531.543
	TOPLAM		16.249.144.275	11.037.854.771	5.211.289.504
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	184.205.852	228.794.185	-44.588.333
	42	Deri-saracıye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	294.307.905	348.839.254	-54.531.349
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	123.750.851	29.307.793	94.443.058
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	675.872.756	1.265.052.556	-589.179.800
	45	Mantar ve mantardan eşya	435.962	5.057.051	-4.621.089
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	6.401.043	8.633.226	-2.232.183
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	23.990.817	742.891.705	-718.900.888
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	1.353.499.497	2.684.713.382	-1.331.213.885
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	75.060.502	133.175.302	-58.114.800
	50	İpek	2.440.940	32.739.429	-30.298.489
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	122.058.123	241.477.611	-119.419.488
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1.719.339.981	2.297.299.113	-577.959.132
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	29.494.426	238.366.697	-208.872.271
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	1.486.897.278	2.133.449.983	-646.552.705
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	1.316.832.524	1.954.143.619	-637.311.095
	TOPLAM		7.414.588.457	12.343.940.906	-4.929.352.449

2017	Fasıl No	Gıda Maddeleri			
	1	Canlı Hayvanlar	34.672.803	1.212.193.548	-1.177.520.745
	2	Etler ve Yenilen Sakatat	542.827.444	87.360.437	455.467.007
	3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan	797.256.062	223.161.391	574.094.671
	4	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	702.248.508	121.208.843	581.039.665
	5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	54.639.086	58.348.252	-3.709.166
	6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	85.512.436	83.017.604	2.494.832
	7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	1.001.927.602	524.485.038	477.442.564
	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	3.940.016.379	570.257.939	3.369.758.440
	9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	178.338.301	319.580.209	-141.241.908
	10	Hububat	109.698.196	1.696.497.111	-1.586.798.915
	11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, inülin, buğday gluteni	1.253.547.403	140.996.672	1.112.550.731
	12	Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	284.740.964	1.921.950.758	-1.637.209.794
	13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar	12.003.304	43.861.423	-31.858.119
	14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	20.381.210	12.136.539	8.244.671
	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	1.033.989.613	1.476.557.311	-442.567.698
	16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	109.438.504	7.451.389	101.987.115
	17	Şeker ve şeker mamulleri	585.961.575	207.585.924	378.375.651
	18	Kakao ve kakao müstahzarları	523.167.313	619.093.217	-95.925.904
	19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	1.618.272.894	217.591.184	1.400.681.710
	20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	1.880.113.388	75.848.780	1.804.264.608
	21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	687.003.023	664.593.612	22.409.411
	22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	320.179.588	284.918.410	35.261.178
	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	186.823.626	1.571.323.740	1.384.500.114
	24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	946.199.456	529.369.029	416.830.427
	TOPLAM		16.908.958.678	12.669.388.360	4.239.570.318
	Fasıl No	Tarımsal Hammaddeler			
	41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	210.014.012	259.512.110	-49.498.098
	42	Deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	303.106.267	300.937.428	2.168.839
	43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	155.901.600	43.954.895	111.946.705
	44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	762.888.300	1.132.786.152	-369.897.852
	45	Mantar ve mantardan eşya	633.822	5.208.769	-4.574.947
	46	Hasırdan, sazdan veya örölmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	1.201.132	8.590.833	-7.389.701
	47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	21.825.717	949.661.693	-927.835.976
	48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	1.520.402.712	2.811.916.656	-1.291.513.944
	49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	79.934.736	140.967.971	-61.033.235
	50	İpek	3.376.223	32.895.938	-29.519.715
	51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	149.077.907	272.938.113	-123.860.206
	52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1.717.488.047	2.995.031.581	-1.277.543.534
	53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	32.381.342	319.960.988	-287.579.646
	54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	1.539.116.715	2.286.707.668	-747.590.953
	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	1.428.750.304	2.149.249.351	-720.499.047
	TOPLAM		7.926.098.836	13.710.320.146	-5.784.221.310